

Nagy, J.

1891. FEBRUÁR.

XV. ÉVFOLYAM.

II. FÜZET.

EGYETEMES
PHILOLOGIAI KÖZLÖNY.

A M. T. AKADÉMIA NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK ÉS
A BUDAPESTI PHILOLOGIAI TÁRSASÁG VÁLASZTMÁNYÁNAK MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKEBZTIK

HEINRICH GUSZTÁV, P. THEWREWK EMIL, NÉMETHY GEZA.

BUDAPEST.

FRANKLIN-TÁRSULAT KÖNYVNYOMDÁJA

1891.

Szerkesztőség: VIII. Múzeum-körút 18.

TARTALOM.

- Mócs Szaniszló Gyula**, Kézirati pálos iskoladrámák, 113. l.
Vári Rezső, A homerosi hymnusok Aurispa-codexe, 155. l.
Csengeri János, A főbb költői fajok kifejlődése a görög irodalomban, 163. l.
Szamota István, Oláh, bolgár vagy magyar eredetű volt-e Ronsard Péter? 177. l.
- FORDÍTÁSOK.** Verseghy Ferencz epigrammja, ógörögre ford. **Kassai Gusztáv**, 154. l.
- HAZAI IRODALOM.** Cserny Dávid, Latin stílusgyakorlatok, **Bódisz Jusztin**, 181. l. — Télfy I., Újabb hellén munkák és a hellén nyelvtanítás, **Némethy Géza**, 184. l. — Szerelemhegyi T., Görög állami régiségek, **Danteleovics Kálmán**, 188. l. — Koltai V., Győr színésze II., **Bayer József**, 195. l.
- KÜLFÖLDI IRODALOM.** C. Fleischlen, O. H. v. Gemmingen, **Gärtner Henrik**, 206. l. — J. Methner, Poesie und Prosa, **Kelemen Béla**, 209. l. — F. Braun, Die letzten Schicksale der Krimgothen, **Petz Gedeon**, 212. l.
- VEGYESEK.** Schiller mint dramaturg, 215. l. — Hermann és Dorothea színhelye, 215. l. — Az albán nyelv etymologiai szótára, 215. l. — A drámai hármas egység, 216. l. — Könyvészet, 218. l. — Philologiai programm-értekezések, 219. l.
- NYILT-TÉR.** Barna Ignác és Csengeri János ellenbírálatai.

Az Egyetemes Philologiai Közlöny a Magyar Tudományos Akadémia megbízásából és támogatásával jelen ugyan meg, de tartalmáért egyedül a szerkesztőség felelős.

Az Egyetemes Philologiai Közlöny tíz havi füzetben, minden hónap (augusztus és szeptember kivételével) 1-én, évi 50 vnyi terjedelemben jelen meg.

Előfizetési ára: Egész évre 6 frt, fél évre 3 frt. Egyes füzetek ára 60 kr., a kettős füzeteké 1 frt 20 kr.

Az előfizetési pénzek, a Budapesti Philologiai Társaság tagdíjai, ezen társaság okleveleinek kiállításai árai, valamint a Közlöny meg nem kapott füzeteinek megküldésére vonatkozó reklamatiók, a lakásváltoztatások bejelentései, szóval mindennemű a Közlöny szétküldésére vonatkozó közlemények a Budapesti Philologiai Társaság pénztárnokához, Cserhalmi Samu-hoz Budapest, vár, Verböczy-utca 16. sz. küldendők.

KÉZIRATI PALOS ISKOLADRÁMÁK AZ AKADÉMIA KÖNYVTÁRÁBAN.

A M. T. Akadémia a közel multban pályadíjat tűzött ki a pálos-rend történetének megírására. Fájdalom! a pályázat meddő maradt. Ezen, a m. nemz. irodalom újjáteremtésében oly halhatatlan érdemeket szerzett rend — elég leszen Ányos, Virág és Verseghy nevét említenünk — történetének megírására senki sem vállalkozott.¹⁾ Pedig hogy mily érdekes és tanulságos leendett e mű, könnyen beláthatja, a ki csak egy futó pillantást is vet különösen az egyetemi könyv- s az orsz. levéltárban őrzött régi latin és magyar foliansokba, a kéziratok vaskos fasciculusaiba, melyek a pálosoktól vagy pálosokról maradtak fenn.

A rend, keletkezésétől felosztásaig, hivatalos historicusai-
val örökítetteti meg századról századra, összefüggő egész műben
külső és belső életét: Dombrói Márk krónikáját Gyengyesi Gergely
pálos főperjel folytatja 1525-ig.²⁾ Ezt követi Eggerer Andrásnak
híres munkája a «Fragmen panis corvi etc.», mely 1663-ban Bécs-
ben jelent meg. 1727-ig Benger Miklós folytatja «Secundum volu-
men Annalium Ordinis s. Pauli» cz. és napvilágot Pozsonyban
látott művében. 1727-től 1774-ig Streska Márton írta meg a rend
történetét, a rend jeleseinek életrajzait, mely mű egyetlen ismert
példánya a zirczi könyvtárban található. A pálosok irodalmi mun-
kásságát a XIV—XVIII. században a «Magyar Könyvszemle» 1878.
évfolyamában, egy XVIII. sz.-beli könyvészeti kimutatás nyomán
Vincze Gábor közli. Százat jóval meghalad a felsorolt írók száma;
köztük tekintélyes számmal magyarok, hisz Magyarország volt
tulajdonképeni bölcsője e rendnek s már Pázmány korában a más-

---

¹⁾ Kúrcz A.-nak a pálosok történetét tárgyaló kis monographiája e dolgozat megírása után látott napvilágot. — Kossuthány Ignác, pécsi jog-
tanár műve kéziratban.

²⁾ A. 55. Egyet. könyvtár.

félszázat közelíti meg a pálos zárdák száma, köztük Buda mellett a híres szt. lőrinci, «in quo — scil. monasterio — 500 habitasse Paulinos asserit Sigism. Ferrarius, Ordinis Prædicatorum», mondja az alább idézett régi latin munka.¹⁾

Bár szoroson nem tartozik munkám céljához, tán még sem lesz érdektelen, ha e fendicsért rend magyarországi meghonosulásáról, illetőleg keletkezéséről néhány szóval megemlékezem, a rend s általán a szerzetesélet ősalapítójáról, a thebæi puszták remetéjéről, szent Pálról, mint az előttünk fekvő kézirati színművek elsejének főhőséről, bővebben alább óhajtván szólni.

Historiailag bebizonyított tény, hogy a szerzetesi intézmény a tudományok, művészetek s általán a civilisatió, a humanismus terjesztésének egyik főtenyezője volt, a mi már magának az intézménynek természetéből is önkényt foly. — A magány, a társadalmi és családi élet kötelezettségeitől, gondjaitól, ezer és ezer kellemetlenségeitől ment élet rántalja az alapjában nemes lelket a mély, komoly gondolkodásra, elmélkedésre, önfeláldozó munkálkodásra. Az ilyen gondoktól megszabadult lélek könnyebben felülemelkedik a mindennapiságnak ezer érdek és kicsinyesség által szűkre szabott határain, tisztábban látja a jót, a szépet, mely az emberiség boldogítására válhatik.

A pálosok magyarországi meghonosulásáról, illetőleg eredetéről különböző, de azért összeegyeztethető verziók maradtak fenn. A Kr. utáni III. sz.-ban élt remete szt. Pál példájára Magyarországon is többen vonultak madár sem járta vidékek zord magányába.

Egy a rend történetével foglalkozó mű,²⁾ Thuróczi Krónikájának 40. caputja szerint ezeket mondja: «Primus igitur Paulinus Eremum in Hungaria invenit s. Gerardus, natione Venetus — ad normam s. Paulini Beel duxit vitam eremiticam tempore s. Stephani, apostolici regis Hungariæ». E szerint szent Gellért volt az első

¹⁾ Tabula monasteriorum Ordinis s. Pauli, primi Eremitæ, sub Corona Regni Hungariæ, quorum catalogum retexit Eminentissimus ac Rever. S. R. E. Card. et Archiantistes Strigon. P. Pázmány, A. 1629. L. közp. semin. könyvtár.

²⁾ Epitome Historiæ de origine et instituto fratrum eremitarum Ord. s. Pauli, 1-i eremitæ. Auctore R. P. Paulino Klodavski etc. Conscriptum a. 1635. Et per Joannem Vanoviczi Hungarum eiusdem Ordinis, Collegi Germanici et Hungarici Alumni in lucem editum a D. 1639. Romæ. Cap. II. — Közp. semin. könyvtár.

magyarországi remete. Hozzá csatlakoztak a Lengyelországból jött remeték: András, Zoerard és Benedek. — Ugyanily szemlélődő életet éltek többen Pécs környékén is. Ezeket gyűjtötte egybe 1215-ben Bertalan, pécsi püspök,¹⁾ s szt. Jakab hegyén, Patacs falu fölött, gyönyörű vadregényes helyen alapították első zárdájukat, a *pálos rend bölcsőjét*, melynek romjaihoz ma is gyakran rándul ki a szórakozást kereső városi nép. — Idővel egyéb monostorok is keletkeztek. Közülök a szt.-keresztit (Pilis?) azért említjük, mert ennek alapítóját *Özsébet*, mint esztergomi kanonokot, választották meg a magyar- és horvátországi zárdák egybegyült seniorjai első provincia-lisuknak. *Özséb*, a rend pápai megerősítése végett Rómába is elzárándokolt, de a megerősítés csak 1308-ban történt, mikor Gentilis bibornok, pápai követ, Robert Károly udvarában járt.

A rend további történetéből megemlítjük, hogy a híres szt. lőrinczi zárdába, illetőleg annak templomába 1381. nov. 14-én hozták Egyiptomból szt. Pál testét;²⁾ az *Érdy-codex* szerint a budai szt. János kápolnából, mert az Egyiptomból Konstantinápolyba, innen Velenczébe s végre Magyarországra került szt. testet legelőször itt, t. i. a szt. János kápolnában helyezték el.³⁾ Ekkor már az ország minden részében, különösen a hegyes, vadregényes vidékeken zárdáik épültek. «Annyira megsokasultanak, mint az tengernek fővenye», mondja az *Érdy-codex*. Mint hajdan a cisterciek, ők is a vadont tették lakhatóvá a nép számára, irtották a rengeteg erdő-

¹⁾ «Tum vero voti compos dispersos congregare, eisque monasterium et Ecclesiam, sub titulo s. Jacobi in Patach extruere paupertati eorum, annuis redditibus obviare, regulam communem præscribere, omnemque cepit movere lapidem, quatenus cum vita communi privatam illam inter preces et labores manuum olim tractatam, continuarent. Atque hoc primum est Ordinis nostri Monasterium sub gloriosissimo Hungariæ Rege Andrea secundo in territorio Quinque Ecclesiensi, a Bartholomæo, eiusdem Ecclesiæ Episcopo, anno partæ salutis 1215. extractum.» — Andr. Egger: *Fragmen Panis Corvi*. Viennæ, 1663.

L. Tudományos Gyűjtemény. 1822. évf. I. k. 57. l.

²⁾ Breve notizia della translatione del corpo di s. Paolo dedicata a illustr. Signor Balth. Batthány conte perpetuo in Nemet-Ujvár etc. Roma. 1702. Fr. Giov. Christolovez. «Doppo nel di 14. novembre del 1381. fu transferito e collocato nella stessa chiesa di san Lorenzo dal cardinal Demetrio, Vescovo di Strigonia, con l'assistenza di molti Prelati, di tutto il clero etc.»

³⁾ «Remethe zyz zenth Paal ewsewnknek kyhozasaarol.» *Érdy cod.* Ny. E. Tár. V. k. 462—464. ll.

ségeket, termékenynyé tették a vidéket, oktatták a szegény hegyi népet. Hogy mennyire virágzott a rend, mily áldásos volt működése, röviden már fentebb említettem. II. József, a szerzetesek nagy részével együtt, 1786-ban e rendet is feloszlatta.*) Ide vonatkozólag írja a Tudományos Gyűjtemény az idézett helyen: «Vajha dicsőségesen uralkodó Ferencz királyunk kegyességét érezhette volna ez a szerzet is, mint más több ujonnan felélesztett szerzetesrendek. Erre csak az az egy ok is érdemessé tette volna őket, hogy magyar szerzet!» De volt e rendnek még sok más érdeme is. Tanítórend volt s mint ilyen nemcsak oktatta az ifjúságot, hanem nevelte is. S hogy mennyire csüngött a tanítás, a nevelés ügyén, erről az évenként tartatni szokott káptalani gyűlések jegyzőkönyvei, melyek az egyet. könyvtárban őrizvék, tesznek tanúbizonyságot. Érdemes rend volt a pálosoké nagyon! Hány grófi sarj lépett e rendbe s emelkedett itt szerzett érdemeinél fogva a legmagasabb egyházi méltóságokra. Széchenyi Pál, Esterházy Imre és Pál, Nádasdy László, Kéry János mint pálos provincialisok foglalták el a püspöki stallumot. Mária Terézia, a lengyel királyok, leveleket intéztek e rend főnökeihez s bizonyára csak nyerne a historia, ha e kéziratok, melyek az orsz. levéltárnak «Acta Paulinorum» cz. fasciculusaiban vannak letéve, a nyilvánosság elé kerülnének. Mi azonban csupán a pálos intézetekben dívó játékokról akarunk röviden megemlékezni, s azután tulajdonképeni tárgyunkra áttérni.

A pálosok rendje igen szerette és művelte a színjátékokat. Minden ünnepesebb alkalmat megragadott, hogy szép költeményekkel, jelképes ábrázolásokkal, élőképekkel, színjátékokkal emelje az ünnepi hangulatot, képezze az elmét, nemesítse a szívet. A budapesti központi seminarium könyvtárában egy régi latin munkának akadtam nyomára, mely különféle tárgyú kisebb művecskék összoglalata. Ezek egyike érdekes bizonyosságot tesz arról, hogy a XVIII. sz. folyamán, már annak első felében is latin nyelvű színműveket adattak elő a pálosok. A darab czíme: *Bellator strenuus et sub labaris Orthodoxæ pietatis gloriosus triumphator D. Eustachius ab illustrissimo, perillustri, nobili ac ingenua Juventute scholastica Segniensi in Cæsareo Regioque Ordinis s. Pauli*

*) Az utolsó magyar pálos, Kristóffy Gáspár, 1845 jan. 19-én halt meg Diós-Győrött. L. Vajda Viktor: Pálosok a magyar irodalomban. — Délibáb. 1878. 20. sz.

1-i Erem. *Gymnasii ludis theatralibus exhibitus anno a parta salute MDCCXXX. (1740.)* A módrusi püspöknek (horvát tengerpart), Benzoni Jánosnak volt ajánlva. A színmű tárgya: Eustachius és Cynthia története; ideje: Traján és Hadrián császárok keresztényüldöző kora. A classicai és legendaszerű vonásokkal bővelkedő mesét Schmidt Kristóf egyik ifjúsági elbeszélésében dolgozta fel. Érdekes jelenség, hogy a darab előadásában szereplő ifjúság már itt is *illustrissima, perillustris, nobilis* és *ingenuusnak* címeztetik, ép úgy jelezve a magasabb és alacsonyabb származású ifjakat, mint azt az előttünk fekvő kézirati színművek egyes darabjainak címlapján olvashatjuk. Szerették az élőképeket, a jelképes ábrázolásokat is. Mikor a pálos Esterházy Imre 1727-ben esztergomi primássá lett, ily jelképes előadással ünnepelték meg a nagy napot a pálos testvérek. Paizstartó ifjak voltak felállítva, a paizsokon *gryph*, vagy más állat képe, ezalatt felírás volt. Így pl. *«Ephebus primus exhibit in scuto gryphem alatum, cum lemata: Virtus addidit alas.»**) A pálosoknak ezen előszeretete a színjátékok iránt később sem szűnt meg, különben közös valamennyi tanítórenddel. E színművek nyelve eleinte a latin volt, később magyar, sőt német nyelvűekkel is találkozunk. Így az egyet. könyvtárban egy kötetnyi kézirat van, melyben a következő iskoladrámák olvashatók: *Attilius Regulus*, 3 végzésben. *Játszatott Gyöngyösön, 1754-ben.* — *Drama officioso bucolicum Gymnasii Sabariensis, sacratum Idibus Iunii, anno 1775.* — *Simon Machabæus, a Ptolemæo, genero suo dolose occisus. Drama allegoricum.* — *Paterni in filios amoris exemplum. Afranius.* — *Absolon et Joab.* — *Ludwig, der II. Trauerspiel.* — Nem az a célunk, hogy ezekkel foglalkozzunk, csak a figyelmet akartuk rájuk irányítani (talán megérdemlik); a mi feladatunk az, hogy őt, illetőleg négy pálos iskoladrámát ismertessünk meg, melyek az akadémiai könyvtár kézirati osztályának egyik becses s ez ideig alig ismert tulajdonát képezik.

Csak azóta irányult feléjük némileg a figyelem, a mióta dr. Váli Béla, a Kisfaludy-Társaság által jutalommal kitüntetett művéhez: *«A Magyar Színeszet Történeté»*-hez az akad. könyvtárban adatokat gyűjtve, ráakadt az említett kéziratokra. Természetes, hogy ezekkel nagyobb szabású munkájában nem foglalkozhatott sem ő,

*) Az első ifjú paizsán szárnyas griffet tartott ezen felírással: Az erény szárnyakat adott.

sem Bayer József «A nemzeti Játékszin Története» cz. s ugyan-ezen pályázatban első díjjal, 200 arannyal jutalmazott művében, noha kétségtelen, hogy nagyobb figyelmet érdemeltek volna. E körülmény egyébiránt még nem volna baj az esetben, ha az adatokhoz szó nem férne. — Nem is hiába hívta fel reájuk a figyelmet irodalomtörténettudósunk, Gyulai Pál, s épen ez okból kétszeres igyekezettel kutattam át mindent, a mi csak kéziratban vagy nyomtatásban a pálosokról, főképen az egyetemi könyv- s az orsz. levéltárban fenmaradt. De lássuk a gondosan és tisztán írt kéziratot. Egy kötetet képez negyedívrét alakban. A belső lapon a következőket olvashatjuk: «Actiones Scholasticæ Gymnasiorum Papensis et Ujhelien. S. Candidi ac exempti Ordinis S. Pauli, Primi Eremitæ; *conscriptæ* per Melchiorum Tancz, eiusdem S. Ordinis professum, SS. Theologiæ in quartum annum auditorem in neo-erecto Lyceo 5 Eccliensi 1766—1767.» Vagyis: «A szt. Pál első remetéről nevezett kiváltságos szt. rend pápai és ujhelyi (Sátoralja-Ujhely) gymnasiumának Tancz Menyhért, ugyanazon rendi fogadalmas s az ujonnan emelt pécsi lyceumban a szt. theológiának IV-ed éves hallgatója által összeírt iskolai színművei. 1766—1767. — Tekintsük e sorokat közelebbről, vessük össze a kézirat más helyeivel s vizsgálatunk eredménye egy irodalomtörténeti tévedés kijavítása leszén.

Sziklay János «A magyar népszínmű Története» cz. művecskéjében azt mondja, hogy e színműveket kutatásai közben dr. Váli Béla fedezte föl; helyesebben azt kellett volna mondania, hogy újra megtalálta, mert Haas Mihály, pécsi lelkész, később szatmári püspök, Pécs városáról írt monographikus emlékiratában*) a pálosokról szólván, a következőket mondja: «Unter anderen schrieb ein Pauliner P. Melchior Tancz mehrere lateinische und ungarische dramatische Stücke zur Aufführung für die Schuljugend, unter dem Titel: Actiones Scholasticæ, Gymnasii Papensis et Ujhelyiensis. 1766.» Fájdalom! a forrást, a honnan e tudomását merítette, nem említi. Mindenesetre ismernie kellett a színműveket tán kézirati alakjukban, vagy — a mi igen fontos dolog volna — talán nyomtatásban. Fontos volna e körülmény, mert az eddigi hiedelem szerint a pálosok iskolai színművei nyomtatásban meg nem

*) Gedenkbuch der k. freien Stadt Fünfkirchen. Von dr. Michael Haas. 1852. Fünfkirchen. 77. l.

jelenvén, szini drámánk fejlődésére befolyást alig gyakoroltak, de igenis gyakoroltak a piaristák drámái, melyek pedig későbbi keletűek a pálosokéinál. Valóbb színű azonban, hogy ő a kéziratot ismerte, vagy olvasott, tán hallott róla valamit. Annyi bizonyos, hogy tévedett akkor, a midőn e kézirati színművek alapján azt írta, hogy ezek szerzője Táncz Menyhért. Tévedett ő, tévedett Váli Béla, ez utóbbi s vele Beöthy Zsolt is irodalomtörténetében Borss Dániel személyére nézve is. Ezt külső s belső érvek egyaránt bizonyítják. Így először is a kötet fentidézett czime: «Actiones Scholasticæ Gymnasii Papensis et Ujheliensis etc. cronsriptæ per Melchiorem Táncz etc.». Tehát a pápai és sátoralja-ujhelyi gymnasiumok iskolai színműveit Táncz Menyhért — mint később nyilvánvaló lesz — csak *összeírta*, kiválogatván közülök a következőket: I. Pál, Szomorujáték, mellyet nemes Pápa Várasában Jádzott ugyanazon Első Remete Szt. Pál szerzetes Fiainak gondviselése alatt nevelkedő és tanuló Tekentetes, Fő Nemes, Nemzetes Ifjuság Tisztelendő Péter Péntek Istvánnak, ugymint Harmadik és Negyedik Oskoláknak Professorának munkájával s kormányozásával. — II. «Omnia vincit amor. Polydorus et Cassandra. Acta a Prænobili, Nobili ac Ingenua Juventute Gymnasii Ordinis s. Pauli, 1-i Eremitæ, Sátoralla-Ujhel sub R. P. Daniele Borss Ao 1765-o.» — E komoly darab felvonásai közben adatott az eddig leginkább ismert, érdekes (III.) Közjáték, melyről alább lesz szó. — IV. «Bakhus . . . Jácztatott Sátor-Alla-Ujhel mezővárosában. Első Remete szt. Pál Szerzetének gondviselése alatt nevelkedő s tanuló Ifjuságtul, T. P. Borss Dániel Professorságában. 1765. Esztendőben, Farsang utolsó napján.» — V. «Josef. Testvéreitül Izmaelitáknak eladatik; álma miatt Putifárhoz jut — — — Igy olvastatik Teremtés könyvében. Csináltatott mulatsággéppen F. Táncz Menyhérttül, Első Remete szt. Pál Szerzetes Fiátul, de még sehol nem jádzatott. 1765. esztendő béli munka. Újhelyben.»

Már e darabok cziménél is láthatjuk, hogy az utolsót kivéve, mely «mulatsággéppen» valóban «Táncz Menyhérttül csináltatott», a többi négy sem Táncz Menyhért, sem Borss Dániel munkája. Teljes bizonyosságra jutunk, ha a kézirat utolsó lapját elolvassuk: «Hæc pro S. Matris meæ Paulinæ Religionis decore et solatio Tuo autem, Lector benevole, si placet commodo, gravissimos inter Theologiæ labores descripsi, omissis plus minus viginti aliis actionibus Papæ; . . . productis utpote meritissimorum P. Martini

Billisics, primis duobus annis Rhetorices, P. Michaelis Szabadhegyi Professorum opusculis, partim quia ii ipsi hoc perfuncti sunt labore, partim quia non vacabat uno die facere volenti, ut aliud non negligatur. Vale et pro me Deum exora. F. M. T.» — E szerint Táncz Menyhért világosan kimondja, hogy ezen színdarabokat szerzetének díszére és vigasztalására s az olvasó szórakoztatására egyszerűen csak leírta, lemásolta, és pedig — mellőzván körülbelül huszat — csak azokat vevén elő, melyeket P. Billisics Márton és Szabadhegyi Mihály, mint a rhetorika tanárai írtak. A többit, nehogy első kötelességét, a theológiát, elhanyagolja, nem írhatta le. Ime tehát az utolsó, «József» cz. darabot kivéve, mely a leggyöngébb is egyszerűsmind, a többi Billisics Márton és Szabadhegyi Mihály pálos rhetorika-tanárok műve. Fájdalom! hogy est csak in genere mondhatjuk; hogy aztán az egyes darabokat melyikök írta, el nem dönthető. A kutatások nem vezettek biztos eredményre. Mindenekelőtt Táncz és Borsra vonatkozó életrajzi adatokat kutattam; de hasztalan néztem át az egyet. könyvtárban a káptalani gyűléseknek, máskülönbén igen érdekes jegyzőkönyveit, hasztalan az orsz. levéltárban «Acta Paulinorum» cz. alá foglalt 25—30 kézirati fasciculust, néhány száraz életrajzi adaton kívül semminek sem jöhettem nyomára.

Van az egyetem könyvtárában egy «Liber vitæ et mortis» cz. könyv, mely 1665-től 1769-ig több kéz által folytatva, időrendben elsorolja a belépők nevét, korát, a helyet, a hol s az időt, a mikor a belépés történt s a rendtag nemzetiségét; némelyiknél a születés helyét is. *) E szerint «R. fr. Melchior Tancz, Hungarus, 18 annorum, in Ordinem ingressus est: 1761. oct. 25.», vagyis: Táncz Menyhért 1743-ban született. Sajnos, hogy míg a többieknél nagy részt a születés helye is meg van említve, Tánczé nincs. 18 éves korában lépett a pálosok szerzetébe. Theologiai tanulmányait Pécsen az 1766/67. tanévben végezte be. A pálos iratokban nevére többé nem akadtam; tán nem maradt meg a rendben, vagy korán elhalt. Haas Mihály idézett munkájában pater-nek, tehát főszenteltnek mondja, hogy mi okon, nem tudni.

Nem sokkal többet sikerült Bors személyére nézve kikutat-

---

*) E könyvet Bedekovich József «méltatlan pálos» 1721-ben kezdé írni. «Cum dies vitæ nostræ inclinentur in umbram mortis, ne nobiscum pariter in tenebras oblivionis abeat Religionis (a szerzet) cursus hunc tibi Lector benevole eonsigno librum. Fr. Jos. Bedekovich, indignus Paulinus.»

nunk. Borss Dániel 1737-ben született s 1755-ben, okt. 27-én lépett a rend márianostrai zárdájába.¹⁾ Két évvel előbb lépett be ugyanott Borss András, ki Óvárrott született. Ez lehet tán Borss Dániel szülőhelye is. Az «Acta Ordinis» szerint Venerabilis P. Daniel Borss 1767-ben concionatornak (szónoknak) tétetik Aczára (Acsa). 1770-ben Váradra ugyanily állásban. Sehol semmi nyoma, hogy színműirással foglalkozott volna.

A szindarabok írói közül Billisics Márton 1736. ápr. 2-án született Alsó-Pulyán²⁾ (Sopron m.). A rend wondorfi³⁾ zárdájában 1753. okt. 16-án öltözött be. Az «Acta Ordinis» szerint 1764-ben a «Professores Theologiæ Ujhelini» között találjuk s valószínűleg ekkor írta isk. műveit. 1767-ben már Pesten volt, mint a physika tanára. 1770-ben nagyszombati theol. tanár. Kéziratunk mint a retorika tanárát említi. Mindezek Billisics nagy képzettségét és mindenre való alkalmazhatóságát bizonyítják. Újhelyt theol. és gymn. tanár volt egyazon időben. A Billisics Márton mellett említett Szabadhegyi Mihály vele egykorú s Komáromban született 1737-ben. A rend nostrai kolostorába, mint 17 éves ifjú, 1754. okt. 28-án lépett be.

E száraz adatoknál többet fel nem kutathattam, mi nyilván arra mutat, hogy ők tanári kötelességeket zajtalanul betöltő, szerény napszámossai voltak a tanügynek, de magasabb eszmékért is tudtak hevülni s czellájukba visszavonulva, az általános irodalmi hanyatlás napjaiban magyar színműveket írtak. Mily nagy veszteség, hogy csak e 4—5-öt őrizte meg egy szorgalmas, nagy elfoglaltsága közepette is a szép- és nemesért lelkesülni tudó ifjú pálos,

¹⁾ A nostrái zárdát (Hont m.) még Nagy Lajos alapította 1352-ben. Pázmány is említi. L. Chronotaxis monasteriorum Ord. sP. auli. Orsz. levéltár: Acta Paul. 627. — Mária-Nostra tudvalevőleg most női fegyházról nevezetes. — Ép így Lepoglava (Horvátorsz.), hol szintén pálos zárdá volt.

²⁾ Az Orsz. Levéltárban levő keresztelőlevél (másolat) szerint: Ego Michael Ribics, Ecclesiæ s. Bartholomæi in Alsó-Pulya parochus, notum facio tenore presentium omnibus cuiusque status, . . . quod præsentium exhibitor Egregius ac Probus Juvenis Joannes Billisics, de Michæle Billisics et Magdalena coniuge sua, utpote legitimis et honestis parentibus natus 1736. die vero 2-a Aprilis A. R. D. Joannem Horváth baptizatus etc. in Alsó-Pulya, Anno 1752. die 1. oct.

³⁾ Wondorf (v. Bondorff) supra Sopronium. Est in hoc loco perpetuus novitiatus. «Chronotaxis etc.»

Táncz Menyhértünk. A sok közül válogatott ő, s a kiválogatottak meg is maradtak, de a «sok» elveszett. A sátoralja-ujhelyi konventnek 1786. márcz. 20-án történt felosztásakor összeírt elenchusban az egyes atyák szobáiban talált könyvek jegyzéke is befoglaltatik. Itt olvashatjuk: «In cubiculo P. Stephani Poor, Professoris 1-æ Gram. Classis: Scenæ Hungariæ, Cassoviæ, 1767. 2. tom.» Tehát két kötetnyi magyar színmű! Itt talán pálos színművekre gondolnánk, ha nem tudnók, hogy az említett évben Kassán Illei színművei jelentek meg és pedig: «Salamon, Ptolomeus és Titus. Három szomorújáték, kettejét ennen maga szerzette, harmadikat pedig Metasztaziusból fordította. És az előljáróinak engedelméből kibocsátotta Illei János, Jézus Társaságának papja. Kassán. A Jézus-t. acad. Collegiumának betűivel MDCCLXVII. Esztendőben.»¹⁾ Némileg tán azon akadhatnánk fenn, hogy amott két tomusról — kötetről — van szó. Bármint legyen is a dolog, annyi kétségtelen, hogy a pálosok érdeklődése a színművek iránt mindig nagy volt. Még a későbbi években is, a rend eltörlése után a volt pálosok közül többen írtak színdarabokat, már nem az iskola, hanem a magyar színpad számára. Színirodalmunk bölcsekorát élte, s a színpad számára készült darabok bizonyára nem állják ki a kritikát, de — mint Bayer mondja — az akkori színműírók és fordítóknak «irodalmi munkássága a kor viszonyait tekintve, a színészetre nézve — még gyengébb műveikben is — korukban elhatározó befolyással volt». Majd közli e tiszteletre méltó úttörők neveit s munkáik czímét. Világiak és egyháziak ezek, közöttük jezsuiták, piaristák és paulinusok s Péczeli József, ref. lelkész. A volt pálosok közül ott találjuk Verseghy Ferenczet három, Tapolczai Gindl Józsefet négy, Osváld Zsigmondot két színművel. Ott találjuk Bessenyei Györgyöt «Filozofus»-ával, Kónyi János magy. gyalogezredbeli őrmestert «Gróf Valtron»-jával, sőt több lelkes magyar nőt is, mint Rudnyánszky Karolina bárónőt, Ernyi Francis-kát, Liptai Máriát. Csak a magyar színpadot kellett megteremtteni s a nemzet szellemi termékekkel tán sokkal inkább támogatta, mint anyagi segélyvel. — De térjünk vissza pálosaink színműveihez. — Őt színmű van előttünk, közülök «Polydorus és Cassandra, Amor omnia vincit», mely egy török fogságba esett magyar

¹⁾ L. Bayer J. A nemz. Játékszín története. 46. l.

²⁾ L. u. a.

főúrnak neje által történt kiszabadítását tárgyalja, latin nyelven írott, a többi négy magyar. Az első és utolsó («Pál» és «József») gyengébb, de a «Közjáték» és «Bakhus» népies irányú, jeles termékek. — Lássuk őket sorban.

Az első darab teljes czime a következő: «Pál, Szomorú Játék, mellyet Nemes Pápa Várasában Jádzott ugyanazon Első Remete szt. Pál Szerzetes fainak gondviselése alatt nevelkedő és tanuló Tekentetes, Főnemes Nemzetes Ifjúság Tisztelendő Pater Péntek Istvánnak, ugmint Harmadik és Negyedik oskolák Professorának munkájával és kormányzásával — azon esztendőben Hatodik oskola azon nemes Várasban kezdődött úgy mint Ezer hét száz hattvan egygyedikben». Hogy e darab nem Táncz Menyhért műve, már fentebb bebizonyítottuk; itt csak még egy kétségbevonhatatlan bizonyítékot említünk fel, ráutalván azon körülményre, hogy e darabot már 1761-ben előadták a pápai iskolában, tehát abban az évben, a melyben Táncz, mint serdülő ifjú, a pálosok közé lépett. Adatott pedig e «szomorújáték» tisztelendő Pater Péntek Istvánnak «munkájával és kormányzásával», a mi nyilván annyit jelent, hogy Péntek taníttatta be a darabot, ő tartotta a próbákat s végül ő kormányozta vagyis rendezte az előadást. A szereplők, vagy a kézirat szerint a «Beszélgető Személyek» a következők voltak:

Pál	...	N. Bálintfy Márton.
Őrző angyal, Azarias név alatt	...	N. Eördögh Pál.
Elme, Felicianus	« «	N. Talabér Boldizsár.
Akarat, Triphon	« «	Lang Ferencz.
Jórávaló hajlandósága Akaratnak Placidus név alatt	...	Andor József.
Kevélység Andrapodista név alatt	...	Alexovits György.
Képmutatás, Gratianus	« «	N. Hőgyészi Márton.
Világi hívság, Amarilis	« «	N. Klempai József, Haller regementbeli zászlótartó.
Tűrhetetlenség, Thoas név alatt	...	Molnár Ferencz.
Torkosság, Nábor	« «	Patsai János.
Szenvedés, Evanestes	« «	N. Tengerdy László.
Mulandóság, Victor	« «	Esze János.

A szereplő ifjak természetesen a tanuló ifjúság soraiból kerültek ki, annyiival feltünőbb tehát Klempai József Haller-regementbeli zászlótartó szereplése. Bizonyára a pálosok növendéke volt ő azelőtt s mint ilyen kitünhetett egyes játékával. A színpad iránti vonzalmát megőrizvén, mint műkedvelő később is fellépett. A «be-

szélgető személyek» elsorolása után a «Játéknak Állapottya» vagyis a darab rövid tartalma következik, mely szerint «Decius római pogány fejedelemnek és kemény tyrannusnak az egy igaz ker. római hit ellen való halhatatlan (=hallatlan) kegyetlenkedésének napjaiban, első remete sz. Pál, alsó Thebaisból eredendő tizenöt esztendőös ifjú, fene dühösködését az említett tyrannusnak távoztatni kívánván és a felséges Úristennek hivebben szolgálni, kietlen pusztáiban sötétes Thebaisnak költözni szándékozott, melyet szerencsésen végben vivén, száztizenhárom esztendőket némely kőszikláknak rojtökében töltött vala méltó szolgálatjában az Úristennek. S. Hier. Jádzatott Újhely mezővárosában ugyanazon T. P. Péntek István tanítása alatt következőzendő n. ifjak által stb.». Tehát a Pápáról Újhelyre disponált Péntek István magával vitte a darabot és új állomásán szintén előadatta. A kegyelet nyilvánul itt a szerzetesek s *xar' ε̄σ̄οχη* a pálosok ősatya, remete szt. Pál iránt, mely a szerzetalapító iránt tanusított kegyelet minden rend közös tulajdonsága. A ferenczrendiek assisii szt. Ferencz életét újra meg újra megírták; az Ehrenfeld-, Simor-, Lobkowitz- és Virginia-codexek mind rendalapító atyjok életét tárgyalják. A pálosok is számtalan prózai és verses műben beszélnek el ősatyjok legendáját. Képekkel, elmélkedésekkel kísérik műveiket. Legérdekesebb közöttük*) a Jeromos-féle legenda, melynek címe: «Decus solitudinis, sive vita et obitus gloriosissimi Patriarchæ Divi Pauli Thebæi Eremitarum principis et magistri». Lássuk ezt röviden, hogy ennek alapján megítélhessük, mennyire tudta «szomorújáték»-unk szerzője tárgyat érdekessé tenni. — Pál Alsó-Thebæben, Kr. u. 230 körül született előkelő, gazdag ker. szülöktől, I. Orbán pápa és Alexander

*) A verses művek közül megemlíjtük: «Vitam — — — carmine heroico concinnavit Albertus Chanadinus, Hungarus. 1515; item: Steph. Battis, elegiaco et sapphico carmine: P. Klodavsky (1651); Corvus albus. — Nova Musa: Ladisl. Simándi (1712). — Carmen Dialogicum in vitam D. Pauli, 1-i Eremitæ, Authore P. Mathia Fuhrmann. — E mű kezdete:

Cælica Musa refer Pauli memoranda Magistri,
Omnia sexentis, officiosa modis.

A legutolsó distichon pedig:

Sat dixi, sat novi, huius memoranda Magistri,
Gratulor ipse tibi, Cælica Musa, Vale!

Peer Codex: Nyelvelméltár: II. 58—68.

Severus alatt. Nevelése az isteni és emberi bölcsességben egyaránt gondos vala. Felserdülvén, Decius és Valerianus alatt teljes erővel tört ki a keresztények üldözése. Szt. Cyprian Karthagóban, Cornelius Rómában vértett el a keresztért. Pál, egyrészt, hogy az örökség miatt perpatvarkodó nőtestvére zaklatásaitól szabaduljon, másrészt, hogy az Istennek akadálytalanul szolgálhasson, Thebæ pusztáiba menekül, győz a világ, a test kísértéseiben és megalapítja a szerzetes életet. Pálmából sző ruhát, a pálma gyümölcsével táplálkozik; 60 éven át naponként félkenyeret hord neki egy holló. Ez alatt remete szent. Antalt (Pál ekkor már 130 éves volt) egy angyal megint álmában, hogy keresse föl az első és legtökéletesebb remetét, szent. Pált. Érdekes szent. Antal útja. Pálhoz jövet találkozik a centauruszal.¹⁾ Ez, midőn szent. Antal kérdezi: «Hol van az Isten szolgálja?» néhány szót tördel, bizonyos irányba mutat s eltűnik. Majd egy satyr akad eléje, ki kéri Antalt, hogy imádkozzék érte. Megfenyegeti Alexandriát s e szókkal: «Væ Tibi Alexandria, Væ tibi civitas meretrix!» szintén eltűnik.²⁾ Szent. Antal végre rátalál Pál barlangjára, de ez elzárja a barlang nyílását, azt tartván, hogy: homo homini lupus, s csak sok kérésre nyitja meg. A két szent néven szólítja egymást, s hosszas jámbor beszélgetésbe merül. Ez alatt megjelenik a holló és — csodálatos! — a rendes fél kenyér helyett egészet tart csőrében. Nem sok időre Pál meghal s lelkét Antal az égi karok között a menybe emelkedni látja. Két oroszlán ássa meg sírját s Antal eltemeti a drága testet. Pálma-ruháját magával viszi s nagy ünnepeken felölti. Száz és száz év multával a szent. test Magyarországra kerül a híres szent. lőrinczi zárdába, hol számtalan csoda hirdette a porhüvelyéből elszállt lélek életszentségét. Példáján ezren és ezren buzdultak s megszületett a szerzetesi intézmény, melynek ő nem tollal, hanem életszentségével irt. Regulát.

¹⁾ Conspicatur hominem equo mixtum, cui opinio poëtarum hippo-centauri vocabulum indidit. (Id. mű.)

²⁾ Érdekes e két szörnyre vonatkozó kommentár: «Hoc ne cuiquam ob incredulitatem scrupulum moveat: sub imperatore Constantio, universo mundo teste, defenditur. Nam Alexandriam istius modi homo vivus perductus magnum populo spectaculum præbuit; et postea cadaver exanime, nec calore restatis dissiparetur sale infusum Antiochiam, ut ab imperatore videretur, allatum est.» Tehát a satyr létezését bizonyítja. (Id. mű.)

Pálnak imígy elbeszélte életadataiból színdarabunk szerzője, mint már a «Játék Állapottyá»-ban is láttuk, a pusztába vonulást választotta, melyet a deciusi ker. üldözéssel motivál, s szerinte Pált ez egyedüli ok űzi Thebæ vadonjába. Sőt a darab folyamán is Pált annyira félenknek, kislelkűnek tünteti fel, hogy a ker. hős helyett egy folyton életeért remegő szökevényt látunk magunk előtt.

Mielőtt a darab kezdetét venne, részletesen elmondja a három végzés — így nevezi a fölvonást — és a kimenetek — jele-
netek — rövid tartalmát. — Már a szereplő személyekből láthatjuk, hogy a darab a morálistasokkal van legközelebbi rokonságban. A jó és rossz küzdelmét s az előbbi diadalát festi az író. Pál ere-
nyeivel indul útnak, leküzdí a kísértéseket, megszabadúl a gonosz-
ság cseleitől s lelki magányában boldoggá lesz. — De lássuk tovább a színművet. Ez egy «Előljáró beszéd»-del, énekkel kez-
dődik:

1.

Pál, Pál, Pál mi dicsőségünk, közülünk hová lettél?
Elizius mezejéről mely véletlen eltűntél?
Thebaisnak baralangiban,
Vagy üres kőszikláiban,
Jaj talán rejtekeztél?

2.

Gyászban öltöztek a múzsák, álmélkodnak a párkák,
Könnyeznek a gyenge nimfák, megszüntek a muzsikák.
Cytherája Apollonak
Nem zeng hárfája Arionnak,
Végbűnésúdat hogy halljuk stb . . . .

Az I. végzés 1. kimenete Pálnak egy monologusával kezdődik: «Meddig, ó Istenem, valjon meddig számos fogyatkozásit tapasztalom a te szent szolgálatodnak, meddig súlyos keresztit, sok rendbéli szörnyű veszedelmét viselem ezen gyarló testnek? Meddig veled, ó Istennek választott népe, Izrael sötétes pusztájában tévelegyek Egyiptusnak? De vajha tévelegyek, felderülne, valóban felderülne pirosuló hajnala vigasztalásomnak; oszolna, oszolna homálya elfajult szívemnek, csillapodnék zaja teljes ereimben buzogó véremnek, feltalálnám czélját eltökélett szándékomnak. De mi gátolja végbemenetöket mindezeknek? Bátor szívvel! Nin-csen a mint rémlik, oroszlán az útban: két uraknak s egymással ellenkező két uraknak híven szolgálni senki sem elégséges. Boldog

az az ifjú, ki első napjaitul fogva élete zsengejének szüntelen viseli terhét az Úrnak. Induljatok tehát, ó Egek engedjétek . . . Lássátok egy kevéssé ékes róna feldét elkiterjedett tartományának Thebaisnak, nemde nem eltépi-e majd reátok sereglendő, kervert szomjúhozó üldöző serege Decius tyrannusnak. Szemléljétek véghetetlen számát a kínzó eszközöknek! Támogasd ó uram gyarlóságomat, adj uti vezért, hogy el ne téveledjem». — Erre következik a 2. kimenet. Megjelenik Azariás, az őrző angyal s megvigasztalja a nyugtalan, bánatos Pált. Azután Felicianus (Elme), majd Triphon (Akarat) csatlakoznak hozzájuk. Ez utóbbi gúnyolódásai közben, Placidus ront elő s rémületében hebegve szól: «Ti-Ti-Ti-Tyrannus De-De-De-Decius ve-ve-ve-veszedelem . . .» Majd verses párbeszéd keletkezik közte és Triphon közt. — Az I. felvonás, mely 8 levélre terjed, a pásztorok énekével végződik:

1.

Mi bajod sógor? Hogy vagy ily komor?
Egyél egy jó darab zsódot.
Önts rá jó hegyaljai bort,
Majd rugod a port.

2.

Tölts pipát Miska, üss tüzet Pista,
A Dömötör dohányt vágjon,
Menalka sajtot pirétsen,
Gyuri bort hozzon.

3.

Eöcsém hej Mátyás, te lészesz dudás,
Fúj fel a kopasz dudádat,
Dídold el lejtős nótádat:
Bízd rám a tanácsot.

A II. felvonás színtere ismét a thebæi pusztaság s mint az első, ez is monologussal kezdődik, melyet a Pál- és társaitól elszakadt, de azután csodálatosan megtért Triphon (Akarat) tart. — «Boldogtalan sors! — így sóhajt fel — szerencsétlen óra! Elfáradtam, elbágyadtam, nem mehetek sehová. — — Lám, felfuvalkodva jó tanácsát Pálnak megvetém, hosszas kaczagással intésit kinevetém. Kábo bolondságnak, gyermeki találmánynak szent szándékit itélém; méltán tehát, méltán súlyos terhét viselem sanyarúságirunak. — De minémü szózat zendüle? Ez bizonyára Pál leszen; *ezennel* kitanulom. — Pál! (echo respondet) ál; -hol? -tol; megyen, echo: hegyen — — merre? echo: erre. Istenem!

micsoda történet ez? mely homályos beszéd ez? Föl Egek! világossítsátok sötétes elmémet. Viszontag próbálom, talán értelmöket és titkos jeleiket jobban kitanulom. — Pál-ál-hol-tol-megyen-hegyen merre-erre. Pál hol megyen erre? Által hegyen erre.» (Egy völgynek veszi útját s megpillantja az alvó Pált és társait, kik örvendenek Triphon megtérésén). Majd így szól Pál: «Szűnjék egy kevéssé beszédünk zengése, némely főembernek tűnik jelenése, netalán Triphonnak bölcs jövendölése ezennel bételjék különös intésbe». — Ekkor proruit ex scæne Andrapodista et eos capere vult, sed profugiunt. — — Andrapodista, vagyis a Kevélység így kudarczot vallván, dühösen kikel Pál és társai ellen. Emlegeti nagy hatalmát, mely előtt a Kelet és Nyugat, az angyalok kara is meghódol. Maga elé idézi Gratianust, Thoast, Amarilist és Nábort (a Képmutatást, «Tűrhetetlenség»-et, Világi hívságot és a Tor-kosságot) s ezeket Pál és társai törbe ejtésére küldi ki. Andrapodista a színen várja be őket. Jö Gratianus és Amarilis s jelentik, hogy már nyomon vannak. Majd Pál jelenik meg a színpadon s szörnyű panaszokra fakadva, társai után kiáltoz, mire ezek meg is jelennek. Azáriás (az Őrzőangyal) bátorítja Pált, kinek ezen szavaira: «Jaj mit tégyen szívem ily inségemben, ismét a veszélynek akad kép törében», a függöny legördül.

A III. felvonásban Pál és kísérői találkoznak a pásztorokkal, Koridonnal, Menalkával, Alexisszel és Isanderrel. *Menalka* szól: Koridon! én bizony ihatnám.

Kor.: Én biz elhiszem, de már majd üres a vörös gyrukó; bizony jól beletekéngettünk ám előbb. — — — Míg így beszélgetnek, jö

Pál: Jó napot pásztorok!

Kor.: Még eddig volt borok.

Pál: Nem beszéded szerint én te hozzád szólok.

Kor.: Ha elfogy azonnal a csapra tódulok.

Pál: Mondám feleleted nem szolgál célomra.

Kor.: Még egy néhány itczét adnak szakállomra.

Pál: Kérlek jó barátom, vedd fel beszédemet.

Kor.: Ha hitelben nem ád, nyitom erszényemet.

Men.: Sógor, figyelmezzél jó uram szavára.

Kor.: Hat itczét ittunk meg, hat garas az ára.

Pál: Ismét kérlek jó barátom, öreg pásztor vagy, mint látom.

Kor.: Hatvauhatot általhágtam, bizonyítja ősz szakállam.

Erre Pál kéri, hogy mutasson neki alkalmas rejtek- és lukóhelyet s Koridon egy kis patakon túl mutat is. Pál kísérvével tovább megy. Ekkor megjelenik Cupido fölajzott íjjal és így énekel:

1.

Szép virágok, gyenge ágak, kiket itten szemlélek
Diannával s Minervával ime társatok lések,
Mulatságink is készek:
A nympháknak, cytharáknak zengések.

2.

A nyájasság közmultság életünket folytatja,
Mert Clinonak, Celenonak fonalát hosszabbítja,
Testünket megújítja,
Jövendőkre s több időkre juttatja.

3.

Ime rózsák, szép violák, mit okoz a vigasság,
De ellenben mely veremben taszít a szomorúság,
Azért gyenge ifjúság
Légyen jussod s tulajdonod az hívság.

Pál és társai bosszusan kikelvén Cupido ellen, ez új éneket kezd, de sikertelenül, mert Triphon (Akarat) elfűzi: «Hord el magad patvarkodó, még ma botrúl ér a csomó, talán te vagy a Cupido? Szent végzéseket rontó stb.» — Majd ők is menekülni akarnak, mert Pál trombitaszót vél hallani, de tévedett; hanem két oroszlán jő elő s Pál lábaihoz fekszik, minek ez nagyon megöri. — Azután folytatják útjukat a Koridon által kijelölt irányban s találkoznak Evanestesszel, a Szenvedéssel. Pál kilétét kérdi, mire ez így válaszol:

Nevemről neveztetem Evanestesnek
Kinek társasága tetszik csak kevésnek;
Mert sokan a testnek engedelmeskednek
A szenvedésekről nem is emlékeznek.
E világnak részeit én mind megjártam,
Európa után Amerikát vizsgáltam,
Onnét ismét vadas Afrikába szálltam,
De a szenvedésnek szállást nem találtam.

De ime talál most: Pált elvezeti a barlangba, a testi szenvedés, önsanyargatás tanyájára; s Pál térdre borúlva, meghatottan rebeg köszönetet az Istennek:

Áldott légy már Uram!
Ki minden veszélytől
Meggzabadítottál
Üldöző kezétől;

Zöngedező szóval az égi madarak
Velem dicsérjenek és erdei vadak.

Pál kísérei, az erények, természetesen vele maradnak.

Szándékosan közöltük ily bő kivonatban, helylyel-közzel egyes jelenetek idézésével a darab meséjét, hogy így egyrészt kitűnjék annak drámaiatlan volta, másrésztől lássuk a compositió, a scaenálás, az előadás, irány minőségét. Szándékosan idéztük az I. és II. végezés 1. kimenetelét, vagyis Pál és Triphon monologusát. Ezekből tisztán láthatjuk, mennyire rhetorikai, declamatorius a hang, különösen a pathost elősegítő gyakori figura repetitionis folytán; de e mellett nehézkes főkép a birtokviszony tagjainak s általában a szórend idegenszerű inversioja miatt, a mi sokszor csaknem értelmetlenséget szül. Ez a körülmény s néhány kifejezés azt sejteti velünk, hogy szomorújátékunk tán egy latin eredetinek átdolgozása; átdolgozása, mert viszont egyes helyei magyaros, népies zamatúak. Az I. végezés 3. kimenetében határozottan latinismus a következő kérdő mondat: «Sed quid ad hæc Triphon?» — «De mit ezekre Triphon?» Azonban néhány sorral tovább már ezt olvashatjuk: «Ezekben is elannyira összeakasztá velem tengelye végét, hogy majd üstökben kapánk». Egészen magyaros ízű. Ilyen az Andrapodista és szolgái között lejátszódott jelenet, hogy ne is említsem Koridonnak, a pásztornak, Pállal való tréfálkozását, mely párbeszéd a karácsonyi játéokra emlékeztet. Az író szomorújátéknak nevezi darabját, természetesen a szomorújátéknak nem klasszikai és mai értelmében, vagyis a kimenetre való tekintetből, hanem a tárgyat jellemző szomorú hangulat miatt.

A második színmű latin s így azzal nem foglalkozunk. Címe: «Omnia vincit amor. Polydorus et Cassandra. Acta a Prænobili, Nobili ac Ingenua Juventute Gymnasii Ordinis s. Pauli, 1-i Eremitæ Sátoralla Ujhel sub R. P. Daniele Borss. Anno 1765-o».

E sorok azért érdekesek, mert ezek alapján mondotta dr. Váli Béla és utána Beöthy Zsolt, Bayer és Sziklay János a közjáték szerzőjének Borss Dánielt.

E közjáték felvonásai a most idézett latin színmű egyes felvonásai közé vannak ékelve akként, hogy a «Polydorus et Cassandra» szereplő személyeinek elsorolása után következik a plautusi vígjátékok mintájára az «argumentum» vagyis a tartalom.

Cantio Veneris, in comoedia de Baccho contenta.

Lentissimo ex F-moll.

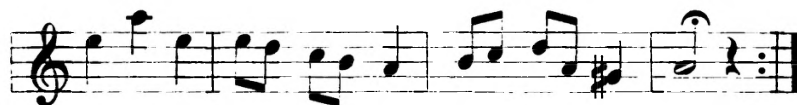
Jaj sze-ren - csét - len hír, mely hoz-zám ér,

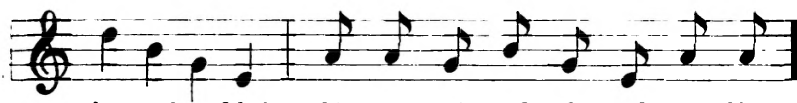
el - mult vi - gas - sá - gom visz - sza sem tér.

Több szi - vem fáj - dal - ma mint sem el - bír.

Meg-ron - tá vi - rá - gom ke - gyet - len dér.

*Maestoso.*Ju - pi - ter sze - rel - mes a - tyám } Hogy ked - ved - tül,
Ié - szen ná - lad oly grá - czi - ám }

ke - gyel - med - tül ki nem zá - rod fi - ad ta - lán.

Azután minden cím nélkül:*) Argumentum Intermedii; vagyis a közjáték tartalma. Erre Polydorusból két felvonás. Ezt követi a közjáték 1-ső felvonása, mely után Polyd. III. actusa, utána a közjáték 2-ik felvonása. A Polydorus IV. felvonása után a közjáték 3-ik vagyis utolsó felvonása következik. — Láthatjuk tehát, hogy a közjáték szerzője megnevezve nincsen, mert a latin darab címéből sem erre vonatkozólag, sem a közjátéokra nézve Borss szerzősége egyáltalán nem következethet. Mert a cím: Polydorus et Cassandra, *acta a iuventute Gymnasii sub R. P. Daniele Borss* csak azt teszi latinul, a mit a «Pál» című darabnál magyarul megírva láttunk: Pál szomorújáték, melyet az ifjúság tisztelendő Péter Péntek István munkájával s kormányzásával adott elő, vagyis, mint már említettük, Péntek tanította be a darabot s rendezte az előadást. Ugyanezt teszi az «*acta sub etc.*» vagyis Borss professor felügyelete alatt és az ő rendezésével adatott darab. Ha Borss szerző, akkor Péntek Istvánt is szerzőnek kell tartanunk, mit senki sem állított s állíthat. A közjáték szerzőjének kiléte biztosan meg nem állapítható. A kéziratnak már idézett végső lapjai szerint Táncc két pálos, Billisics Márton és Szabadhegyi Mihály színműveiből *másolt*, tehát a kettő közül valamelyik írta, a legnagyobb valószínűség szerint Billisics Márton; mert, mint már említettük, az «Acta Ordinis» szerint 1764-ben újhelyi tanár volt (1765-ig) s ekkor írhatta az ugyanott 1765-ben előadott közjátékot, melyet Táncc Menyhért theologus, ki Pécsre kerülése előtt bizonyára Bilisicsnek tanítványa volt, lemásolt. Lássuk az érdekes darabot közelebbről. A szereplő személyek latinul vannak megnevezve és pedig:

Petrus Berbencze	...	...	...	...	Joannes Drotos.
Filia eiusdem nuptui tradita	...	...	...	...	Joannes Ágoston.
Procus (leánykérő)	...	...	...	...	Michael Torkos.
Judex dein Ludimagister	...	...	...	...	— —
Uxor Petri Berbencze	...	...	...	...	— —
Sartor (?)	...	...	...	...	Joannes Vilcsinszky.

Szerepelnek tehát Berbencze Péter, kurta nemes, ennek felesége (a szerepvivő neve nincs kitéve, tán maga Borss Dániel volt);

*) Sziklay «Intermedy»-nek nevezi, az Intermedy (actus primus) végél, a két, y módjára írott i-t (intermedium, genit. intermedii) y-nak olvasván.

ő lehetett a iudex is), ezek aggszűz leánya; Procas, vagyis a leány kérője, ki magát Kocsonya Mihálynak mondja. A bíró, a kántor s a szomszédasszony. Az I. felvonás 1. jelenete a vén leány keserves énekével kezdődik, melyben, mintha a

«Keresztények sírjatok
Mélyen szomorkodjatok.»

kezdetű nagybőjti énekre gondolt volna a szerző:

1.

Szűzek, ifjak sírjatok,
Rajtam szomorkodjatok,
Víg tanácsot adjatok,
Mert bűm s bánatim nagyok.

2.

Valjon, ki meg nem szána,
Több esztendőim száma,
Mint szoknyámnak a ráncza,
Lábam is rossz a tánczra.

3.

Éltem holtig szomorú,
Fejemen a koszorú,
Szár az, mint a vén kórú,
Hasam s faram domború.

4.

Harmincz fárságot éltem,
Krónika lehet éltem,
Sok pendelyt öszvenyírtem,
Még senki sem jött értem.

5.

Bár csak immár jönnének,
Ha nem ifjú legények,
Akármely rozsdás vének
És ördögben vinnének.

Nem is könyörög hiába; nyomban betoppan a leánykérő s tisztességgel így szól Berbenche Péter uramhoz, a leány atyjához: Isten minden jókkal áldja meg kegyelmeded édes apókám! *Pater*: Hozta Isten kendet, édes fiam! Hát mi jót hajhász kend az én házamnál? *Procus*: Nem sokat biz én édes apókám — — nagyon megkövetem kendet, ez a Berbenche Peti háza? *Pater*: Épen belébotlott kend — — miért? *Procus*: Édes apám-uram mit van himeznem-hámoznom, azt hallottam, hogy eladó leánya volna

kendnek? (Est hallván a leány, felugrik és kifut a szobából.)*
Pater: Édes fiam, régen volt biz az; van biz annak már talán 15. esztendeje is. Dehogy eladó, mikor ajándékban sem kéri senki is.
Pr.: Hogy-hogy édes apókám? Hiszen még talán nem oly vénecske?
Pater: Hogy oly vénecske volna, nem mondhatom, mert jól emlékszem rá, hogy mikor a francia és bavarus ellen adtunk volna insurgenseket, több gyermekem nem lévén, ezen leánykámról azt mondtam, hogy bárcsak férfiú volna, nem kellene magam helyett mást fogadnom. *Pr.*: Ho-ho, Berbenoze uram, kend, a mint látom, nemes ember. *P.*: Annak tartom mindenkor magamat. — Épen mostan revizio alkalmával akarom representálni ármálistomat. Csudállom, hogy meri t. Vármegye csak controvertálni is, holott nézze kegyelmed, fiam uram, őseimnek édes hazánkért tett nagy meritumit még *vak Béla* király idejében, *ki édes tekintetre vevén és világosan látván* bajnok vitéz cselekedetét Berbenoze Pistának, csakhamar nyakába rázta a nemességet. Ha nem hiszi kend — akár olvasta, akár nézte a királyi pecsétet. Kend azonkívül is deákosabb ember magamnál. *Pr.*: Édes Berbenoze uram, evvel teremtuccse begyughatja kend a viczispánnak a száját. *P.*: Ugy-e fiam nám mondám. *Procus*: Hanem a pecsét ellen lészen mindazonáltal valamely exceptio, mert csak kétágú akasztófát látok rajta. *P.*: Ó fiam, azt gondoltam, hogy többet tud kend a törvényi dolgokhoz, de a mint látom, nem igen érti kend a «porkus jurist»; még a pecsétet sem ismeri kend; hiszen, guta üsse meg, nem akasztófa az, hanem Székesfejérvárnak egyik kapuja, a melyen Berbenoze Pista, a nagyatyámnak nagyatyja *vak Béla* király számára tojásokat hordott be. Több efféle érdemi édes hazánk előmozdításában és koronás királyához való hűségének, comprehendáltak e diploma ténorában.

A további párbeszédben a kérő, Kocsonya Mihály uram is dicsekszik nemesi voltával és sok vakaródzás után, a csizmája szarából előhúzza a nemesi oklevelet. Aztán újra áttérnek a leánykérésre s midőn az atya kérdi, hol ismerkedett meg az ő «leányával», *Kocsonya* így felel: «Megvallom, személyét soha nem láttam, hanem még ifjú legény koromban hallottam, hogy jó megért leánya volna Berbenoze Petinek Zemplén vármegyében, de még akkori időben nagy szükség lévén leányok állapotjából, hallottam, hogy igen rátartotta magát Berbenoze uram.

*) Az író utasításai megjegyzései latinul vannak.

s azért én nem is mertem magamat jelenteni, hanem most, midőn az Uristen azokban nagyobb bővséget adott, úgy gondolnám, hogy hamarább megalkudhatnánk. *P.*: Volna okom ugyan, hogy most még jobban reátarthatnám magamat leánnyommal, mert nem tudja-e Kend, hogy mennél tovább neveljük ama jó csikót, annál jobb árán szoktuk eladni. *Pr.*: Annál már igazabb sincs, hogy ha úgy neveljük, hogy meg ne vénhedjék, biz a leányasszony pedig már vénecske. *P.*: De azt épen meg nem engedem, hogy az én leányom vén kecske legyen, — — egy kevésbé ugyan koros, de ugyancsak mindenestül most sincs 38 esztendőnél idősebb. *Pr.*: Az ugyan valóban nem nagy idő, hiszen annál a mentem is, amióta csak én hordozom, régiebb. — Hogy ha annyi gráciám volna, hogy tekintetre vehetném — — *Pater*: Meglehet — mindjárt. — Hallod-e anyjok?! *Pr.*: Tehát vannak magzati a kisasszonynak, hogy *anyjoknak* nevezi őket Berbenche uram? *P.*: Guta lelkét van, hol vette volna? — Az anyját kiáltom. Te asszony! gyöszte be. — *Uxor*: Mi ördögöt lármáz kend megént? *P.*: Nem tudjátok az orrotokat beütni, mikor böcsületes ember van a háznál? *U.*: Isten bocsá! mit kurjogat kend, látja kend, annyi a dolgom, hogy a lábamon is alig állok. — Azután mentegeti leányát, hogy szintén munkában lévén, át kell öltöznie, mielőtt megjelenék. Ekkor eltávozik. — Az apa eldicséri leányát s itt az aethetikát nem igen tartva szem előtt, azt is felemlíti, hogy igen jól ért holmi «apró bogarkák» fogdosásához, a mi nagyon tetszik Kocsonyának. «Galuskákat is akkorákat főz, mint az öklöm», dicséri hajadon leányát nagy büszkén az apa. — Ekkor megjelenik a leány a szemeit szemérmesen lesütve (azaz csak az egyiket, mert a másik — úgymond az író — az akkori divat szerint fekete szalaggal van bekötve) többször «pukedlit» csinál. Az udvarias kérő szintén mélyen meghajtva magát, így szól: Szivem ficzkándozva örvendek kincsem, leányasszonykám, hogy vagyon szerencsém drága személyének tisztelésére és udvarlására. *Filia*: (facto pukk) Magam is hasonlóképen. Azután kölcsönösen kijelentik, hogy tet-szenek egymásnak. Csak azt sajnálja a vőlegény, hogy jegyese szemén hályog van. — «Jaj édes uram — válaszol az anya — Isten ne adja neki; biz oly tiszta a szeme, mint a kristály, hanem csak mióta németesen viseli magát, azóta viseli azt a fekete fótocskát a bal szemén.» Erre Kocsonya kijelenti, hogy valóban neki is tetszik e divat, sőt ha hazaviszi mátkáját, homlokára is ragaszt egyet. —

Ezzel hátára kapja a vén szüzet. — «Jaj, part üsse meg kendet, — kiált rá ez, — hát nincs kendnek ennél jobb alkalmatossága?» — *Pr.*: «Szivem, hol kívánsz ennél jobb alkalmatosságot?» — — «No édes apókám én gondot viselek a kend leányára; hanem rövid nap alatt elvárom kenteket szegény szállásomra.» — Így végződik az I-ső felvonás.

A II. felvonás színhelye már Kocsonya Mihályék háza. — A férj véres ingben jelenik meg s a jajveszékelt asszonyt kéri, hogy ne legyen árulója, mert ő embert ölt. «Hogyha hittel kötelezett szeretetedet hozzám, érdemetlen társadhoz megmutatni akarod — így esd a férj — hallgass! az egekre kérlek! Most szivem! kezedben forog életem, ha megtartasz, nem úgy szeretlek, mint életem párvját, de mint életemnek életét.» — Mire az asszony esküdzve így szól: «Ó kincsem, uram! ha rajtam áll életed, tudd meg, hogy előbb visszafordul a nap az ő útjában, előbb vissza fognak folyni a folyóvizek, előbb megszólamlanak a kösziklák, hogysem én ezt valakinek kinyilatkoztassam.» — Erre a férj elmondja, hogy a testet a nagy diófa alá ásta el, s látezőlag megvigasztalódva távozik. — A magára maradt feleség varrni kezd, midőn belép hozzá a szomszédasszony. — Alig váltanak néhány szót, megered a nyelvök. *Uxor*: «Jaj lelkem szomszédasszony, csak az én Istenem tudja, mily nyughatatlan az én szivem, búmban éjjel-nappal nem alhatom; az angyalok hozták kendet hozzám. Mégis mikor kendet látom, mintegy megkönnyebbülök.» — A szomszédasszony az ok felől tudakozódik, hisz «az ő természete ellen való a csacsogás s nem is szenvedheti az olyan embert, ki mindeneket kifecseg.» — S a feleség nagy sopánkodás után a véres inget mutatva elmondja a titkot: az ő ura embert ölt. — De a szomszédasszonyt épen nem rázza meg e hír; nem csapja össze kezeit jajveszékelve, hanem imigy szól: «S ezen töri szomszédasszony a fejét? Ó be bolondság a kend dolga! Bár én volnék ily szerencsés asszony, mint Kend; hiszen jelentse meg Kend a bírónak, egy-két hónap mulva máshoz mehet Kend férjhez. Hová kell ennél szebb állapot?» — *Uxor*: «Bizony jól mondja Kend szomszédasszony. Igyunk egyet a jó tanács fejében». — Vig koccintás közt a bíróért küldenek s a szomszédasszony késznek nyilatkozik 40 nap «száraz-vizen» böjtölni, ha ily szerencsés helyzetbe juthatna, mert az ő ura valóságos sárkány; nem hiszi, hogy pokolvármegyében lenne mása. — Ekközben megjelenik a bíró s az asszony előadván a vádat, a bírót férje után

küldi. — Ekkor előjő a szomszédasszony az újból megtöltött palaczkkal, s közösen szidják a férjét, ki miatt az asszony egész álló nap alig tudta magát 4—5ször a csapra lopni. — Majd visszajő a bíró a megkötözött férjjel, kinek láttára felesége így kiált föl: «Jaj Egek! mit látok? Jaj! odavagyok! Jaj csillagom, édes uram!» *Maritus*: «Ne sírj édes feleségem, te cselekedetemben részes nem vagy; hiszem, hogy általad el nem árultattam, mert hittel és átokkal fogadtad. — Az Istennek akaratja volt, hogy gyilkosságom világra jönné. Menj azért és hozd elő az elásott testet.» Az asszony távozik s a férj ily panaszsra fakad.

1.

Higj már, higj már az asszonynak,
Mint póknyálból szőtt vászonnak,
Közöld véle te titkodat,
Ha kívánod haláloedat.

2.

Példája vagyok én ennek,
Mert hittem feleségemnek,
Esküvéssel hitegetett,
Egyet fordult, dobra ütött.

3.

Előbb gyújtasz vízzel tüzet,
Előbb mersz rostával vizet,
Előbb fogsz hálóval bolhát,
Mint asszony tartson parolát.

4.

Tanuljatok esetemen,
Édes barátim vesztemen,
Ki vétkét asszonynak gyónja,
Előbb nyelvét annak kivonja.

Ekkor visszatér az asszony, zsákot tartva kezében, mely zsák tartalma egy borjúfej. — A bíró elmosolyodik s kijelenti, hogy az efféle gyilkosság a mézárszékhez tartozik, de mert a borjú másé volt, kötelessége igazságot szolgáltatni. — Ekkor Kocsonya Mihály elmondja, hogy az erdőbe menet gázolta el kocsija az úton fekvő borjút. — Mire a bíró kérdi: Mintegy mely idős lehetett már a borjú? *Maritus*: Alkalmasan lehetett már esztendős. — «Ó, hátha úgy van, — szól a bíró salamoni bölcseséggel, — Kocsonya uram szabad ember. Esztendős borjúnak lehetett már annyi esze, hogy kocsit látván, félretér az útból. Oldozd meg, esküdt. —

Követem Kendet és magamat ajánlom.» — «Aha bal lelke asszonya» — kiált a férj s ütni kezdi feleségét, miközben a függöny legördül.

A III. felvonás kezdetén a férj részegségében hirtelen kimúlt asszony fölött tart monologust. Fogadja, hogy soha többé meg nem házasodik. Panaszkodik, hogy csak 3 iteze bor ára van a zsebében s ebből biz nem temetheti el feleségét, hisz még a kántor torkára sem lesz elég. Ekkor megjelennek az apa és anya s a sz. Mihály lován fekvő, fekete posztóval betakart leányukat észre nem véve, beszélgetni kezdenek a férjjel, a miből kitűnik, hogy az Istenben boldogultnak több gondja volt a torkára, mint urára, mert ugyan csak lesoványodott. Dolmányában kilencz macska sem foghatna meg egy egeret stb. Majd elmondja, hogy oda van a felesége, mire szörnyű jajveszékeléssel így kiált föl az anya: «Jaj pogány, ha megölted volna az én egyetlen gyönyörűséges Dianámat!» «Ölte biz a pintes korsó, — válaszol a férj, — miért nem szólott Kendtek, hogy oly bornemissza természetű, soha bizony nem engedtem volna, hogy velem versre igyék stb.» — Ekkor jó a szabó a «gyászgubá»-t hozva, kit késedelmezése miatt Kocsonya jól lehord. Jó a kántor is és az anya siránkozása között elkezdí, néhol elég trivialis — de nem trágár, mint Váli mondja — búcsúztatóját.

1.

Pogány halál mit csináltál? ily rtul s . . ben rugtál.
Kórót, csallánt, csipkebokrot talán már nem találtál?
Hogy ily gyöngé szép virágszált kegyetlen lekaszáltál.
Ily illatos piros rózsát magadnak föláldoztál.

2.

Ó nagy egek! magas hegyek zokogjátok sorsomat,
Sirassátok erdők, völgyek boldogtalan voltomat,
Alig hordám négy hónapig nehezen nyert kontyomat,
Bárcsak immár láttam volna egy vagy két porontyomat.

3.

Isten hozzád édes uram, tudod, hogy szerettelek. |
Szánom bánom és sajnálom, hogy meg nem verhettelek.
Kopasz fejed bizonyosságom, hogy szívből kedveltelek.
Sodrófával s vasvillával gyakran ölegettelek.

4.

Jószágotat nem prédáltam, sőt azt szaporítottam,
Rongyos szoknyám ráncaiban sok ezereket hagytam.
A házadtól semmit messzi soha nem bocsátottam;
Legközelebb koresomában a csaplárosnak adtam.

5.

Kincsem, lelkem, gyöngyvirágom, ne eposszed szivedet,
Az egekre kérlek értem falba ne verl fejedet.
Támogassák az istenek szerencsésen éltedet,
Legyek, kollancsok s darázsok rágják ki fenekedet.

6.

Megbocsáss édes galambom, ha ellened vétettem,
Ha egy-két pint borral többet rovásodra vitettem.
Pokol király udvarában kulcsárnévá tétettem :
Jöjj utánam, hidd meg szívem, duplán visszafizetem.

Ekkor a holtak vélt asszony hirtelen nagy zajjal kirúgja maga alól a szt. Mihály lovát s talpra áll. Mindenki menekülni igyekszik, de az életre kelt tetszhalott rájuk kiált: Jaj, édes atyámfiái, ne fussatok — — ördög vigye az országát, csak egy csepp pálinkát sem találok. Hol vagy édes Uram? Segíts száraz torkomat — — Ekkor előlép a férj: Jaj, édes feleségem; vajjon te vagy-e? vagy csak tüntető árnyékod? *Uxor*: Én vagyok, szívem, en, hozd el csak a pintes korsót, majd megmutatom, hogy én vagyok. *Maritus*: Soha nem hiszem, még meg nem tapogatom a hátadat, mert én azt hallottam, hogy a léleknek se csontja, se teste nincs. *Uxor*: Bizvást édes uram, csak azután öntözd meg szegény száraz torkomat. — Ekkor a férj, mint a II. felvonás végén, ütni kezdi s kifutnak.

Ime a darab! Szinte megdöbbenünk az új, iskoladrámákban szokatlan népies hangon, az eleven humoron a csattanós dialogusokon: s e hang már 1765-ben szólalt meg. A mikor Tánecz e darabot lemásolta, nagy szolgálatot tett vele irodalmunknak; mert oly művet őrzött meg az általános hanyatlás korából az utókor számára, mely nemcsak magyar, hanem valóban magyaros és népies is: magyaros, népies akkor, midőn ezt még egy színműben sem találhatjuk meg. De népszínműnek, a szónak mai értelmében még sem nevezhetjük, mert mind Sziklay János is mondja: «Alakjai ugyan félig-meddig népi alakok volnának, ármális paraszt nemesek, de nem ritkán eltévesztik a népies természetesség hangját s ilyenkor bár a nép nyelvén, sőt gyakran pórias nyelven beszélnek, beszédjük olvasás közben nem egyszer oly hatással van ránk, mintha úri emberek beszélnének betanult paraszt nyelven.» Leghelyesebben népies bohózatnak nevezhetjük, mert míg a jelleg határozottan népies, a szerkezet lazasága, az egyes jelenetek

egészen alant járó komikuma az újabb bohózatokkal hozza rokonsági viszonyba. E darab is «túloz a torzításig, úgy azonban, hogy torzképeiben is a valódi életet ismerjük fel, mint a jó karikatúrákban az eredeti arcot.» (Szigl. A dráma és válfajai.)

A darab szerzője még csak címet sem adott egészséges termékének; egyszerűen «Intermedium»-nak (közjáték) nevezi. — Váli Béla «Kocsonyák» czímmel látja el. Beöthy Zs. pedig így ír róla: «Asszonyok csúfsága»-nak nevezhetnők, mert a régi néphumor legkedvesebb motivumát, az asszonyi nem ellen való csúfolkodást eleveníti föl a múlt századok gúnyverseiből.» (L. alább.) Ezen az ódon címen azonban aligha nézúé, vagy nézte volna meg bárki is az asszonyok közül; ezért tán inkább az előbbi elnevezés mellett kellene maradnunk, vagy mint népies bohózatot «Kocsonya Mihályné, vagy az asszonyi gyarlóság»-nak neveznünk.

Mint népies bohózat az első termék irodalmunkban, s már abban is megelőzi, fölülmúlja későbbi, de nyilvánosságukat tekintve első bohózatainkat, hogy minden ízében magyaros. — A budai magyar színházban előadott első bohózat «A garabonciás diák», melyet Munkácsi János írt, ki magát első magyar humoristának szokta nevezni, a német bohózat utánzásából keletkezett. E bohózatok iránya kezdetben nemesebb volt. A Raimund-féle bohózatoktól vagy «A garabonciás diák» előtt előadott s a vidéki színpadok műsorában napjainkig szerepelt «Lumpáczius Vagabundus»-tól bizonyos költői értéket nem lehet megtagadnunk. De a német bohózat e dicséretes iránya Raimund-dal véget ért. Az utána következő s gombamódra szaporodó bohózatok, Hanswurstok az összefüggés nélküli felvonások vastag, durva, gyakran szemérmetlen komikuma már nem a színpad, hanem a café chantantok és orpheumok deszkáira való volt. — «A peleskei nótárius» szakított először ezen iránynyal. A cselekvény egysége itt sincs meg s helyesen mondja Sziglieti, hogy «ezt a darabot kevés expositióval a harmadik felvonáson is lehetne kezdeni, mert a nótárius minden akadály és malheur nélkül is felutazhatnék Szatmár megyéből Pestre, gyalog, lóháton vagy kocsin, mint mások annyian». De annyi bizonyos, hogy némi összefüggés mégis van a bohózatos jelenetek között, a mennyiben azok a géczy boszorkány intrikájából származnak, azzal az intenióval, hogy a nótárius czélját — fiának meglátogatása és a janitorság elnyerése — el ne érhesse. Közjátékunk cselekvényében is hasztalan keressük az

egységet. A három felvonás ugyanannyi cselekvést foglal magában. Csak a cél azonossága fűzi össze azokat némileg. A női nemet csúfolja ki az író, a vénleányokat, azután az asszonyi fecsegést és iszákosságot. A régi néphumornak — mint említettük — kedves motivuma ez. — «Salamon és Markalf» históriájában az előbbi felesége magát holttnak tetetvén, később megszökik, mire Markalf itt is bebizonyítja, hogy az asszony valóban ingatag s hogy ő az asszonyi hűséget illetőleg nem hiába pessimista. — A Lugossy codexben ránk maradt «Asszonyok intése»-nek szerzője is jó tanácsokkal, intelmekkel igyekszik a szép ifjú házastársat hitvesi hűségében s a fecsegéstől stb. megőrizni.

Ha mikor ketten vendéggé hínak,
Nyelved és szád kérdeve szóljanak;
Mert ha ők ketten sokat csacsognak,
Ifjak, kik látják, csak megcsúfolnak:
Tégödét mondnak csacsogó szajkónak.

Alább pedig így folytatja:

Ha a piacon el-kilépendesz,
Sokat ne késsél és ne terécselj:
Mert ha mulatsz és sokat terécselsz,
Ifjak, kik látják, csak megcsúfolnak:
Tégödét mondanak itélőmestörnek.

Hogy pedig a borral mértékletesen éljen, így inti az asszonyt:

Az bort házunknál ámbátor igyad,
De a koresomát te ne gyakoroljad;
Ha gyakorlandod te a koresomát,
Ifjak, kik látják, csak megcsúfolnak:
Tégödét mondanak jeles borcsiszárnak.

Mintha csak Kocsonya Mihály uram intő, de a pusztában elhangzó szavát hallanók.

Jellemzik darabunkat a benne előforduló énekek is, melyekben először nyilvánul a népies elem. Fájdalom, a példa nem vonzott, nem is vonzhatott. — Az első magyar népdal a színpadról csak Gaal «Peleskei nótárius»-ában hangzott le. Szigligeti szerint «a bohózatú zeneszerzők mindaddig szégyelték volna valami magyar népmelódiát használni». S a népiestől való irtózás jellemzésére elmondja, hogy «egy hajdani legkitünőbb költőnk rettentően indignálódott (tán Kazinczy?), hogy a vándor magyar szín-

igazgató a magyar zsványokat gatyában léptette föl». Egy másik quasi-igazgató pedig a közelmúltban, hogy az említett ruhában eljárando magyar tánczot érdekesebbé tegye, így kívánta azt a színlapra tétetni: «Tündéres magyar táncz gatyában». — De jelen szindarabunknál nem ebben nyilvánult a drasticum, hanem a kifejezések durvaságában, melyre az æsthetikai érzésnek manapság már fel kell háborodnia. Szinte hihetetlennek tetszenék, hogy szerzetes-tanárok ilyen hangon beszéltetik növendékeiket, ha bele nem képzelnők magunkat a múlt század izlésébe, mely épen nem ütközött meg Csokonai mosdatlan száján. Még nem volt meg nyelvünknek az a finoman nüánszoló képessége, csiszoltsága, mely a legrágárabb és durvább dolgokat is finom lepelbe tudta burkolni. Egyébként szindarabunk nem trágár, hanem egyes kifejezéseiben túllépve a valódi népies határait, trivialis. E mellett azonban legtöbbször igazán népies zamatú s valóban egyet kell értenünk Sziklay Jánossal, ki «A magyar népszínmű történeté»-ben így nyilatkozik: «Midőn olvassuk, oly hatással van reánk nyelvezte, mint Pázmánynak és követőinek, meg a prot. vitázóknak dús erejű népies magyar nyelve». De nem érthetünk egyet azon állításával, hogy némely helyt olyan a nyelvezet, mintha úri emberek beszélnének, betanult paraszt nyelven. — Állítása bebizonyítására főkép a következő passust hozza fel: «Kérem csak egy kevés várakozással lenni, míg jobban felöltözködik, mindjárt leszen szolgálatjára.» Mire a kérő így válaszol: «Szivem ficzkándozva örvendez, kincsem-leány-asszonykám, hogy vagyon szerencsém drága személyének tiszteletére és udvarlására». A czikornyosság épen nem zárja ki a népiességet, hisz tudvalevő a magyar népnek azon sajátsága, hogy az ünnepies alkalmak, leánykérés, lakodalmas felköszöntések stb. bizonyos czikornyára teszik hajlandóvá.

Jellemző ez iskolai drámában a népies előadáson kívül az a körülmény is, hogy megelőzve későbbi iskolai színünket, már nőt is hoz a színre. Így a későbbi, a 90-es években a pozsonyi növendékpapság által szerkesztett drámák, melyek pedig már átmeneti darabok az iskolai drámáktól a világi színpadi drámához, a női szerepek híjával vannak, s mikor «A tisztségre vágyódók»-at Gottsched, helyesebben Holberg, dán költő után átdolgozta (úgy szintén Dugonics is), hogy a női szerepeket kihagyhassa, megváltoztatta a darab motívumát. Simai szintén női szerepek nélkül alkotja színműveit. Nem kell-e tehát kalapot emelnünk a pálos-

tanárok előtt, kik több század elöitéletét leküzdvé s drámairó tár-
saikat egy negyedszázaddal megelőzve, nőket is szerepeltettek?
E szerint közjatekunk nem csak megelőzte, de fölül is múlta vala-
mennyi iskolai drámát, s méltó helyet foglalhatott volna el későbbi
színpadjaink műsorában is. Szereplői között először jelenik meg
népszínműveink kedvelt alakja, a kántor, kinek búcsúztatóját
olvastva, lehetetlen, hogy eszünkbe ne jusson Szigligeti «Li-
liomfi»-ja, hol az asszonyt ugyancsak kétes dicséretekkel búcsú-
tatja a férj:

Meghalt feleségem, —
Satis tarde quidem;
Oda reménységem, —
Debuisset pridem.

De jó gazdasszony volt, —
Cuncta dissipavit,
A bort sem szerette, —
Csak semper potavit.

A jellemrajzok elég halványak, conventionalis jellegűek, de
a korfestést tekintve, érdekesek. A kurta nemes, a fecsegő és iszák-
kos feleség s a kíváncsi szomszédasszony typusa van bemutatva a
három, semmi szerkezeti összefüggésben nem lévő felvonás jelene-
teiben. — A II. felvonás Sziklay szerint egy hozzánk olaszból szár-
mazott adoma parafrázisa. Bár mint legyen is a dolog, a magyaros,
népies zamat mindenestre eredeti és nagybecsű sajátsága színda-
rabunknak.

A «Közjáték» után a «Bakhus» cz. darab következik, mely —
ámbar nem magyar tárgyú, — érdekesség, nyelvezet tekintetében
épen nem marad a közjáték mögött (szerzője ugyanaz lehet, tehát
Billisics Márton), sőt szerkezet dolgában határozottan fölötte
áll. Szintén bohózat; tárgya, személyei a római mythológiából
vannak véve. Lássuk magát a darabot. Címe: «Bakhus istensé-
géről Jupiter által (ki atyja volt) levettétvén, emberi halandóságra
kárhoztatik. Azért a főbb istenek tanácsából Jup. Bachusra beteg-
séget bocsát, melyben, ámbar Eskulapis, orvosok istene, eőt gyó-
gyéttatni igyekezik, meghal. — Játsszatott Sátor-Alla-Ujhel mező
városában, Első remete sz. Pál szerzetének gondviselése alatt ne-
velkedő s tanuló ifjúságtúl. T. P. Borss Dániel professorságában,
1765-ik esztendőben. Farsang utolsó napján.»

Játszó személyek:

Jupiter	--- --- --- --- --- ---	Nemes Kolonics János.
Pluto, poklok istene	--- --- --- --- --- ---	Thuránszky Ferencz.
Mars, hadak istene	--- --- --- --- --- ---	N. Sixay Gáspár.
Apolló, tudományok istene	--- --- --- --- --- ---	N. Ráskay Szentlélek Pál.
Bachus, borok istene	--- --- --- --- --- ---	Torkos Mihál.
Mercurius, istenek követje	--- --- --- --- --- ---	N. Ráskay Szentlélek Imre.
Eskulapius, orvosok istene	--- --- --- --- --- ---	N. Boronkai Boronkay Gáspár.
Ariadna, Bachus felesége	--- --- --- --- --- ---	Ágoston István.
Neptunus, tengerek istene	--- --- --- --- --- ---	— —
Bassaris, Bachus inasa	--- --- --- --- --- ---	— —
Venus, szerelem istenasszonya	--- --- --- --- --- ---	— —
Machaon, Esculap fia	--- --- --- --- --- ---	— —
Berta, Ariadnának szolgálója	--- --- --- --- --- ---	— —

A prologus éneklése alatt Bacchus magas trónon ül s hallgatja a prologista énekét:

1.	3.
Ó nagy Bachus Istenek istene, Életünk reménye, Szívünkben juss Szemünktől, elménktől Jaj! el ne fuss, Nálad nélkül kedvünk, Mind testünk, mind lelkünk Lankadt és bús.	Neked szolgál Apollo, Mars, Vénus, Plato és Neptunus, Holdul alád, Nap és hold fényessége Téged imád, Ég s föld kerekése, Tengernek mélysége Valamit ad.
2.	4.
Merő hiveség Jupiter fölsége, Égi dicsősége Csak bolondság; Minden magassága Boldogsága Te méltóságodhoz És nagy hatalmadhoz Alacsonyság.	Leborulván Mink is két marokkal, Kotyogos torokkal Téged áldván, Egyetlen kegyelmet Tőled várván, Nyugodjunk hasadnak, Nagy kövér farodnak Hogy árnyékán . . stb.

Az I. «végezés» (16 negyedívnyi lap) 1-ső kimenete Jupiter és Bacchus dialogusa, melyben Jupiter keserűen és boszúsan fakad ki fia, Bacchus ellen, kinek tisztelete immár nagyobb leszén, mint az istenek atyja, Jup. iránt. Bacchus védi magát: «más atyák vigan szemlélik magzatjoknak előmenetelét, méltóságát, dicsőségét.

Nemde nem a páva nem szégyenli, ha fiának hasonló fényességű tollai nevelkednek? Avagy bánja-e a hattyú fiának egyenlő fehérségét?» Majd tréfára veszi a dolgot s Jup. feddő szavaira így felel: «Talán kifogyott Ganymedes poharából a jó borocska? Bassaris! *Bassaris*: Jelen vagyok fölségednek legkisebb szolgája. *Bacch.*: Hozd elő Jup. csobollóját. *Bassaris*: Biz arról leugráltak az abroncsok, iszen már talán esztendeje is van, hogy szárad. *Bacch.*: Töltsd meg szerényen a jobbikból.» — De erre Jup. teljesen fölháborodik s így szól: «Valóban nagyon megindult Bachusnak malma; de a mi azt hajtja, tudd meg, csak záporosó és nem sokáig tartó. — Egek! nagy gyalázat cz Jupiternek! egy undokságok istenétől. — Tapasztalta Prometheus haragomat Kaukazu hegye alatt a vaslánczok és bilincsek között. — Megfizette Apollo ellenem való pártolkodását. — Ismeri Phaëton bosszúállásomat. — Tudják Enceledus, Chiraras, Egon és mások.» — De a gaz Bacchust e fenyegetések épen nem indítják meg s midőn Jup. eltávozott, ekkép szól: «Mhü! Igen jóllakott nyilván babbal Jupiter, hogy ily nagy zöngéssel menydörög. Félek, hogy csattogása tüzes mennykövekre ne fakadjon és Phaëtonnal egyenlő sorsban, vagy Icarussal ne keverjen. Tanácsos megelőzni a veszedelmet. — Tegyük áldozatot néki. (Fit musica et inter frequentes thurificationes sequens cantilena a discantista).

1.

Jupiter szerelmes Atyám!
Lészen nálad oly gráciám,
Hogy kedvedből, kegyelmedből
Ki nem zárod fiad talán.

2.

Nagy haragod bátor látom,
De tekintsed áldozatom,
Tyukkal, lúddal, disznó lábbal
Oltárodát fölczifrálom.

3.

Ah csillapítsd szived lángját,
Haragod mérges fulánkját;
Nagy hatalmad, de irgalmad
Meghaladja annak súlyát stb.

E vers komoly, szép dallamát a kézirati kötet első lapján találjuk.

De Bachus hasztalan áldozott. Jö Mercurius, Jupiter követe

s tudtára adja, hogy lakolni fog. Bacchus újra gúnyolódik: «Nincs több tarisznyádba? Elmehetsz! Másszor kikisérlek». Azután így folytatja: «Bacchushoz az istenek! O mely nagy uborkafára hágott Bacchus! Most veszem észre méltóságomat, midőn hajlékom szállást ad az isteneknek. Mindeddig csak bak- és szamárhúsból állott áldozatom, de már bizony malaczkok és kosok fogják ékesíteni ol-táromat; szekeremet tigrisek vitték, szarvasbőr terítette, már medvebőr fogja földni és sebesen futó teknősbékák gyorsan ragadni.» — A következő (3) kimenetben Jup. elhatározza, hogy Bacchus, «a konyhák és korcsmák istene» istenségétől megfosztassék, töröltes-sék ki a halhatatlanok számából, s vettessék a gyarló halandósággal járó inségek s nyavalyák és nyomoruságok alá. Függiön halandó életének fonala a párkák kezétől és Radamantus akarattjától. Az ítélet tetszik az isteneknek, csak Mars kel a bűnös védelmére, imigyen szólván: «Fölséges Jupiter, kinek kezében forog istenségem sorsa, kinek haragos színe előtt megindul az ég s föld s reszket mint a fagyos kocsonya, olvadnak a hegyek, kösziklák, mint a nap előtt az írósvaj, omlik széles e világ, mint az éhes cigányok foga alatt a meleg cipó — —» De Jupiter türelmetlenül félbeszakítja, bizonyítgatja, hogy Bacchus Marsnak, a katonai vitézségnek épen nincs hasznára s erre több példát hoz fel: így végül azt kérdezi: Mért nem táplálta Thetis Achilles caecsemő gyermekességét borral, mért inkább az oroszlánok és vaddisznók velejével? Mire *Bacchus*: «Csak igaz az, a mely ebnek egyszer veszett nevét költik, el köll annak veszni.» Majd Neptun is belemártja magát a vitába: «Hiszen igen nyakas prókátorra kapott Bacchus, hadd szóljak én is a dologhoz.» De Bacchus nekiront, «paczalmosogató» istennek gúnyolja, kinek a békákon kívül nincs pártfogója s ezután ekkép folytatja: «Nem hallottad-é, hogy közös lónak túrók a háta. — — Csak annyi a te dicsőséged, mint a Rongyva vizének, hogy az ujhelyi vargák csávája nélkül el nem lehet.» — Neptun fölháborodik Bacchus arczátlanságán s nem tudja, hogy ez «minémó kaszakóhoz fente kopolytyóját». — Megmagyarázza Jupiter: «Szokása a hattyúnak, hogy halála előtt természetén felül édesdeden énekel, a bolondnak pedig, hogy észére tér. Érti Bacchus a kolbász büzt.» Ilyen vita közben érkezik Pluto, ki szintén védelmére kel Bacchusnak «istensége, országa istápjának». Jupiter megütközik beszédén, de Pluto nem tágit: «Ha Bachust istenségétől megfosztod, nem de nem-e pókhálózni fognak a bordélyházak, a táncz-

paloták, bezárattatnak a korcsmák és Baal-házak a melyek minémű gyarapodására voltak pokolbéli birodalmannak, minden tudja. — Erre a latin utasítás így szól: «Intrant omnes præter Bachum. Bachus ab Apolline petit subsidium; ille negat. Jupiter eum ex solio deturbari iubet. — Tehát az Apollónál is segílyt hiába kereső Bacchust Jupiter letaszíttatja trónjáról. Korrajzi szempontból nagyon érdekes a szintén zárójelek közé szorított megjegyzés: «Pulchrum hic foret intermedium si Judæus Bachi bona exarendaret»; vagyis: Szép volna itt egy közjáték, melyben a zsidó kibérli Bacchus javait.

A II. felv. Bacchus és Apolló dialogusával veszi kezdetét. Bacchus, hivatkozván arra, hogy az ész élesztésére, a tudományokra mily jótékonyan hatott, Apolló pártfogását kéri. «Sőt — így folytatja — ha nem csak a tudományoknak, hanem a muzsikák istenének is tartod magadat, épen nem tagadhatod Bachuson álló istenségedet. Sokszor nedvesítettem az énekesek torkait, nyújtottam a hegedősöknek húrjait, hangosítottam a trombitákat; bizonysgom az iskolamester. Járd el bár az iskolákat, járd el a korcsomákat, vizsgál meg a kórokat (chorusokat), kérdezd bár az orgonistákat. Csekély deák, redves muzsikus, a ki mit egy nap megkeres, másnap meg nem issza. De még a vén cigány is jobban húzza a nótát, ha boros korsóhoz fenyheti vonóját.» Ekkor Apolló türelmetlenül közbevág s így gúnyolódik: «Elég már, ne is koptasd nekem mozgó nyelvedet; — — ingyen megvallom, ha tudtam volna, hogy Bacchus ily nagy élesztője az elméknek, már régen Parnassus hegyéről tokai vagy bogloskai hegyre vontam volna kilencz műzsáimmal sátoromat. Tán Dedalus is itt tanulta ama mesterséges labyrinthusnak építését a boros hordók között? *B.*: Úgy segítjen! mondasz valamit, mert a ki egyszer bemegy az ungvári pinczékben, nem könnyen tud onnan kijönni, talán azt is Dedalus építette? *A.*: Ó ostoba korpavelejű Bacchus, ha *A.*-nak ajándéki boros korsóban, vagy a nagy hasban állanak, okosabb s bölcsőbb nálad az istenek között valóban nem volna; de hidd meg, igen távol szokott Minerva járni a kövér hasaktól és majd nyolczadik csudája a világnak: potrohos szent és bölcs ember.» — A következő jelenetben nejét, Ariadnát hivatja. Ez vigasztalja ferjét, mire *B.* így felel: «Ah lölköm bimbója, édes Ariadnám! Lanakadt szeretetemet élesztgető cserfa taplóm stb.» Ezután megjelenik villámokat szórva Jupiter s rárivall Bacchusra, ki tovább czi-

vődik vele. Majd Mercuriust hivatja Jupiter, ki megjelenvén imígy szól: «Im itt vagyok istenséged orrát piszkáló koczipor.» A következő jelenetben Apolló felolvassa Jupiter ítéletét s végrehajtását Plutóra bizza. Bacchust még egyszer beültetik «szalonnás trónusába»; innen letaszítják. Sántikálva szomorúan távozik, de visszatér. — Apolló és Neptun jelentik Jupiternek az ítélet végrehajtását. Neptun újra panaszokban tör ki, hogy «fölségének alig maradott a pelenkamosó bábáknál egy kevés tekintete». — Erre Bacchus trivialis módon támad nekik: «Rágtátok ugyan már szegény Bacchust, de (palpat utraque manu posteriora sua) még eleget rághattok rajta.» Még trivialisabb, midőn «capit utraque manu plundras solicitatus exire volens» és kimenet azt mondja: «Sietek, nem tudom mi talált, mióta istenségemből kivetköztem, most tapasztalom először: igen nehéz a bugyogóm, félre megyek. Talán Jupiter az emberségért fizetést vár.» — Ezzel távozik, de Apolló kijelenti, hogy még egyéb büntetés is vár reá. S valóban a III. felvonásban Bacchus betegen fekszik; gyomrában, azaz csak az ingében egy sündisznó van, melyet piszkálgatással sivalkodásra kényszerít. Derekára hátul egy vörös folyadékkal telt hólyag van kötve. Így fekszik ott az elcsapott isten s szörnyű jajgatások közt, melyek ugyancsak feldühösítik Bertát, a szolgát, orvost kér. Jó a borbély s Ariadna kérdésére, hogy ő-e a doktor? kálvinistásan (calvinisando) így felel: «Én teljességgel hogy doktor volnék, nem mondhatom, az] én professióm mindeddig csak borbély, de mindazonáltal, a mi akár a külső, akár a belső nyavalyát illeti, a leghiresebb párisi doktornak sem czédállok, mert az anyatomiát mind a pataki, mind a döbröczönyi mester keze alatt frequentáltam.» *Ariadna.* «Elhiszem lölköm. Ó vajha az én uramon segíthetne kend, bizony utolsó szoknyám árát sem sajnálnám.» — Erre épen nem æsthetikus diagnosis következik. A borbély egy szörnyű nagy könyvet üt fel s olvas: Ha valaki hasában történetből tüskés disznó bujt, recepte: fektesd a patientst egyik oldalára, végy a konyhából tűzfogót és vaskanalat, tartsad és pengessed a hátánál, ennek pengését nem szenvedhetvén, a tüskés disznó az hátulsó ajtón kiméggyen. Probatum est. — Igen jól vagyon! no csak hamar tűzfogót, vaskanalat. Mikor ezeket sikertelenül üti össze így szól: «Ördög születte! No de nem gyön bizony, ha a döbröczönyi harangot verik is neki. Tovább olvas a könyvben: Ha ez foganatos nem volna, végy egy zsiros fazékfödőben eleven szent,

tartsd a patiens fenekére. Pr. est. — Tüzet, földt ide! De mert ez sem segít a bajon, azt a jó tanácsot adja, hogy «a pintes boros korsó a patiens szájától el ne szakadjon, hogy a tüskés disznó az ő hasában szüntelen uszkáljon». Erre összeszedi szereit s «magamat ajánlom»-mal távozik. — A következő kimenetben Esculapius jelenik meg, ki a kétségbeesett Ariadnát megvigasztalja és borbélyért küld. Majd a diagnózist állapítja meg a következőképen: «Szükséges az érvágás, a mint pulsusa mutatja. — Observálom, nagy paroxismusban vagyok, ez pedig a vérnek nagy sokaságától viseltetik, a melynek fölöttébb való melegsége meghaladván a temperamentumot, conturbálja a cerebrumát, innét épen nem kétlem, hogy a patiens nem fantazialna.» *Ariadna*: Nagyon megkövetem fölségedet, mit akar ezen érteni, mert a magyar és orosz nyelven kívül mást nem tudok. *Esc.*: Azt mondom, hogy nem kétlem, hogy a patiens ezen betegségébe gyakorta esze nélkül is beszél. *Ariad.*: Semmit nem tapasztaltam bolondabb beszédjét, mint annak előtte.» — Megérkezvén a borbély, együttesen eret vágnak a betegnek, s az átlukasztott hólyagból kiömlő vért egy edényben felfogják.¹⁾ Mire a medicus így szól: Hepar accensum, pulmones inflammati, bilis effusa (májlob, mondaná a mai kor Esculapiusa; tüdőgyulladás és epeömlés). Azután Machaon nevű fiával megcsapolja a vizibetegségben is szenvedőt. A sündisznó előugrik; Pluto megjelenik és magával ragadja. Ekkor előlép Venus s bús melodiával²⁾ így énekel:

Jaj szerencsétlen hír, mely hozzám ér,
Elmult vigasságom, vissza sem tér.
Több szívem fájdalma, mintsem el bír,
Megrontá virágom kegyetlen dér.

Tedd le már Cupido szárnyaidat,
Vesd el sebesítő nyilaidat;
Ne fáraszd már gyenge tagjaidat,
Ereszd meg fölvenszott ijaidat.

A ki bor helyett vizet iszik,
Abban Venus már semmit sem bízik;
Mert az hideg testtől ő irtózik,
Mint a vén embertől, úgy távozik.

¹⁾ Manapság lehetetlen volna ilyesmit színpadra hozni.

²⁾ L. fönt a 131. l.

O Bacchus nálad minden kegyelem,
Hallgasd meg már tehát egy kérelmem:
Fogadj be koporsódban szerelmem;
Itt szűnik egyedül én gyötrelmem. stb.

Alig hangzottak el e bús ének szomorú accordjai, jő Ariadna s midőn «No mint vagy szivem?» kérdésére Bacchus nem válaszol, s meggyőződik róla, hogy már nem vesz lélekzetet, meghalt, hangos zokogás és jajgatás között elrohan, hogy önkezeivel vessen véget életének. Az utolsó «kimenet»-ben Esculapius, Pluto kéri Jupitert, hogy keltse életre Bacchust. Venus térden állva ugyanezt teszi. De Jupiter gyengéden felemelvén őt, így szól: «Ah! kelj föl leányom; fogd el ajakidat ettől e kérelemtől. Bátor istenségemnek felét kérjed, meg nem tagadom, de esküdt hitem mellől el nem állok, melyre isteni méltóságom kötelez. Légyen Bacchus boldogtalanságnak rettentő példája. Tanuljanak rajta, valakik gyönyörűségekben s szájok ize szerint folyó hivságokban elmerültek, kik Bacchust, mint főistent gyakor áldozattal tisztelték, hogy Bacchuson felül is vagyon istenség, kinek ég, föld és pokol méltán tétet hajtson.»

E bő kivonatból láthatjuk, hogy noha «Bacchus» nem magyar tárgyú, érdekesség, népies nyelvezet, humor tekintetében épen nem marad a «közjáték» mögött, sőt szerkezet dolgában határozottan fölötte áll. — A darab mindenestre böhözatos, de komoly, oktató, intő tendenciával.

A mértékletlenséget ostorozza s az ezzel járó bűnöket a mindenki által istenített Bacchus s a többi istenek alakjában. A cselekvény tehát egy; azonban szorosabb értelemben vett bonyodalmat, jellemfejlődést hiába keresünk. A főhős Bacchus, míg csak a vizi-betegség le nem veri lábáról, megmarad gyűnyolódó jókedvében. Kezdetben nem veszi komolyan Jup. fenyegetőzését, sőt feleletül kigúnyolja. E gúny többnyire vaskos, drastikus, minden aesthetikai érzést ignoráló. Az élczek, szójáték-félék szintén ilyenek. — Pl. midőn a III. felv. 3. «kimenet»-ében Esculapius Ariadna előtt fiát, Machaont dicséri, hogy már sok híres kúrákat csinált, Ariadna megbotránkozva kiált fel: «Micsoda?! Jaj szemtelen! elmehet véle, ha már sok híres k . . . . t csinált.» — «Nem azt, balgatag asszony! Már el is felejtettem, hogy nem értesz a deák nyelvhez. Kitetszik, hogy ó-testamentombéli asszony vagy, mert az új-testamentombéli asszonyok jobbára tudnak deákul, stb.» — De ne fe-

ledjük a korszellemet, mely, mint fentebb is említettem volt, épúgy nem ütközött meg a nyers, trivialis kifejezéseken (Csokonai Dorottyája stb.), mint nem ütközik meg a mai ízlés a legnagyobb erkölcstelenségeken és trágárságokon, ha azok a finom kifejezések csalánszövetű leplével vannak eltakarva. S most megbotránkunk amazon, míg így kéjjel nyeljük le a mézbe mártott ölü mérget. Tehát el kell-e itélnünk a kort, mely ilyen szindarabokban gyönyörködött, pálczát kell-e törnünk a pädagogia fölött, mely azokat tanuló ifjak által is előadatta? Futólagos összehasonlítása a mult és jelen ifjuságának megadja a választ. — De hogy szorosan tárgyunk mellett maradjunk, lehetetlen elvitatnunk a gúny és élczek népies, csattanós voltát, melyek közül többnek értékét a hallgató közönség előtt emelte az a körülmény, hogy helyi érdekük voltak. A hatáskeltésnek manapság is egyik gyakran tapasztalható módja.

Bacchus után a többi alak közül első sorban Jupiter válik ki. Komolyságát, fenségét Bacchus csipkedéseivel, gúnyjával szemben sem veszi el; villámokat szór; az erkölcstelenség megtorlója s nem lesz torzalakká.

Mint a «közjáték»-ban, e darabban is fordulnak elő női szerepek. Ariadna, Bacchus neje és ezek zsémbes szolgálója Berta és Venus. — Ariadna alakja jól sikerült, de sokkal jobban Bertának, a zsémbes szolgálók typosának, rajza. — Nem hagyhatjuk említés nélkül, a chirurgust, a borbélyt sem, mert egyike a legsikerültebb komikus-alakoknak, kiben a nagyképű, fontoskodó, tudákos emberek s ezek között a tudós orvost szenvelgő öntelt, szószátyár borbélyok typusa először kerül a színpadra. Csaknem három évtized mult el, míg későbbi darabjaink többi typicus alakjai a színre kerültek. Így Simainak Weisse után készített «Házi orvosság»-ában a cigány, Plautus nyomán átdolgozott «Váratlan vendég»-ében a zsidó (Salamon), az «Igazházi»-ban s a Brühl után Bárány Péter magyarította «A talált gyermek» című darabban a nyugalmazott «obester» és kapitány, a «Kiki saját háza előtt seperjen» (Simai) című vigjátékban a tót patvarista (Tsipkevits) typicus alakjai honosultak meg.

Nagyban emelheték a darab sikeret a közbeszótt énekek is, melyek dallama a kézirat első lapján van hangjegyekbe letéve. Az ének valóban dallamos s hű, szinte megható visszatükrözője Bacchus keservének s Venus bánatának.

A «József» cz. színművecske az utolsó a kötetben. Erről nem sok mondanivalónk van. — A bibliai József történetét viszi színpadra; időrendben, tárgyban egyaránt nyomról nyomra a szt. írás elbeszélését dolgozván fel többnyire gyarló négyesrímű, Zrinyi-féle versekben. Akárcsak Ilosvai kortársának Nagybankai Mátyásnak azonos tárgyú elbeszélését hallanók. E darabnak, de csakis ez egynek szerzője Táncz Menyhért, mint ez a darabnak már idézett címéből is kiténik: «Jósef . . . . csináltatott multság képpen F. Táncz Menyhértől, — — de még sehol nem jádztatott. 1765. esztendőbeli munka, Ujhelyl en». Ime a színdarabokat nagy elfoglaltsága mellett is buzgalommal másoló a szép és nemesért lelkesülni tudó, pálos növendék munkája közben kedvet kap hasonló művek létesítéséhez s a másolóból író lesz. Hogy e darabon kívül írt-e még többet is, erre nézve semmi nyomra sem akadtam. Tán első s utolsó kísérlete volt a drámaalkotás terén. Pedig nem mondhatjuk, hogy az első kísérlet teljesen értéktelen. Mint a többi színmű, ez is prologussal, «előljáró beszéddel» kezdődik:

«Mint tengerben a kis csónak,
Széltül, habtul vettetik,
Ugy a világon jó erkölcs
Semmire böcsültetik;
Sőt inkább üldöztetik
És sok-féle mesterséggel vittatik.

Példánk ebben leszen József,
Ki üldözést szenvedett,
Szüzességnek virágjáért
Mély tömlőczben vettetett stb.»

Néha lendületesebb lesz a verselés, a rimek elég jól csengenek. Így Ruben:

«Jó öcsém a szádból ily szók mért rohannak,
Mit buzdul haragod, mint a busult kannak?
Az álmok az Isten hatalmában vannak,
Már hogy ugy álmodott, ő nem oka annak.»

Lélektani szempontból érdekes Putifárnének a csábításban való eljárása. — A ravasz asszony, ki Józsefért ég, jól tudja, hogy ez Istent féli és tiszteli s ezért épen az Istenre való hivatkozással akarja törbe ejteni énekével:

«Meg ne ítélj, hogy szeretlek,
Mert arról nem tehetek,

Sem Istenen, sem szivemen
Erőt én nem vehetek.

Mert Isten is azt nem bánja,
Szivem azt parancsolja,
Ezt a kettőt, ily két erőt
Senki meg nem gátolja.

Azt nem kérem, hogy te szeress,
Csakhogy mégis szenvedhess ;
Ez kegyelem, ha elnyerem,
Nekem elegendő lesz. stb.

Aztán a következő lyrai lendületű panaszt énekeli :

1.

Mi légyen szeretni, csak az tudja,
Kinek szivét nyomja annak súlya,
Kire szállt, nem tud zárt,
Meg is vet minden kárt
S útját dúlja.

2.

Szerelem gyötrellemmel együtt jár,
Szíveken mint hegyes tör általjár,
Fárasztja, lankasztja
Tagokat, gyulasztja
A sebeket.

3.

Ah enyhítsed tűzét szerelmemnek,
Máskép véget vetek életemnek,
Gyötrődök, sínylődök,
Lángjától törődök
Szerelmemnek.

Majd elhagyja énekét és suttogva folytatja csábítását :

„Jer közelebb József, halld meg beszédemet,
Megnyitom előtted bánatos szívemet.
A te jelenléted vidámt engemet,
Ha távol vagy tőlem, újítod sebemet.
Titkolom, de esik ez nagy gyötrellemmel,
Értted lángolok forró szerelemmel.»

Nemesebb szerelemhez méltó szavak, melyeket a pusztaság
érzékenység sugall, hisz a visszautasításra boszút esküszik a vágyai-
ban ki nem elégitett nő, környezete után kiált s így panasz-
kodik arcátlan képmutatással :

«Im a zsidólegény szemtelenül bejött,
Hozzám száma nélkül való sok szókat tett;
Kicsinbe, hogy rajtam erőszakot nem vett:
Gyöngye vagyok, nincsen az tehetségemben,
Hogy meggyőztem volna véle kűzködtömben stb.

Akár csak Diocletianus nejét hallanók a «Ponziánus historiá»-jában.

A három felvonásból álló darab (13 levél) a továbbiakban szintén a bibliát követi. — József abba a tömlöczbe kerül, melyben a főpohárnok és főszűtmester sinylődnek, de midőn Fáraó álmát megfejti, kiszabadul, Egyiptom ura leszen, Fáraó szavai szerint:

.... «Továbbá szívemnek ez az akarata:
Kiáltások: ime ez Egyiptom atyja,
Ezt a drága személyt minden uralhatja.»

Ime a kézirati pálos iskoladrámák; — közülök a «Közjáték» s a «Bachus» (omissis omittendis) mint korukat tekintve kimagasló, irányuknál fogva kiváló iskoladrámák valóban megérdemlik a kinyomatást.

Mócs Szaniszló Gyula.

Ὁ τῆ ἀληθείᾳ σοφός.

(Ἐπίγραμμα ὑπὸ Φραγκίσκου Βερσεγίου οὐγγριστὶ γεγραμμένον.)

Εἷσβλεπε τοῦ πυροῦ στάχυν, αἰρόμενον μετέωρον,
μέχρι κενός πυρῶν κλινόμενον δὲ πλέον.
Πράγμασ' ἄπειρος ἄνηβος παῖς μεγαλύνει' ἄωροις·
νῆ δὲ σοφός θάλλων αὐτὸν ἔλασσοι ἄσι.

Γουστάβος Κασσάτος.

A HOMEROSI HYMNUSOK AURISPA-CODEXÉNEK OLVASÁSAI.

A Közlöny mult évi folyamában «A homerosi hymnusok codex Estensise és szövegkritikai értéke» czímmel megjelent értekezésben a hymnusok csonka kézirati osztályából a két legbecsesebb codexnek egymáshoz való viszonyát s belőle kifolyólag az egyiknek, az Estensisnek értékét meghatározni igyekeztem. Kimutattam ez alkalommal, hogy a Laurentianus (L) okvetetlenül az Estensisnek (E-nek) föléje helyezendő, mivel az anyakéziratot, A-t, melyet Giovanni Aurispa 1423-ban Konstantinápolyból hozott magával Velenczébe (l. *Hollander*: Zur handschriftlichen Überlieferung d. hom. Hymnen. Osnabrück 1886. p. 9), jóval hívebben adja vissza, mint az E kézirat. Azon következtetésemmel azonban, hogy az Estensis akár mellőzhető ott, hol a Laurentianus fekszik előttünk, mint most érettebb megfontolás után megvallom, kissé messze mentem. Volna-e ugyanis az az értéke a Laurentianusnak, ha az Estensis segítségével auctoritását, megbízhatóságát versről-versre kritikai szemmel kísérni vagy ellenőrizni nem tudnók? Máskülönben sem hanyagolandó el annyira az Estensis, mert az L kézirat egy-két corrupt helyének csak az Estensis megfelelő — bár szintén corrupt — helyével való összehasonlítása után következtethetünk a A codex olvasására. De föltéve, hogy talán sikerült a két kéziratnak egymáshoz való viszonyából megállapítani az anyakéziratnak számos variánsát, azt meghatározni nem sikerülhetett, hogy azon esetben, mikor kisebb fontosságú olvasásokban, látszólagos íráshibákban etc. L és E eltérnek egymástól, akkor ezen eltéréseket arra a XII—XIII. századra valló (l. *Hollander* i. ért. 9. lapján) A kéziraatra kell-e visszavezetni, vagy L illetőleg E másolója figyelmetlenségének vagy hallgatagon való corrigálásának tulajdonítani?

A dolgok ilyen állása mellett nagy hasznunkra lesz az a kézirat, melyet a párisi *Bibliothèque Nationale*ban a mult év május havában találtam. A benedekrendi szerzetesek S. Pierre de Perousi kolostorából került 1889 őszén a párisi nemzeti könyvtárba. *Sig-naturája Suppl. grec. 1095*, áll 280 folioréttü papirlevélből s egyes műveket tartalmaz, még pedig az 1—24. levélen a Ps.-Herodotféle Vita Homeri-t, rá a 224. levélig Homeros Iliasát scholionok-

kal, a 225—24^v levélen az I—IV, VI—XXVI, XXVIII—XXXIII. homerosi hymnusokat s az I. hom. epigrammát, a 245^v—258 levélen Callimachus, a 258^v—273.-on Pseudo-Orpheus, 274—276^v Proclus hymnusait, a 276^v—280.-on a Batrachomyomachiát. A XV. század közepére tehető. Összevetettem belőle Proclus hymnusain kívül az *első két homerosi Apollohymnust* az Ábelféle (1886.) szöveggel.

Eltér tőle ezen olvasásokban :

Czím: Ὀμήρου ὕμνοι εἰς Ἀπόλλωνα. — 3. ῥα γ'. — ἐπὶ σχεδόν. — 6. ἦ ῥα. — ἐκλήμισε. — 8. τόξον ἀνεκρέμασε. — 9. εἰς. — 13. ἔτικτεν. — 17. κύνθειον. — 18. ὑπινόποιο. — 19. γάρ. — εὐμνον. — 20. γάρ τε. — νόμος. — βεβλήγεται ᾠδῆς. — 21. ἦ μὲν. — ἦ δ'. — 22. ἄδον. — 25. ἦώς. — 26. κλινθήσα. — κύνθος. — 28. ἐξείει. — 30. ὄσους. — [τ']. — ἀθηνῶν. — 31. αἴγινα. — ναυσικλείτη. — 32. τ' εἰρεσίαι. — ἀγχιάλην. — 33. ἄθως. — (35. σκύρος!). — αὐτοκανής. — 36. Ἰμβρος τ' εὐκτιμένη. — 39. κορούκου. — 44. ῥήγαια τε. — πετρήδεσσα. — 45. ἐπωδίνουσα. — 46. σοι. — θέλει. — 48. πιωτερή. — 49. ἐβήσετο. — 51. κε θέλης. — (ἐμοῖο!). — 52. ἐνὶ. — 53. ἄλλος. — σεῖο πόθ'. — λίσσει. — 54. σε. — οὐδ'. — 55. a szövegben οἴστεις, a margón πολλήν. — 56. αἰ. — 57. ἀγνήσουσιν. — 58. ἔνθα δ'. — 59. δηρὸν ἀναξ εἰ βόσκεις θεοὶ κε σ' ἔχωσιν. — 60. πείαρ. — 61. az első δὲ helyett καὶ. — προσηῦδα. — 62. μεγάλιο κρόνιο. — 65. γ' ἐροίμην. — 71. ὀπότεν. — ἴδης. — 72. ἀτιμήσω. — 73. ὤσει. — 74. κατὰ κράτος. — 75. ἦ κεν. — ἄδη (sic!) οἶ. — 76. ἄλγεα. — 77. φῶκαι — 78. ἀκηδέα χήτσει λάων. — 79. ὀμόσαι. — 80. ἔνθα δὲ μιν. — 82. ἐπίη. — πολυώνυμός ἐστιν. — 83. ἄρ. — ὄμοσεν. — 84. ἴστω. — εὐρύς. — 87. ἦ μή. — αἰέν. — 90. γόνω. — 91. ἐννήμαρ. — 93. ἔσαν. — ῥέη. — 95. ἤρης. — 96. μεγάροις. — 99. φραδμοσύνη. — 100. ζηλοσύνη. — ἄρ. — 102. ἴριν. — 104. χρυσείοισι λίνοισιν ἔργμενον. — 107. ἴρις. — 110. ἄρ. — ἀπεκμεγάραιο. — 111. προσηῦδα. — 114. βάν δε. — ἴσμαθ'. — 116. τὴν τότε δῆ. — 119. ἐν δ' ἔθορε. — ἅπασσαι. — 120. σε. — λουόν. — 122. στροφόν. — 123. ἄρ. — 125. ἀθανάτην χερσίν. — 128. οὖσε γ'. — στροφοί. — 129. οὐδέ τι. — δευμάτ'. — 130. μετηῦδα. — 132. τ'. — 133. ἐβίβασκεν. — ἀπὸ. — 134. αἶ δ'. — 135. ἅπασσα. — 136—138. a szövegben ezzel a megjegyzéssel a margón: ἐν ἐτέρω καὶ οὗτοι οἱ στίχοι κεῖνται. — 139. ὅτε τερρίον. — 142. αὖ. — 146. μάλιστ' ἐπιτέρπει ἦτορ. — 147. ἔνθα τοι. — 148. αὐτοῖς σὺν παίδεσσι καὶ αἰδοίης ἀλόχοισιν. — 149. οἱ δὲ σε ἐς ὄρχηθμῶ. —

150. ὅταν. — στήρωνται. — 151. ἀνὴρ a szövegben, αἰεὶ a margón. — 152. οἱ τότε ἔπαντία σεῖο τ' ἰάονες. — 155. νῆας τ'. — ἦδ'. — 156. δ οὔ. — 157. δ' ἑκατοβελέταο. — 162. κρεμβαλιαστὸν. — 163. μιμείσθαι. — 165. ἀλλ' ἄγε δὴ λητῶ μὲν ἀπ. . — 168. ξείνος ταλαπεῖριος ἐλθῶν. — 169. ὕμμιν. — 171. ὑποκρίνασθε ἀφ' ἡμέων. — 172. δὲ Χίφ] δ' ἐγγίφ. — ἐνι. — 173. τοῦ πᾶσαι. — ἀριστεύουσιν. — 174. ἡμέτερον. — 175. εὐναιετώσας. — 176. ἐπιδή.

II. 3. πυθῶ. — 6. ἔχοντι θυώδεα. — 12. ὕμνευσιν. — 14. ἀμφιδέες. — 19. οὔτε λάχεια. — 22. ἐνθ'. — 23. δ. — 24. ἀμφι φαεί-
 Ηι
 νει. — 25. μαρμαρυγαί. — 26. οἱ δ'. — 30. μνηστῆσιν. — 31. ὀππός' ἀνώμενος. — ἄζαντιδα. — 33. ἡ ἄμα φόρβαντι τριοπόω γένος, ἡ ἄμ' ἐρευθεῖ, a margón pedig γρ'. ἡ ἄμα φόρβαντι τριοπόω ἡ ἀμαρόνθω. — 35. τριοπος γ' ἐνέλιπεν. — 37. πιερίης. — 39. λέκτον. — ἡμαθόεντα. — μαγνηήνας a margón, ἡ μαγνηίδας a szövegben. — 40. ἰωλκόν. — 41. ναυσικλείτης. — 42. τό τοι οὐ χάδε. — 43. τούξεσθαι. — δενδρόεντα. — 45. ἕξες. — ἐπ'. — 47. ἔδος. — 48. πω. — τις. — 49. πώποτε. — ἀτὰρ πιτοί. — 50. ἀμπεδίον. — πυρίφορον. — ὄλην. — 52. ὄνηστον. — ἕξες. — 53. ἀναπνεῖσι. — 55. θορών. — οὐδὲ τῶος μὲν. — 57. ἄγησιν. — δενδρόεντι. — 59. πρώτιστ'. — 60. δε. — 62. ἄρ. — 64. πολύπυργον. — 65. ἄρ. — ἄμαρτον. — 66. δελφούσης. — τόθι οἱ. — ἄοε. — 67. δενδρόεντα. — 69. δελφούσ'. — 70. οἱ τέ μοι. — 71. ἀγινήσουσι. — 74. τ'. — 77. δ' εἰσιδοῦσα. — 78. δελφούσα. — 81. ἀνθρώποισι. — οἱ δέ. — 85. ἀρδόμενοι. — 86. ἐνθά τις. — 88. νῆον τε. — 91. κρίσση. — παρναστοῖο. — 92. οὔτέ τοι. — 94. ἀλλὰ καὶ ὤς. — προάγοιεν. — 96. δέξαι. — 97. ὄφρα οἱ. — 98. δελφούση. — μήδ'. — 100. ἕξες. — 103. ered. καρπαλίμης kijavitna καρπαλίμως-ra. — θύων. — 104. κρίσσην. — 105. κνήμον. — 106. ὑποκρέμαται. — κοίλη. — 109. τούξιν. — 110. οἱ τέ μοι. — 113. οἱ δ' ὄσοι, de oĩés δ' között egy betűnek rasurája észlelhető. — ἀμφιρότους. — 114. τῆσιν — δ' ἄν. — 115. θεμιστεύουσι. — 117. διαμπερές. — 118. ἦδ'. — 119. υἱέε σεργίνος. — 121. κτιστοῖσιν. — 125. ἔρδεσκεν. — 128. τυφλόν. — 129. ἄρ. — 131. κορυφή. — ἦδ'. — 133. πάντες τε. — 134. ἄρχει hiányzik. — 135. ἐποιήσατο. — κέδν' εἰδυῖαν. — 137. ἡ. — 140. ῥίψ' ἀνά. — ἐμβάλεν. — 142. κόμισεν. — 144. νῦν μήσεαι. — 145. γλαυκώπιδ'. — 147. ἡ ῥ'. — 147b. a 149. sor után van írva a margón, gondolatjellel beékelve: γρ. φράζεο νῦν μήτι τοι κακὸν μητίσομ' ὀπίσω. — 148. μὲν τοι γὰρ ἐγώ. — 150. αἰσχόνας. — 151. ἄπο. — 152. τηλόθεν οὔσα. — 153. ἀπονό-

σφι. — περ. — 156. μοι. — 157. τιτῆνες τέ. — 158. ἐξ. — 159. αὐτοί. — 161. ἡ πόσσον. — 162. ἴμασε. — 163. ἡδ'. — δ' ἐσιδοῦσα. — 165. δ' ἤπειτα. — 166. οὔτε ποτ'. — 167. οὔτε ποτ'. — εἰς. — 168. φραζάσκετο. — 171. δε] δ. — 173. ἡδ'. — 176. ἡδ'. — 177. δε. — ἐρδεσκε κατὰ κλυτὰ. — ἀνθρώπων. — 180. ἡ. — χαλεποῖσι. — 182. ἡ. — 183. ἐλίσσετο. — 184. φοινόν. — δεδ'. — 186. ζωοῖσι. — 187. ἔδοντες. — 189. τι. — 190. οὐδὲ. — 193. ἴμερον. — 194. οἶ. — 196. πύσε. — 197. ἄρ. — 198. καλλίροος. — 201. ἄρ. — ἐξάπαφουσα. — 205. πέτρῃσι προχυτῆσιν. — 207. ἐνθάδ'. — 212 után 216—218, azután 213—215, majd 219 s kk. — 212. ἐνι. — 213. τε ῥρέξουσι. — ἀγέλλουσι. — 216. ἄρα. — 217. ἡμαθόην. — 218. κνώσου. — οἷ ῥά τ'. — 219. οἶ. — 220. πωληγενέας. — 224. ὅστις. — ἐπιφράσσατο νοῆσαι. — 225. ἀνασείσας κε. — 226. καθείατο. — 227. οὐδ' οἶ δ'. — 228. οὐδὲ λύον. — κωανοπρώριοι. — 229. πρῶτα. — 230. ἔγειρε. — 232. ἀλιστέφανον. — 233. ἴξον. — 234. ἐνθά τε. — 236. ἄρ. — 239. ἀμφισορούσει. — 241. παρεκ. — 242. ἡεν. — 244. ἴκανεν. — 245. ἐῤκτίμενον. — αἰπὸ. — 246. πωληγενέας. — 249. εὐτέ. — 250. ὑπ' ἐκ νεφέων. — 253. ἐπεὶ κρίσσης. — κατεφαίνετο. — 254. διεκ. — 258. δ' ἤπειτα. — 260. ἴξον. — κρίσσην. — 261. ἡδ'. — ἀμάθοισιν. — 264. σπινθαρίδες. — ἡκεν. — 265. κατέδυσε. — 266. ἐν δ'. — ἄρ. — φλόγα δα! ἐπιφαινοσκόμενος. — 267. κρίσσην. — 268. κρισσαγῶν. — 269. ὑπὸ ῥιριπῆς. — (272. εἰλουμένος !!). — 274. πόθεν. — 275. ἡ τοι. — 278. ἡσθον. — 281. ὀπτόταν. — 283. περιφρένας. — 285. ἡῦδα. — 290. ἐκγεγάασιν. — 291. ἄλλη. — 292. εἰς. — 294. ἰέμενοι. — 297. κνωσσόν. — ἀμφινέμεσθε. — 298. τοπριν. — οὐκέθ'. — αὔθις. — (301. ἐμὸν πολλοῖσι conj.!) — τετιμῆνον. — 308. ἐγὼ. — 310. ἐπὶ. — 311. εἴσης. — 312. ἐπὶ ῥρηγμῖνι. — [δ']. — ἔπι. — 314. δ' ἤπειτα. — 317. δε. — 318. αὐτὸς δέλφειος. — 319. ἄρ. — 321. ἐξ ἔρον. — ἡσθε. — 322. ἐρχεσθαί θ'. — 325. λύσαν. — 327. ῥρηγμῖνι. — 329. παρὰ. — τάνυσαν. — 330. ῥρηγμῖνι. — 331. ἔπι. — 332. παρὰ, a margón περί!! — 335. ἐξέρον. — ἔντο. — 337. ἔχω ' ατόν. — 338. οἶ. — φρίσσοντες. — 343. ἄρ. — ἔμελλεν. — 344. πολλοῖσιν. — τετιμῆνος. — 345. αὐτοῦ δάπεδον a szövegben, ἄδυτον ζάθειον a margón. — 347. τῶν. — ἡῦδα. — 348. ἄν', ἐπειδή. — 351. ἐπήρατος. — 352. ὀπηδῶν. — 354. μελεδῶνας. — 356. ὕμμ'. — 360. τε προφύλαχθε. — 361. καὶ ἐμῆν ἰθὺν τε.

Ha e variansokat összehasonlítjuk az L és E codexek olva-

sásaival, azonnal azon meggyőződésre fogunk jutni, hogy code-xünk (= P), az L és E kéziratok testvérkéziratja, azaz a Λ-nak közvetlen másolata. Ennélfogva ott, hol e három kézirat közül legalább kettő megegyezik, Λ, azaz Aurispa codexének olvasásai vannak előttünk, úgy hogy nem mind a három kézirat variánsait lesz szükséges ezentúl a hom. hymnusok apparatus criticusában lépten-nyomon fölemlíteni, hanem elég lesz a közös varianst föl-jegyezni, azon esetben pedig, midőn a három kézirat mindegyiké-nek különböző variánsa van, a háromból eruálni azt, mely a leg-nagyobb valószínűség szerint állhatott az Aurispa codexben. Így p. o. az első két homerosi hymnusnak Ábel-féle szövegétől az Au-rispa-kézirat ezen olvasásokban fog eltérni:

Czím: 'Ομήρου ὕμνοι εἰς Ἀπόλλωνα (erualható E-ből). — 3. ῥα γ' (így L P). — ἐπὶ σχεδὸν (P L E = Σ). — 6. ῆρα (Σ). — βίον (L E). — ἐκλήϊσε (Σ). — 8. τόξον ἀνεχρέμασε (Σ). — 9. εἰς (Σ). — 13. ἔτιπτεν (Σ). — 17. κύνθειον (Σ). — 18. ὑπινόποιο (Σ). — 19. γάρ (Σ). — 20. γάρ τε (P L). — νόμος (P E). — βεβλήγεται ᾠδῆς (Σ). — 22. ἄδον (Σ). — 25. ἡώς (P L). — 26. κύνθος (Σ). — 28. ἐξείσει (Σ). — 30. ὄσους (P L). — τ' hiányzik. (Σ). — ἀθηνῶν (Σ). — 31. αἶψα (Σ). — ναυσικλείτη (Σ). — 32. τ' εἰρσεῖαι (Σ). — 33. ἄθως (Σ). — 35. σκύρος (L E, σκῆρος a P másolójának conj.). — αἰτοκανῆς (Σ). — 36. ἱμῆρος τ' εὐκτιμένη (Σ). — 38. ἡνῶν (P ἢ νῆων, L ἡν ἡσων, E ἡ νῆος). — 39. κορύκου (Σ). — 44. ῥιγηαία τε (Σ). — πετρήδεσσα (P így, L πετρήδεσα, E πετρήσσοα). — 45. ἐπω-δίνουσα (Σ). — 46. σοι (Σ). — θέλει (Σ). — 48. πιότερή (P L). — 49. ἐβήσετο (P E). — 51. κε θέλης (így P, κε θέλεις E, κέλης L). — ἐμεῖο (L E, ἐμοῖο conj. a P-nek). — 52. ἐνὶ (Σ). — 53. ἄλλος (Σ). — σεῖο πόθ (Σ). — λίσσει (Σ). — 54. σε (P E). — οὐδ' (Σ). — 55. A szövegben οἰστεῖς és fölötte πολλ (L = szövegben οἰστεις, fö-lötte πολλήν, a margón οἰσεῖς, l. «A hom. hymn. cod. Est.» cz. ért. 163. lapját; E = a szövegben οἰστεις πολλόν, P-ét l. fenn). — 56. αἰ (Σ). — 57. ἀγινήσουσιν (Σ). — 59. δῆρὸν ἄναξ εἰ βόσκοις εοικεσ' ἔχωσιν (L: δῆρὸν ἄναξ εἰ βόσκοις . . . . σ' ἔχωσιν, E: δῆρὸν ἄναξ εἰ βόσκοις περὶ τας . . . . s a margón εἰ βόσκοισθε οἷκε α' ἔχω-σιν, P-ét l. fenn). — 60. πείαρ (P L). — 61. φάτο (L E). — προσ-ῆδα (L is, προσῆδα E, προσῆδα P). — 62. μεγάλοιο χρόνοιο (Σ). — 64. ἐτήτυμον εἰμὶ (L E). — 65. γ' ἐροίμην (Σ). — 71. ὀπό-

ταν (Σ). — ἰδης (P L). — 72. ἀτιγίσω (Σ). — 73. ὄσει (Σ). — 74. κατὰ κράτος (P L). — 75. ἦ κεν (P L). — ἀδῆ οἶ (L E). — 77. φῶκαι (Σ). — 78. ἀκηδέαχγτει λάων (L: ἀκηδέαχγτει λάων, E ἀκηδέα ἄχγ τελάων, P-ét l. fenn). — 79. ἰμόσσαι (Σ). — 82. ἐπίγ (Σ). — πολυώνυμός ἐστιν (Σ). — 83. ὄμοσεν (Σ). — 84. ἴστω (P L). — εὐρύς (P E). — 86. δεινότατος τε (L E, bár τε E-ben hiányzik). — 87. ἦ μην (L ἦ μη és egy betű spatium, E ἦ μήν, P-t l. f.). — αἰὲν (Σ). — 90. γόνφ (Σ). — 91. ἐνῆμαρ (P E). — 93. ἔσαν (Σ). — ῥέη (Σ). — 95. ἕρης (P L). — 96. μεγάρως (P L). — 99. φραδμοσύνη (P E). — 100. ζηλοσύνη (P E). — ὄρ (Σ). — 102. αἰδ' (L E). — ἴριν (Σ). — 104. χρυσείοσι λίνοισιν ἐεργμένον (így E, L: ἐεργμένων, P-t l. f.). — 107. ἴρις (Σ). — 110. ὄρ (Σ). — ἀπεκμεγάρωιο (P L). — 114. βάν δε (P L). — ἴσμαθ' (Σ). — 116. τῆν τότε δῆ (Σ). — 119. ἄπασσαι (Σ). — 120. σε (P L). — λοῦον (Σ). — 122. στροφόν (Σ). — 123. ἄο (Σ). — 125. ἀθανάτησιν χερσῖν (P E). — 128. οὔσε γ' (P E). — στροφοῖ (Σ). — 129. οὐδέ τε (P E). — δεσμάτ' (Σ). — 132. τ' (Σ). — 133. ἐξίβασκεν (Σ). — ἀπό (Σ). — 134. αἰδ' (P E). — 135. ἄπασσα(Σ). — 136—138. a margón e megjegyzéssel: ἐν ἐτέρω καὶ οὔτοι οἱ στίχοι (E, L κεῖνται P-t l. f.) — 139. ὄτε τερρίον (Σ) — 142. αὖ (Σ). — 146. μάλιστ' ἐπιτέρπεαι ἕτορ (Σ). — 147. ἐνθά τοι (P L). — 148. αὐτοῖς σὺν παίδεσσι καὶ αἰδοίγης ἀλόχοισιν (Σ). — 149. οἱ δέ σε ἐς ὄρηθιμῶ (Σ). — 150. ὅταν (Σ). — στήσωνται (Σ). — 151. ἀνήρ a szövegben, αἰεὶ a margón (P E, ἀνήρ αἰεὶ L). — 152. οἱ τότε ἐπαντία σεῖο τ' ἰόνες (Σ). — 155. νῆας τ' (Σ). — ἦδ' (P L). — 156. ἰ οὐ (P L). — 157. δ' ἐα-^{βαμ}τηβελέταο (L E). — 162. χρεμζαλιαστὸν (P L). — 163. μιμῆσθαι (Σ). — 165. ἀλλ' ἄγε δῆ λητῶ μὲν ἀπ. (Σ). — 168. ξεῖνος ταλαπείριος ἐλθὼν (Σ). — 169. ὕμιν (P E, és L?). — 171. ὑποκρίνασθε ἀπ' ἡμέων (P L). — 172. ἐνὶ (P L). — 173. τοῦ πᾶσαι (Σ). — ἀριστεύουσιν (Σ). — 174. ἡμέτερον (Σ). — 176. ἐπιδῆ (P L).

II. 5. πυθᾶ (Σ). — 6. ἔχοντε θυάδεα (P így, ἐχόντε θυάδεα L, ἔχων τε θυάδεα E). — 12. ὕμνεῦσιν (P, ὕμνεῦσι E, ὕμνεῦσίν L). — 14. ἀμφαδέες (Σ). — 19. οὔτε λάχεια (P L). — 22. ἐνθ' (P E). — 24. ἀμφὶ φαεῖνει (P E). — 25. μαρμαρυγαί (Σ). — 26. οἶ δ' (Σ). — 30. μνηστῆσιν (így L, μνηστῆροισιν E, P-t l. f.). — 31. ὀππὸς' ἀνώμενος (Σ). — ὀζαντίδα (Σ). — 33. ἦ ἄμα (P L) φόρβαντι τριοπόγονος, ἦ ἄμ' ἐρευθεῖ (P, ἦ ἄμ' ἐρωθεῖ E, ἦ ἄμ' ἐρεθεῖ L); a margón γ' ἦ ἄμα φόρβαντι τριοπόω ἦ ἀμαρόνθω (P L). — 35. τριοπος γ'

ἐνέλιπεν (Σ). — 37. περιήγς (Σ?). — 39. λέκτον (Σ). — ἡμαθόνετα (Σ). — μαγνήνας a μαργόν, ἡ μαγνήδης a szövegben (P L). — 40. ἰωλκὸν (Σ). — ἴχανες (L E). — 41. ναυσικλείτης (Σ). — 42. τό τοι οὐ χάδε (L, E: τό τοι οὐχάδε, P-t l. f.). — 45. ἰξες (Σ). — ἐπ' (Σ). — 48. πω (P E). — 49. πάποτε (Σ). — 50. ἀμπεδίον (Σ). — ὄλην (Σ). — 52. ἔγχηστον (P L). — ἰξες (Σ). — 53. ἀναπνεΐει (Σ). — 55. οὐδὲ τέως μὲν (P L). — 56. κεῖν' (L E). — 57. ἄγησιν (Σ). — 59. πρώτιστ' (Σ). — 60. δε (Σ). — 62. ἄρ (Σ). — 64. πολύπυργον (Σ). — 65. ἄρ (Σ). — ἄμαρτον (Σ). — 66. δελφούσης (Σ). — τόθι οἱ (Σ). — ἄδε (Σ) — 69. δελφοῦσ' (L P). — 70. οἱ τέ μοι (Σ). — 74. τ' (Σ) — 77. δ' ἐσιδοῦσα (Σ). — 78. δελφοῦσα (Σ). — 81. ἀνθρώποισι (Σ). — οἱ δέ (Σ). — 86. ἐνθά τις (P L). — 91. κρίσση (P L) — παρνασσοῖο (P L). — 92. οὐτέ τοι (P L). — 94. ἀλλὰ καὶ ὡς (P L). — προύγοιεν (P L). — 96. δέξαι (P L). — 97. ὕφρά οἱ (P L). — 98. δελφούση (L, bár P δελφούση). — μῆδ' (P L). — 100. ἰξες (P L). — 103. θύων (P L). — 104. κρίσσην (P L). — 105. κνημιον (P L). — 106. ὑποκρέμαται (P L). — κοίλη (P L). — 109. τεύξειν (P L). — 110. οἱ τέ μοι (P L, 85—111 hiányzik E-ben). — 113. οἱ δ' ἔσοι (P L). — ἀμφιρύτους (Σ?). — 114. τῆσιν (Σ). — δ' ἂν (Σ). — 115. θεμιστεύσοιμι (Σ). — 117. διαμπερές (Σ). — 119. υἴε σεργίνου (L E). — 121. κτιστοῖσιν (Σ). — 125. ἔρδεσκεν (P E). — 128. τυφλόν (Σ). — 129. ἄρ (Σ). — 131. κορυφή (P E). — ἦδ' (Σ). — 135. ἐποιήσατο (P E, L?) — κέδν' εἰδοῦσαν (Σ). — 140. ῥίψ' ἀνά (Σ). — ἔμβαλεν (Σ). — 141. ἀλλὰ ἐ (L E). — 142. κόμισεν (Σ). — 144. νυν (P L). — μήσει (Σ). — 145. γλανκώπωδ' (Σ). — 147. ἦ ῥ' (P L). — 147b. a μαργόν: γρ. φράξο νῦν μῆτι τοι κακὸν μῆτισομ' ἐπίσσω (P L). — 148. μὲν τοι γὰρ ἐγὼ (P L). — 150. αἰσχύνας (Σ). — 151. ἄπο (P L). — 152. τηλόθεν οἶσα (Σ). — 153. ἀπονόσφι (Σ). — περ (Σ). — 156. μοι (Σ). — 158. ἐξ (P E). — 159. ἀγτοῖ (Σ). — 161. ἦ πόσσον (Σ). — 162. ἔμασε (Σ). — 163. ἦδ' (Σ). — ο' ἐσιδοῦσα (Σ). — 165. δ' ἤπειτα (Σ). — 167. εἰς (Σ). — 168. φρουζάσκετο (Σ). — 173. γδ' (P E). — 176. ἦδ' (P L). — 177. ὄς (Σ). — πολλ' (L E). — ἔρδεσκε κατὰ κλυτὰ (Σ). — 180. χαλεποῖσι (Σ). — 182. ἦ (P L). — 183. ἐλίσσετο (Σ). — 184. φοινόν (Σ). — ὄν' (Σ). — 186. ζωοῖσι (P L). — 189. τι (Σ). — 190. οὐδὲ (Σ). — 193. ἡμερον (Σ). — 196. πύσε (Σ). — 197. ἄρ (Σ). — 198. καλλίροος (P E). — 201. ἄρ (Σ). — ἐξ ἀπάφουσα (Σ). — 205. πέτρησι προχτυτῆσιν (P E). — 207. καλλιρόου (L E). —

ἐνθάδ' (P E). — 212 *után* 216—218, *azután* 213—215, *majd* 219 s *kk.* — 212. ἐνὶ (Σ). — 213. *τε ῥρέξουσι* (így P, *τέρρέξουσι* L, *τε ῥρέξουσι* E). — *ἀγγέλλουσι* (P L). — 216. *ἄρα* (Σ). — 217. *ἡμαθόν* (P L). — 218. *κνώσσου* (Σ). — *οἱ ῥά τ'* (P és L?) — 219. *οἱ* (P E). — 220. *πυληγενέας* (Σ). — 224. *ὄστις* (Σ). — *ἐπιφρόσσατο νοῦσαι* (Σ). — 225. *ἀνασεισασθε τίνασσε* (így L, E *ἀνασεισας* *κετίνασσε*, P-t l. f.). — 226. *καθειάτο* (Σ). — 228. *οὐδὲ λύον* (Σ). — *κυανοπράροιο* (Σ). — 229. *πρῶτυ* (Σ). — 230. *ἔγειρε* (Σ). — 232. *ἀλιστέφανον* (Σ). — 233. *ἴξον* (Σ). — 234. *ἐνθά τε* (P L). — 236. *ἄρ* (P L). — 239. *ἀμισσορούσει* (P E). — 241. *παρεχ* (P L). — 242. *ἦεν* (így P, *ἦεν* E, *ἦεν* L). — 244. *Ἰκανεν*. — 246. *πυληγενέως* (Σ). — 249. *εὐτέ* (P L). — 250. *ὕπ' ἐχ νεφέων* (P E). — 253. *ἐπεὶ κρίσεως* (Σ). — *κατεφάνετο* (Σ). — 254. *διεχ* (Σ). — 258. *δ' ἦπειτα* (Σ). — 260. *ἴξον* (P L). — *κρίσσην* (Σ). — 261. *ἦδ'* (Σ). — 264. *σπινθαριῶδες* (Σ). — *ἦκεν* (Σ). — 265. *κατέδυσσε* (Σ). — 266. *ἐν δ'* (Σ). — *ἄρ* (Σ). — *φλόγα δαῖε πιφασσχόμενος* (L E). — 267. *κρίσσην* (Σ). — 268. *κρισσαγῶν* (P E). — 269. *ὕπὸ ῥοιπῆς* (P így, *ὕπόρριπῆς* E, *ὕπὸ ῥρίπῆς* L). — 272. *εἰλυμένος* (L E). — 274. *πόθεν* (Σ). — 278. *ἦσθον* (P E). — 281. *ὀππόταν* (P L). — 283. *περιφρένας* (P E). — 285. *ἡῦδα* (Σ). — 290. *ἐχγεμάσσειν* (P E). — 291. *ἄλλη* (P E). — 292. *εἰς* (Σ). — 293. *ὦδε* (L E). — 294. *ἰέμενοι* (Σ). — 297. *κνωσσόν* (Σ). — *ἀμφινέμεσθε* (Σ). — 298. *τοπρὶν* (Σ). — *οὐκέθ'* (P E). — *αὐθις* (Σ). — 301. *ἐμὸν* *λλοῖσι* (L, *ἐμὸν* *καλλοῖσι* E, *ἐμὸν* *πολλοῖσι* P). — *τετιμένον* (P L). — 308. *ἐγῶ* (Σ). — 310. *ἐπὶ* (P L). — 311. *εἰσσης* (L E). — 212. *ἐπὶ ῥρηγμῖνι* (így P, *ἐπιῥρηγμῖνι* E, *ἐπιῥρηγμῖνι* L). — [δ'] (Σ). — 314. *δ' ἦπειτα* (Σ). — 317. *ὄ* (Σ). — 318. *αὐτὸς δέλφειος* (Σ). — 319. *ἄρ* (Σ). — 321. *ἐξ ἔρον* (Σ). cf. 335. — *ἴσθε* (P E). — 325. *λίσαν* (Σ). — 327. *ῥρηγμῖνι* (P E). — 329. *παρὰ* (P L, E-ben 320—338 *hiányzik*). — 330. *ῥρηγμῖνι* (P, *ῥρήγμῖνι* *szokása szerint* L). — 332. *παρὰ* (Σ). — 335. *ἐξέρον* (Σ). — *ἔντο* (Σ). — 337. *ἔχω* *ατὸν* (P, *ἔχω* *ατὸν* L, *ἔχων* *ατὸν* E). — 338. *φρίσσοντες* (P E). — 343. *ἄρ*. (Σ). — *ἐλλεν* (Σ). — 344. *τετιμένος* (Σ). — 345. *αὐτοῦ δάπεδον* a *szövegben*, *ἄδουτον ζάθεον* a *margón* (P L). — 347. *τῶν* (Σ). — *ἡῦδα* (P E). — 348. *ἄν'*, *ἐπειδὴ* (Σ). — 351. *ἐπήρατος* (Σ). — 352. *ὀπηδεῖν* (E, *ὀπηδῶν* P, *ὀπηδεῖν* L). — 354. *μελεδῶνας* (P L). — 356. *ὕμμ'* (P L). — 360. *τε προφίλαχθε* (Σ). — 361. *καὶ ἐμῖν ἰθύν τε* (Σ). — 362. *ἦ ἔτι* (Σ). — 363. *κατὰ θνητῶν* (Σ).

Az eredmény, mit e felsorolásból levonhatunk, az, hogy a

szóban lévő három kézirat közül az általam talált Parisinus leginkább tükrözteti vissza az Aurispa-codex szöveghagyományát. A Laurentianus hűségét csak a másolója által elkövetett tollhibák csökkentik, az Estensisét ellenben már G. Vallának emendáló és coniciáló hajlama szállítja le nagyobb mértékben. *A homerosi hymnuszok jövődöbeli kiadójának *) feladata tehát csak az lesz, mindvégig e három kéziratból az Aurispa-codexnek szöveghagyományát rekonstruálni.* Akkor az Ambrosianus B. 98. sup. (D) is mellőzhető lesz, valamint Ábel mellőzte az eddigelé ismert classis Parisinát, s a kiadó az Aurispa-kézirat olvasásain kívül csak a Mosquensiséire fog szorolni.

Dr. VÁRI REZSŐ.

A FŐBB KÖLTŐI FAJOK KIFEJLŐDÉSE A GÖRÖG IRODALOMBAN.

A görög irodalom jelentőségéhez és mind maig gyakorolt hatásához — minden nagyítás nélkül szólva — egy irodalomé sem fogható. Jelentősége főleg abban áll, hogy természetszerű fejlődés útján minden nemből bevégzett műremekeket hozott létre, melyek minden időkre mintegy poetikus kanont képeznek; hatása pedig abban, hogy részint közvetlenül, részint közvetve — a latin irodalom révén — minden művelt irodalmat igen-igen sok erős szál fűz a görög irodalomhoz. Sohasem volt nép, mely úgy lelkesedett volna az igazi szépért, mint a görög, és soha a szellem közvetlenebb és gyümölcsözőbb kapcsolatban nem volt a természettel, mint a görög classicismus korában. Ily nép, ily teremtő szellem alkotásait méltó volna megismerni akkor is, ha nem volnának egyebek a régiség tiszteletre méltó emlékénel s ha nem tanulnánk belőlök többet, mint annak az örökre letűnt kornak, az emberiség naiv, gyermek-korának ismeretét. Ámde ez alkotások Thukydides művével együtt mind megannyi *κτῆμα εἰς ἀεί*, melyeknek nem hogy fogyna tekintélyük, hanem folytonosan növekedik. Az igazi történeti szellem folytonos erősödése, a múlt kifürkészésére írá-

*) Valószínűleg *Ludwich*, ki a hom. Hermeshymnust egy 1890. évi könnigsbergi index lectionumban a legteljesebb és legpontosabb apparatus criticus kíséretében adta ki.

nyuló élénk figyelem napról-napra nagyobb tiszteletet szerez e ma is gyümölcsöző termékeknek. Hogy is érthetnők meg az irodalom, akár a magunk irodalmának fejlődését, sőt termékeit is, ha nem kutatók e fejlődésre, e termékekre tett hatásokat? Nincs oly költői, általában irodalmi műfajunk, melyet a fejlődésnek legtöbbször igen-igen magas, s mindenkor jelentékeny fokán fel ne találánk a görögben, s a melytől bizonyos tekintetben saját irodalmunk illető műfaja is ne függene. Igen, függ tőle már csak azért is, mert a műfajnak örök érvényű törvényeit tartozik követni, melyek ott lényegükben teljesen kifejlődtek. Ily értelemben a görög irodalom az újkor minden művelt irodalmának magyarázója. Ezen kívül minden más irodalom tanulmányánál gyümölcsözőbb a görög irodalomé annál fogva, mert idegen hatásoktól csaknem egészen menten, belső szükségyszerűséggel, természetes úton fejlődött. Nem azért állott elő valamely műfaj, mert egyik vagy másik író tetszése, tanulmánya vagy érdeke úgy hozta magával, hanem a történeti fejlődéssel lépést tartva, az összes anyagi és szellemi hatások eredményeképp. Ezért valamint a természetben nincs ugrás, úgy nincs a görög irodalomban sem. Egyik műfaj a másikból s a rá nézve fontos vallási, politikai vagy társadalmi viszonyokból szervesen fejlődik, s e processus a szellemi élet hű visszatükrözője. A főbb költeményfajok fejlődéséről akarván halvány képet rajzolni, megelégszünk ez okokkal, melyek bennünket a görög irodalom tanulmányozására készítenek és sok más okot érintetlenül hagyunk. Maga az a körülmény, hogy itt egy természetes fejlődés példányoszerű processusa áll előttünk, mely két ezredéven át termékenyítőleg hatott a szellem műveire, teljesen okadatolja ez irodalom irányában még a rajongást is.

Az epos volt az első, melyet a görög szellem a legteljesebb virágzásra juttatott. A homerosi eposok mindeddig utól nem ért alkotások. Lehetetlen el is gondolni, hogy a görög költészet mindjárt ily tökéletes remekműveket produkált volna. De nemcsak e művek nagy tökéletessége, hanem megállapodott, kristályozódott költői nyelvük is kétségtelenül mutatja, hogy e két nagy alkotás nem kezdete az irodalomnak, hanem egy hosszan tartó költői működés vége, tetőpontja. Még akkor is, ha talán nem egy ember művei ezek, akkor is a költészet messze-benyúló múltjának kellett megelőzni e költemények bármelyik énekének szerzőjét. Beszél a hagyomány Homeros előtti költőkről és működésükről, sőt mű-

veik egy részét is be akarja mutatni, de ezekről bizonyosan tudjuk, hogy későbbi korok termékei. Annyi azonban kétségtelennek látszik, hogy a legrégebb költői termékek, a dolgok természetes rendje szerint, a görögöknél is *lyrai költemények* voltak. A Homerosnál is említett Linos-dal, az énekléssel kísért kartánczok, szüreti dalok s több effélék kiváltképen lyrikus jellegűek voltak. Mindezek között legfontosabbak lettek az istenekhez intézett dalok, himnuszok, az istentisztelet kiegészítő részei. Ezeknek a viszhangját láthatjuk az úgynevezett homerosi himnuszokban. Az effajta lyrikus költemények azonban természetesen epikus sajátságokat is fejtettek ki, mert pl. az isten dicsőítése nem az érzelem elvont nyilatkozataiból állott, hanem az illető isten tetteinek elmondásával volt összekötve. Az istennel pedig a félistenek, hősök voltak szoros kapcsolatban. Természetszerű volt ennél fogva az a törekvés, hogy a vallásos éneket lassanként kivetkőztették eredeti jellegéből s világiassá tették. Így jött létre az epikus dal, melynek a görög népszellem bizonyára már Homeros előtt rendkívül gazdag kincstárát teremtette meg. Homerosnak tehát igen kifejtett népmonda és változatos, gazdag epikus költészet egyengette meg az útját. A homerosi költeményekben magok a hősök is énekelnek *κλέα ἀνδρῶν*-t, mint Achilleus, Patroklos. Az Odysseia hivatásszerű dalosokat is szerepeltet, Phemios-t és Demodokost, kiket istentől ihletett, szent embereknek tartottak. Ezenkívül vannak a homerosi költeményekben vonatkozások régebb epikus dalokra, így pl. külön kiszakítható részlet szól Heraklesről, Bellerophonról, Meleagrosról, Nestorról stb. De ezek az epikus dalok csak egy-egy eseményről szóltak s egy-egy hősnek egy valamely isten ótalma alatt végrehajtott tettét zengték. Homerosnál már két világrész vívja harcát s az egész istenvilág, élükön Zeus, két pártra oszlik, ki az egyik, ki a másik félt segíti. Az epikus dalokból kiindulva, természetszerűleg a legmagasabb fejlődés fokára emelkedett a görög epos. Az epikus dalok lassanként feledésbe mentek a homerosi alkotások mellett. Mert a homerosi eposok nemcsak terjedelmükre nézve különböznek az epikus daloktól. Szerves, egységes alkotások azok, az epikus daloknak nem agglutinációjából, hanem szerves kifejléséből származók. Azok az epikus s játékok, melyeket a homerosi epos kifejtett és megállapított, nem költői számitás eredményei, hanem a költő és népe közti viszonyból természetesen származnak. Minek tulajdonítsuk pl. a Homeros páratlan objectivitását? Bizonyára

nem az ő eltökélt szándokának. Homeros korában a *világnézet* közös, a költő és népe közt e tekintetben semmi szakadás nincs. A költőnek tehát semmi oka arra, hogy népével valamit elhiteszen. A mit ő énekelt, azt népe szentül hitte. A költő sem törekszik arra, hogy bizonyos saját egyéni meggyőződést fogadtasson el másokkal. Ezért költeményében nemcsak objectivitás, hanem nyugalom, egyenletesség, kényelmes részletesség uralkodik, mert főtörekvése az, hogy tárgya előadásával hallgatói figyelmét lebilincselje. A részek önállóak, de nagyobb egészbe olvadnak. Az epikus egy az ő korával, semmi szakadás közte és népe közt s egy a maga anyagával is. Nincs tehát szüksége arra, hogy előadásába saját egyéni érzéseit, reflexióit bele szőjje. Legfeljebb naiv módon abban érvényesül, hogy hallgatólag hőisével is egynek képzeletét magát és saját tulajdonságait részben hőisére ruházza. Egyébiránt az epos hőse nem magára hagyva, nem önmagáért szerepel; cselekvényei, szenvedései azonosak egy nagyobb körével, ő maga egy elébe tűzött nagy cél szolgálatában áll s az epos a sok erő közös működése által végbemenő történetet tünteti fel. Ebből következik, hogy az epikus költő mentől terjedelmesebben rajzolja a külvilágot, mint eseményei hátterét s hogy eseményeiben az egész rajzolt kor összes törekvéseinek és életének is vissza kell tükröződnie. Innen van, hogy Homeros is teljes *világképet* rajzol, melyből a kornak egy jellemző vonása sem hiányzik. Inkább a külsőt adja, mint a belsőt, de abban ez is visszatükröződik, s a szavak és tettek a gondolkodás hű kifejezői. E szempontból kiüdulva a homerosi eposnak minden lényeges sajátosságát meg lehet magyarázni s könnyű meggyőződnünk a felől, hogy az epos sajátosságai mind természetes szükségszerűségből származtak. Ennek tulajdonítható ez epikus költészetnek ama kizárólagos volta is, hogy ebben az eposi korban másnemű költészetnek helye sem lehetett. A homerosi eposokhoz fűződött az úgy nev. *epikus kyklos* számos költeménye, melyek a régi mondavilágnak a homerosi eposok által érintetlenül hagyott részeit is feldolgozták. Azonban a Homeros kora lassanként lejárt. E kö tők, kik Homeroszt utánozták, már nem jelezhetnek fejlődést a görög epos történetében. Náluk már határozott hanyatlásnak indult az epos, mert az élet sokkal inkább átváltozott, semhogy oly közvetlen contactusban maradhattak volna népükkel, mint a minőben Homeros volt. Fejlődést tehát nem ezeknél kell keresnünk. Mig az epos csirái az anyaországból Kis-Ázsia földjébe kerülván, a

homerosi epos teljes virágját fakasztották életre, addig azon élénk közlekedésnél fogva, melyben az anyaország az ő gyarmataival állott, visszakerült az epos a tulajdonképeni Görögországba, Bœotiába s ott egészen sajátos módon fejlődött. Ez a Hesiodos-féle eposban történt. Az epos egyszerűsége lassanként szükségképen tért adott a hűskort felváltó polgári társaság bonyolultabb viszonyainak. Az a vidorság, olymposi derű, mely a homerosi költészetet annyira jellemzi, eltűnt s a reflexio, mely legfőljebb az Odysseiában fedezhető fel, előtérbe lépett, hogy az emberi lét fájdalmas oldalát magyarázza s a költészetet az erkölcsi felfogás hivatott tolmácsává tegye. E változás okát nagyon könnyen megtalálhatjuk, ha az ionok életét a bœotokéval összehasonlítjuk. A bœotok képzeletét nem foglalkoztatta az ion tengerpart élénk forgalma, idegen emberekkel való gyakori érintkezés, idegen országok mesés hirtelisége. A bœot ember már harczban állott a természettel, melyet a maga hasznára igyekezett kényszeríteni. Az élet gondjai, a földművelés dolgai voltak előtte a legfőbbek. Hesiodosnak ezenkívül személyes bajai és gondjai is voltak. Atyja halála után ugyanis a bírák — szerinte igaztalanul — testvérét Perseszt nyilvánították első örökösnek s ebbeli elkeseredésében el is hagyta a Helikon tövében fekvő Askrát és Orchomenosba költözött. Itt írta *Munkák és Napok* cz. gnomikus eposát, melyben jó tanácsokat ad Persesnek, hogy tartózkodjék a perlekedéstől s hogy' gazdálkodjék legjobban. Alapeszméje, hogy a jog utóvégre is győz a gögös elbizakodáson. Az állatoknak azt a törvényt adta Zeus, hogy egymást felfalják, az embereknek, hogy a jogot ápolják. Itt találkozunk a görög irodalom legrégebbi *meséjével*; a sólyom karmai közt tartja a fülemilét s panaszaira így felel: «a hatalom a jog.» Theogoniájának pedig az a célja, hogy kimutassa, mint vált a chaos kosmossá, vagyis mint váltották fel a régi isteneket, a nyers erő képviselőit, az ethikai világrendet megalapító istenek. Hesiodos a tanköltészet atyja, ép úgy, mint az eposé Homeros.

Láttuk, hogy ezt az új költészetet a világnézet különböző volta hozta létre. Térjünk vissza Ioniába, Görögország művészetének e táplálékadó földjére s lássuk, ott milyen új költői fajokat hozott létre a világ állásának változása. A homerosi kornak kormányformája a monarchia volt. A homerosi ember csak a tömeg egyik tagja. A költő csak abban válik ki a tömegeből, hogy istentől ihletett szószólója az összes nép érzelmeinek. A tömegétől külön-

bőzö vágyai és törekvései nem lehetnek. A hősi múlt zengését mindenki egyforma lelkesezéssel kíséri, a dalmok eltűnik a tárgy mögött, mert könnyű magát elfelejtenie. A Kr. e. 8—6. századig lassanként az egész görög világ nagyot változott. A monarchia meg-ingott, oligarchia lett belőle; ettől viszont csak egy lépés választja el a tyrannist, midőn a néhány leghatalmasabb ember közül egy tolja fel magát a hatalom polczára. De a tyrannusoknak is az lett a sorsa, hogy a nép lassanként lerázta magáról a jármot s demokratikusan szervezkedett. Számos ily forradalomnak volt a helye különösen Iónia. Az emberi élet gazdagabb lett egyéni tapasztalatokban, egyéni örömeiben és szenvedésekben; az *ember* helyébe a *polgár* lépett, ki saját és hazája sorsán gondolkozott és saját meggyőződése szerint buzgólkodott a boldogításában. Ily körülmények közt nem csoda, ha kevésbbé vonzotta őket az, hogy egy-egy rhapsodosnak Trója vagy Thebe ostromáról, Odysseus vagy Iason bolyongásáról szóló, nyugalmasan részletező előadására figyeljenek. Sokkal aktualisabbak voltak előttük az akkori bonyolódottabb viszonyok, a fenyegető ellenségek, a pártvillongások, az általános és egyéni *érdekek*, melyek őket gondolkozásra és tevékenységre kényszerítették. A pártusák, a külső ellenség elleni harcok férfias elhatározásokat szültek; tengeri utak, gyarmatalapítások messze irányozták tekintetüket, társas élet, élvezetek szépítették az életet, a társadalmat csoportokra, pártokra osztották s az előtt ismeretlen hajlamokat és szenvedélyeket ébresztettek. Általában magasabb szellemi élet fejlődött ki, az emberiség kibontakozott naiv gyermekkorából, a föltétlen csodálat és elfogult részvét korából. A költő nem szegény vándordalos többé, ki dalával a főurakat mulattatja, hanem az államok tanácsadója, a politikai pártok közvetítője. Ily viszonyok közt a költészetnek két új faja keletkezett: az *elegia* és az *iambus*.

Az elégiának rhythmusa és nyelve egyaránt mutatja, hogy egyenesen az eposból indult ki. Egy szerencsés kis változtatással, a pentameternek a hexameterből való kiválasztásával s e kettő összekapcsolásával az elmélkedés kifejezésére igen alkalmas versmérték keletkezett. A pentameter rhythmikailag teljesen egyértékű a hexameterrel, de azáltal, hogy 3-ik és 6-ik lábában szünet van, megállapodásra készíti a költőt és a hexameterben, mint protasisban megindított gondolatot apodosisszerűleg teljes egészszé kerekíti. Minthogy az elegia alapja az egyéniség érvényesítése

a tömeggel szemben, természetes, hogy az elégiának a köre igen tág, tárgyai épen nincsenek meghatározva. Fődolog az, hogy a költő oly erkölcsi igazságot ad elő, melyet ő maga teremtett, oly czélből, hogy saját meggyőződését másokkal is elfogadtassa, továbbá, hogy ez nem száraz oktatás, hanem majdnem szenvedélyes búzditás alakjában történik. Így lelkesítette honfitársait az ephe-sosi *Kallinos* a Lydiába betörő kimmerek elleni szoros ellentállásra. Fönnmaradt elégiájának lelkes, erővel teli hargja ma is érezteti velünk, mily hatása lehetett egy ily költőnek. A híres *Tyrtaios* szintén ion eredetű volt, de már az anya-országban született, Spártában, dórok közt élt s a messeniek ellen buzdította őket kirtartó harcra. Szintén ily szellemben, de már a sententiosus (gnomikus) elégiához közelítve írta elégiáit az athéni törvényhozó *Solon*, ki törvényhozása elveit védi és ajánlja az athénieknek. A buzdító, mondhatni: *politikai* elegiával már ellenkező álláspontot foglal el *Theognis*, ki igazi *gnomikus* elégiával nem annyira rábeszél, mint inkább lebeszél, igyekszik az embereket arról, a mi az ő aristokratikus meggyőződésével ellenkezik. Ugyancsak az elégiának még egy harmadik faja is kifejlett, u. m. az *érzelmes elégia*, mely a mulandóságon elmélkedik és megindultan fejezi ki panaszát az élet élvezeteinek röpké volta miatt. A mulandóság bánatos vonása megvan az *Ilias*ban is, de ott az ember ellenállás nélkül megadja magát a sors titkos hatalmának. *Achilleus* is, *Hektor* is tudja a sorsát, de azért emelt fővel megy elébe, mert nem veszi rá a lelkük, hogy gyávaként húzódozzanak a veszélytől. *Glaukos* szavai szerint a falevélhez hasonlít az ember sorsa; mint az őszi szél lehordja a fa levelét, de a tavasz újra kizöldíti a fát, úgy egyik nemzedék születik, a másik elvész. De senkinek sem jut eszébe, hogy e miatt panaszkodják, a kikerülhetetlenben mindenki megnyugszik. Nem így az érzelmes elégia, mely kétségbeesetten panaszolja az élet rövidségét, örömeink hervatagságát. Ez énekelt először a szerelemről is és így kiinduló pontja lett a rómaiak szerelmi elégiáinak. Ez érzelmes, mondhatjuk erotikus elégia első művelője *Mimnermos*.

Az elegiával csaknem egy időben keletkezett az *iambos* is, szintén az egyéni törekvések kifejezője, még erősebben, mint az elégia. Oly viszonyban áll az elégiához, mint a komoly eposhoz a satirikus. A költő rosszalja, sőt meg is veti a tömeg hibáit s mert ő e hibáknak nem hódol, jogosítva hiszi magát arra, hogy azokat

megtámadja. Tehát ép úgy, mint az elegia, a költő meggyőződése szerint való igazságot ad elő, de nem positive, saját elveinek fejtegetésével, hanem úgy, hogy a meggyőződésével ellenkező állapotnak visszas, rossz oldalait rajzolja, természetesen gúnyosan, hogy mindenkit elijeszzen tőle. Ebben van az alapja minden satirikus költészetnek. E költészet legelső képviselője: *Archilochos*. Fontos ez az iambosi költészet már azért is, mert az iambos ebben bizonyult *natus rebus agendis*-nek, s ennek tulajdonítható, hogy a dráma nyelve is az iambos lett.

Az elégia megkisebbedett alakja az *epigramma*, különösen az érzelmes epigramma, mely lényegileg nem is különbözik az elégiától, míg a *sententiosus epigramma* a gnomikus elégia viszbangja. A rövideget, melyben lényegileg különbözött az elégiától, az a czél tette szükségessé, melyet szolgált, t. i. *fóli*ratnak volt szánva sirokon, emlékeken, diadalmi jeleken. Ez az epigramma naiv és egyszerű volt, az érzelmet a gondolat szabatos kifejezésén szűrte át és semmi sem volt benne abból az iróniából, mely a római epigramma elemévé lett. Mint eredetileg *fóli*rat magában foglalta először is az alkalmiság magyarázatát, melyből származott, másodszor azt a gondolatot s érzelmet, melyet a fólirat készítője az illető alkalomból az olvasóban fel akart ébreszteni; de csak egy tényt érint s egy érzelmet ébreszt, nem csapong mint az elégia. A leghíresebb epigramma-író a keosi, tehát szintén *ion Simonides* volt, a Thermopylaénél elesett hősök ismeretes dicsőítője, a ki már a szorosabb értelemben vett lyrát is művelte s Pindarosnak méltó társa volt a lantos költészet hatásának az egész görög népre való kiterjesztésében.

Az elégia az epigrammával meg az iambos képezik az átmenetet az epostól a szorosabb értelmű lyrához. Az epost s a közvetlenül belőle származó elégiát az iónok fejlesztették ki; az aelok voltak azok, kik a zenével szoros összefüggésben az igazi lyrát, vagyis az úgynevezett *melikus* költészetet teremtették. Az egyéni érzés itt nyilatkozhatott igazán, mert egyéni formákba is foglalódott. A dal szövege együtt járt a zenei melódiával egészen a peloponnesusi háborúig, úgy hogy rendesen a költő volt költeménye zenéjének is a szerzője. Ha már most arra gondolunk, mily fontos alkatrésze volt a görög nevelésnek a *μουσική*, akkor érteni fogjuk azt a hatást, melyet a zene ének-eleme, a lantos költemény tehetett az emberre. Különösen a lesbosi aelok művelték rendszere-

sen a zenét és a lyrai dalt. Az aëol törzs heves véralkata, lobbanó természete különösen fogékony volt a lélek indulatainak ily közvetlen nyilatkozatai iránt. Lesbosnak a VII. században már nagy kereskedelme és tengeri hatalma volt. A nemesség és néppárt küzdelmei gyakran megújultak a szigeten. A nők szereplése (*Sappho*) a személyes érdem becsülésére, a társadalom átalakult voltára mutat. De változatos még nem igen volt ez a lyra. Leginkább az óda fejlődött ki, s rendszeren egy állandó, uralkodó érzelem volt benne: *Sapphonál* a heves szerelem szenvedélye, *Alkaiosnál* a hazaszeretet tüze. A szerelmen és hazafiságon kívül még a lakoma öröme játszsza a főszerepet, minek példáit különösen *Anakreonnál* találjuk.

Sokoldalúbb volt a dór lyra. A fejlődés már a metrumban is megvan. Az aëol lyra kis strófáit (alkaioszi, sapphói strófa) változatos periodusok váltják fel, melyek tánczó karok énekéül is alkalmasak voltak. A dórok tehát a kardal-költészetet fejlesztették ki. A kardal olyan érzelmeket fejez ki, melyeknek alapja a közéletben van, de melyek bizonyos nem mindennapi situatiohoz, ünnepies alkalomhoz fűződnek. A költő nem egyoldalú érzelmeket fejez ki, hanem a változatos alakhoz képest egymással kapcsolatban megjelenő gondolatai és érzelmei is változatosak és nagy terjedelműek. Gondolatait gyorsan, merészen köti össze, s tárgya felett biztos nyugalommal uralkodik. A közös érzelmek kifejezése közös tevékenységet is kíván, ezért a kardalban a részt vevő erők közt valóságos munkafelosztás van, hogy mindenik fél a maga szempontjából nyilatkozthassék s a közös érzelemben nyilvánuló változatosságot kifejezhesse. Az egyesnek a közössel való egységét csodálatos módon ki tudta fejteni a dór lyra a thesis, antithesis és synthesis által. A thesist a *strophe* foglalta magában; evvel szemben az *antistrophe* az antithesist fejezte ki s a kettő együtt előzmény volt az utóénekhez, az *epodoshoz*. A milyen volt az eposra nézve a homerosi kor, mikor az epos közkincese volt az egész népnek, olyan időpont volt a lyra fejlődésében a dór kardal-költészet virágzása, mert az egész nemzetet érdeklő rendkívüli alkalmakkor az érzelem általános voltánál fogva itt is mindnyájan egy világnézetnek, mondhatni, lyrikus világnézetnek voltak a részesei. Itt is háttérbe szorult a költő személye, s előtérbe lépett a közös érzelem alapját tevő rendkívüli alkalom, pl. ünnepi körmenet, istenekhez intézett kérés, hálaadás, menyegző s más efféle.

Nagy kár, hogy e kardalköltészetből *Arion* egy kis töredékén kívül semmi sem jutott reánk. Formáját azonban megtartották a tragikus kardalok, melyekben a strophe, antistrophe és epodos szabályos rendben váltakoznak. Tartalmilag pedig mindenesetre a legnagyobb tökéletességre fejlesztve látjuk a dór kardalt *Pindaros* fenséges győzelmi dalaiban, melyekben a nemzeti érzés a legméltóbb és lehangzatosabb kifejezésre jutott. Simonides és Pindaros dór jellegű költeményeket írtak ugyan, de a közös érzelem oly módon nyilatkozott náluk, hogy kifejezésök már nemcsak egy törzs tulajdona volt, hanem az egész görögség közt viszhangra talált.

A fejlődés ily stadiumában igen fontos volt a *Dionysos cultusának* mind nagyobb és nagyobb elterjedése. A dór törzs, nevezetesen *Arion* adta meg a *dithyrambosnak*, azaz a *Dionysos* tisztelésére énekelt hymnusnak a kardali alakot s ez vezet bennünket a költészet legérettebb gyümölcséhez, a drámához, melynek csirája a *dithyrambos* volt.

A görög dráma az epos és lyra tökéletes összeolvadásának köszöni létét. Kitűnik ez mindjárt a dráma külső formájából. Ugyanis valamint az epos cselekvényt ad elő egyfolytában, úgy a dráma is cselekvényt jelenít meg párbeszédeiben, csak hogy nem az epos versét, a hexametert, hanem az *Archilochos* művelte iam-bikus trimetert használja. A melikus és chorikus részek viszont csaknem változatlanul a dór lyra formáját tüntetik fel. Még nagyobb ez az összeolvadás belső alak dolgában, mert az epos elbeszélte cselekvény úgy van előadva, hogy az előadásban közvetlenül a cselekvő személyek érzelmei is kitűnnek. A cselekvény és az érzelem egyek és elválhatatlanok. A költő elbeszélése helyett magok a cselekvő személyek cselekednek és éreznek. Ennélfogva a dráma lényege a *dialogus*, mely cselekvényt is érzelmet is kifejezhet. De hogy jutott a költészet a fejlődés e magas fokára? *Dionysos* tisztelete és a *dithyrambos* adott rá alkalmat.

Szőlőtermelő népnek fő gondja a szőlő, fő reménye a bő szüret. A szőlőtermelésnek s általában a természet életének istene, legfőbb kifejezője *Dionysos*. *Dionysos* változatos mythosai általában a szőlő sorsához fűződnek. *Dionysos* Zeus lángjai közt éretlen gyermekként születik *Semele* testéből azaz: a bor mint zöld bogyó, éretlenül fakad ki a föld szőlővesszejéből, midőn tavasszal Zeus egész fönségében, termékenyítő, de egyúttal pusztító zivatarokban

leszáll a Föld-anyához. A monda szerint Zeus saját testében érleli meg az idétlen gyermeket vagyis: az ég erejének folyvást kell működnie, hogy a zöld bogyót édes itallá érlelje.

Dionysos tiszteletében a komolyság a vígsággal fog kezdet. Tel kezdeten, mikor a természet kihál, Dionysos a holtak országába száll le. Az emberek a szomorúság ünnepét ülik. Tavasszal, mikor a tavasz fordulója meleg napsugarat hozott a szőlőnek, kicsapongó vidámság és öröm uralkodott Dionysos tisztelői közt. Élet és halál eszméje egyesül e cultusban. A küzdelem az életben sem hiányzik. Dionysosnak és cultusának ellenségei vannak, és kétségbeesett harcot vívnek ellene. Már Homeros említi Lykoorgost, ki Dionysos iránti ellenségeskedéséért az istenek gyűlöletét vontta magára. E cultus egészen átalakítja az embereket. Az ember mentül közelebb iparkodik jutni istenéhez és hogy ezt tésesse, már külsőleg is hasonló kíván lenni. Dionysos tisztelője Dionysos kísérete közé áll, satyrrá válik és részt vesz istene életében. A dithyrambos volt a Dionysos tiszteletére énekelt dal, melynek, mint említettük, a dór *Arion* adott szabályos kardal-alakot az által, hogy a kar tagjainak számát 50-re tette, az oltár körül csoportosította s az éneklő és cselekvő feleket elkülönítette. Az ily dithyrambosban a kar, hogy az istent méltóan ünnepelje, satyrosok alakjában lépett fel. Ezeknek az énekét méltán nevezhették később *τραγῳδία*-nak, vagyis *bakkecskék énekének*, mivelhogy a kar tagjai mint satyrosok, kecskebőrt öltöttek volt magukra. Ezért hívták az ily satyrost tragosnak is. Téves tehát az az etymologia, hogy az ily alkalmakkor leölt bakkecskéről nevezték volna el a Bacchus tiszteletére énekelt kardalt *tragódiának*. — *Arion* működése már attikai földön nyert folytatást. A párbeszéd már Arionnál megvolt a Dionysos szerepét játszó karvezető meg a kar között, de az attikai *Thespis* korában (536) már a karvezető és a karnak egyik kiszemelt tagja közt folyt a párbeszéd, a kit felelőnek (*ὑποκριτής*) neveztek. Később a színészt hívták általában így. Tehát Dionysos monologia és a benne előadott nevezetes cselekedet keltette érzelmek helyébe valóságos cselekmény lépett a dialogusban, melyet aztán a kar annyival inkább kísérhetett a maga érzelmes reflexióival.

Rendesen *Thespist* tartják az ily értelemben megalakult *dráma* megalapítójának. A hagyomány ugyanis azt mondja, hogy a 61. olympiasban (540 táján) volt Athénben az első tragœdiaverseny a nagy Dionysiaikon, s ez alkalommal *Thespis* győzött.

De ha győzött, akkor versenytársának is kellett lennie s így nem bizonyos, hogy ő volt a tragœdia feltalálója.

A párbeszéd megalakultával a további fejlődés abban állott, hogy a dithyrambos, vagy tragœdia már nem kötötte magát Dionysos történetehez, hanem más isten vagy hős érdekes esetét is előadhatta. Az *οὐδὲν πρὸς τὸν Διόνυσον* közmondás mutatja, hogy az ily újítók kezdetben ellenzéssel találkoztak. Sőt az athéni *Phrynichos*-ról, ki a kar szervezetét csoportokra osztás által javította, azt olvassuk Herodotosnál, hogy az athéniak ezer drachmányi bírsággal sújtották, a miért *Miletos bevétele* cz. szindarabjában törzsrokonaiak szenvedését állította szemük elé. Nem is honosodott meg a történeti dráma az athéni színpadon; a közönség inkább arra vágyott, hogy a költő ideális légkörbe varázsolja őket, melyben saját ügyök-bajukról megfélelmezhetnek. Aischylosnak *Perzsák* cz. darabja, ámbár történeti, azért nyerhette meg tetszésüket, mert a perzsák vereségének e nagyszabású rajza, az ellenségnek e Jeremiás-siralma a legnagyobb magasztalás volt Athénre nézve.

A dialogus kifejlődésével tehát létrejött a valóságos dráma, de a kardal, melyből a dialogus kivált, tovább is megmaradt, mint az antik drámának legjellemzőbb, természetes kelléke. A kardalokkal adta meg a költő drámájának az idealismus bélyegét. A kar a dráma hatását éreztető lyrikus organum, mely az egyes cselekvényekkel szemben az általánosra, örök igazra irányozza a nézők figyelmét. Éneke a végbemenő cselekvény viszhangja, mint a hogy eredetileg is a Dionysos viszontagságos scrsza által keltett megindulás és részvét kifejezője volt. A mit Aristoteles a tragœdia feladatának mond, hogy szánalom és félelem felköltése által a szenvedélyektől tisztítja az emberi lelket, azt a tragœdiának már a karra tett hatásán is igazolva látjuk. A kar is legtöbbszire aggódik a hősért, félelemmel kíséri merész elhatározásaiban s szánja szerencsétlenségében, de mégis úgy, hogy e szánalmat csakhamar a földieken felülemelkedő, örök istenire irányuló bölcs belátás és az égi hatalmak intézkedéseiben való megnyugvás foglalja el. Ezért mondhatták, hogy a kar idealizált néző. A tragœdia fejlődését tekintve az ily meghatározás nem egyéb phrasisnál, de a kar szerepét tekintve van benne valami igaz; csakhogy nem *idealizált* néző a kar, hiszen gyakran a kar is téved, gyakran a darab hősével együtt vakon bizakodó és csalfa reményben ringatózó, hanem ha ily szempontból, nem eredetére és jelentőségére, hanem később

kifejlett szerepére gondolunk, akkor talán inkább nevezhetnők a dráma *anticzipált* nézőjének s a passivitásra utalt java közönség képviselőjének.

Hogy a dráma az epos és lyra legtökéletesebb egyesülése, vagyis, mint fejlődéséről láttuk, nem egyéb, mint a közös érzelem kifejezésével kísért, szemünk előtt lefolyó cselekmény, azt a lyrához és eposhoz való viszonya nemcsak alakilag, hanem tartalmilag is mutatja. Míg ugyanis az eposban megállapodott, egységes, közös világnézet van kifejezve, mely mellett az epikus nyugalomnak még a legérdekesebb előadás mellett is tág tere nyílik, míg viszont a lyrában a költő rendszeren kivételes álláspontot foglal el a sokaság meggyőződésével szemben, s vagy azért, hogy azt elfogadtassa (mint az elégiában, iambosban), vagy hogy jogosultságát kivívja (mint az ódában), lelkesen hirdeti az egész világnak: addig a dráma két vagy több világnézet küzdelmét magukkal a küzdő felekkel adatja elő. Az epikus hőst bármily nagy érdeklődéssel kísérték a rhapsód hallgatói, nem hányódtak nagyobb izgalmak között, egyrészt, mert tudták hogy a hős, a ki különben is isteni pártfogás alatt áll, kimenekül a bajból, másrészt, mert ha különben megindította is lelküket a hős veszélyes helyzete, saját magukat biztos nyugalomban érezték, hasonló veszedelemtől nem kellett tartaniok. Egészen más volt, mikor a hőst színről-színre maguk előtt látták, a mint saját akaratából megindított küzdelmében lépésről-lépésre közeledik a kikerülhetetlen katastrophához, midőn nagy sorsváltásokon át a hatalom vagy boldogság csúcsáról a nyomor örvényébe sodródik. E valóságos emberi küzdelem már magában is nagyobb mértékben megindítja az emberi lelket, mint az isteni vezetés alatt álló epikus hős sorsa, ki nem is saját, hanem általános érdekek szolgálatában áll. Az eposban is van *conflictus*, de nem egyesek, hanem egész népek között. A küzdelem hosszabb, tele retardáló mozzanatokkal. A drámai küzdelem egy izolált ember gyors menetű küzdelme az egyetemessel a maga egyéni céljának eléréseért, nem idegen cél szolgálatában. Két erkölcsi felfogás küzd egymással oly célból, hogy egy új, megállapodott, tisztult felfogás keletkezzék, mely megfelel a költő világnézetének. A költő álláspontja tehát magasabb, mint a küzdő feleké, sőt mint a nézőké is, a kik egy ideig a küzdők egyikének-másikának pártján állanak mindaddig, míg a katastrophá közeledése vagy bekövetkezése meg nem győzi őket egy magasabb felfogás helyességéről. Így

szánalmat és félelmet kelt, de az ezek okozta lelki izgalom egyúttal ír a lélekre, mert a szenvedélyektől tisztítja és erkölcsileg jobbá teszi. A katharsisnak ez a magyarázata, azt hiszem, a sok közül legelfogadhatóbb.

A drámának három faja fejlődött ki Dionysos cultusából. 1. *A tragoedia*, mely egyenesen a dithyrambosból eredt s melynek jelentése, mint mondtuk, *kecskedal*, azaz a kecskebőrbe öltözött satyrosokat ábrázoló kar dala. 2. *A komoedia*, melyet nem κωμῆ (falu) szóból kell származtatnunk, hanem a κωμος szóból, mely *vig csapatot* jelent, mivel a komoedia a Bacchos tiszteletére tartott vig menetek, processiók dalaiból származott. 3. *A satyrjáték*, melyben rendszeren satyroknek öltöztek a kar tagjai. Ez leghívebben megtartotta a Dionysos-ünneplés eredeti, vidám jellemét s voltaképp ez volt magának a tragœdiának is primitív foka. Ilyen satyrjáték csak egy maradt reánk: Euripides *Kyklopsa*. Alkestise is közel áll a satyrjáték jellegéhez. A tragœdia és komoedia sokkal szabadabban fejlődtek és nevezetesebb szerepet is játszottak a görög életben. A tragœdiát a nagy tragikus trias Aischylos, Sophokles és Euripides magas fokra emelték, a komœdiát pedig Aristophanes juttatta teljes virágzásra. Hogyan fejlődött a tragœdia már ama három nagy tragikus keze alatt, annak fejtegetése egészen új térre vezetne bennünket, mert ez a kérdés e költők egész egyéniségének vizsgálatát kívánja.

E főbb műfajok — epos, lyra, dráma — megalakulásáig akarunk figyelemmel kísérni a görög költészet fejlődését. Iparkodtunk, ha vázlatosan is, kimutatni, hogy a görög irodalom belső, természet szerű szükségességből fejlődött, mert a költői műfajok egyrészt aktuális viszonyok termékei, másrészt egymásra való hatásukat is világosan elárulják. Belső rokonság van tehát köztök, részint mint a szülők és gyermekek, részint mint a testvérek között. Egyiket a másik nélkül meg se érthetjük. Mennyire ellentétes e természetes fejlődéssel pl. a latin költészet, mely a görög műfajoknak a költő tetszése szerint való utánzásából származik. Ott először is a legnehezebbel, a drámával kezdték, a könnyebb fajokkal folytatták s csak a költők személyes tetszése, műveltsége volt az irányadó.

Dr. CSENGERI JÁNOS.

OLAH, BOLGÁR, VAGY MAGYAR EREDETŰ VOLT-E RONSARD PÉTER?

Ronsard Péterről magyar nyelven csak egyetlen önálló mű jelent meg t. i. Arányi «Du Bellay és Ronsard» cz. értekezése, ez azonban csak irodalmi működését tárgyalja és a költő családjának eredetéről egyetlen szóval sem emlékszik meg. Marczali Henrik a Ribáry-féle «Képes Világtörténet» hatodik kötetének 539. lapján, csak ennyit mond az illető francia író eredetéről: «Keletről származott», csakhogy az országot nem nevezi meg, pedig a «Kelet» igen tág fogalom. A francia irodalomtörténetek túlnyomó része magyar eredetűnek mondja Ronsard családját, mely Valois Fülöp (1328—1350) uralkodása idejében költözött be Franciaországba, így pl. St. Beuve, ki Ronsard válogatott munkáit 1828-ban kiadta, a költő életrajzában ezt mondja: «Pierre de Ronsard naquit le 11 septembre 1524 (au château de la Poissonnière), dans le Vendômois, d'une famille noble, originaire de Hongrie». Épen így nyilatkoznak a többi francia irodalomtörténészek is, kik bizonyára nem olvasták el Ronsard legrégebb életrajzírójának a költő származására vonatkozó megjegyzését. Ronsard műveinek 1587-iki kiadásában, Binet e cím alatt: «La vie de Pierre de Ronsard» a költő életrajzát közli és többek közt ezt mondja: «Louis de Ronsard (a költő atyja) était issu d'un Baudouin, cadet d'une grande maison, sur les confins de Hongrie et de la Bulgarie, lequel (t. i. Ronsard öse) avait amené une compagnie de gentilshommes au roi Philippe de Valois. Il se trouve une seigneurie appelé le marquisat de Ronsard dans l'endroit où le Danube voisine de plus près le pays de Thrace». Egyébiránt a költő maga is megerősíti ezen állítást a következő költeményben:

Or quant à mon ancêtre, il a tiré sa race
D'où le glacé Danube est voisin de la Thrace :
Plus bas que la Hongrie, en une froide part,
Est un seigneur nommé le marquis de Ronsart
Riche d'or et de gens, de villes et de terre.
Un de ses fils puînés ardent de voir la guerre,
Un camp d'autres puînés assembla hasardeux,
Et quittant son pays fait capitaine d'eux,
Traversa la Hongrie et la basse Allemagne,
Traversa la Bourgogne et la grasse Champagne,
Et hardi vint servir Philippe de Valois
Qui pour lors avait guerre encontre les Anglois.

Il s'employa si bien au service de France,
Que le roi lui donna des biens à suffisance.

Sur les rives du Loir:*) puis de tout oubliant
Frères, père et pays Français se mariant,
Engendra les aïeux dont est sorti le père
Par qui premier je vu cette belle lumière.

Ebből tehát kitűnik, hogy Ronsard őse nem Magyarországból, hanem az alduai országokból jött Franciaországba, hiszen maga a költő is mondja: «Keresztül ment (t. i. őse) Magyar- és Németországon», ennél fogva mindenesetre a hazánktól délkeletre fekvő országokból kellett származnia. Mielőtt az illető ország megállapításához fognék, szükségesnek tartom a Ronsard név értelmének meghatározását.

Ronsard a «ronce» szóból keletkezett, ugyanis ezen szót még a XV. században «ronsse»-nak írták, így pl.: «Enrossiné d'une ronsse» = piqué d'une ronce. Az «ard» (hajdan art) germán eredetű képzővel a francziában igen sok személynevet alkottak, ilyenek pl.: Houchard, Regnard, Nisard, Ponsard, Bayard, Pannard, stb. Ronce magyarul szedret, tüskét, tövist jelent, tehát Ronsard olyanféle név mint nálunk a Tövisy, Tüskeházy, Fperjessy, Csipkés stb. családok nevei. Ezek előre bocsátását két okból tartottam szükségesnek: először a ruméni ebből akarják következtetni a Ronsard család oláh eredetét, másodsor a Binet és Ronsard által említett «Ronsard grófság vagy márkiság» fekvésére nézve ugyancsak ebből némi következtetés vonható.

Alekszandri Vazul rumén költő, egy általa fölfödözött oláh ballada tartalmából ítélve, azt állítja, hogy Ronsard Péter ősei a moldvai Maraszescziből származnak. Maraszesczi mezőváros a putnai kerületben, Foksántól északra, a galacz-románi vasút mellett a Szeret jobb partján fekszik.

Vaillant «La Romanie» című művének első kötetében a 151-ik lapon ekként írja le Ronsard őseinek eredetét: «Róbert Károly magyar király a Basszaraba János (a magyar történetírók Bazarádnak nevezik) által szenvedett rettenetes vereség után kibékülni ohajtván veszélyes ellenfelével, királyi udvarába hívta őt. Basszaraba csakugyan megjelent a magyar királyi udvarban, hová számos főnemes követte urát. Itt mindenki csak a francia király hatalmáról és fényes udvartartásáról beszélt, a rumén nemesek mindezt csodálkozva hallgatták, a maraczini-i bán ifjabbik fiának kedve kerekedett ily hatalmas uralkodó szolgálatába állni és a sok csodás dolgot megláthatni, ennél fogva legjobb katonáiból kis csapatot alakított, melylyel Magyar- és Németországon keresztül, Franciaországba ment, hol Valois Fülöp szolgálatába állott. Itt a La Trémouille családba beházasodott és rumén nevét Ronsard-ra

*) Nem pedig Loire.

változtatta. Ez volt a leghíresebb francia családok egyikének és a költők fejedelmének őse.

Vaillant ezenkívül a 393. lapon, a 28-ik jegyzetben, következőleg fejt meg a Ronsard név eredetét: «Maraczini volt a Franciaországba költözött rumén nemesnek családi birtoka, Maraczini pedig tövisbokrot, túskebokrot jelent, tehát értelme ugyanaz a mi a francia ronce-é.» Maraczini falu Buzeo kerületben, Buzeo városától északra fekszik. Maraczina = túskebokor, tövisbokor.

De ha az említett költeményt jobban elemzés alá vesszük, a rumén eredet ellen azonnal kifogásul hozhatjuk föl, hogy a Ronsardok ősi lakhelye azon a vidéken terült el, hol a Duna legjobban megközelíti Tráziát; így nyilatkozik a költő legrégebb életrajzrója Binet is. Előbb azonban lássuk a bolgár származást bizonyító adatokat. Az «Encyclopædia Britannica» Ronsard őseiről szólván megjegyzi: «His family are said to have come from the Slav provinces to the south of the Danube (provinces with which are the crusades had given France much intercourse) in the first half of the 14th century Baudouin de Ronsard was the founder of the French branch of the house.» Ebből látható, hogy a Ronsardok ősi hazája a Dunától délre, nem pedig északra keresendő. Larousse Lexikonja és a Biographie universelle egyetlen szóval sem említik az oláh eredetet, hanem mindkettőben azt olvassuk, hogy Ronsard ősi bolgár vagy magyar eredetű volt. A magyar eredet, mint már említettem, a rendelkezésemre álló adatokból be nem bizonyítható, nem marad tehát egyéb hátra, mint Ronsard legrégebb életrajza és a származására vonatkozó költeményt szigorú elemzés alá venni.

Binet állítása szerint, Ronsard ősei a bolgár-magyar határról költöztek be Franciaországba. A mai állapotot tekintve ezen állítás képtelenségnek látszik, mivel a két ország sehol sem ér össze. Azonban volt idő, midőn Bolgárország határos volt Magyarországgal. A magyar állam megalapításától a XIII.-század közepéig, az Aldunának Belgrádtól Orsováig terjedő része képezte a magyar határt, így pl. Kalojan bolgár császár idejében (1197—1207) Keve magyar vár (a mai Kubin mezőváros helyén, Temes megyében) átellenében állott a bolgár határőrőség: «castrum quod vocatur Keve, ubi solo Danubio mediante regnum Ungariæ a Bulgarorum provincia separatur», lásd Theiner Mon. Slav. I. 34. Később a szőrényi bánóság fölállítását (1233) ismét határossá lett a két ország, azonban az egész vidéken nem létezett oly tartomány, kerület, bánóság, vagy nevezetesebb város, melynek nevéből a Ronsard nevet kimagyarázhatnók.

Lássuk most Binet és Ronsard egybevágó állításait, melyek a Ronsard nevű grófság vagy márkiság létezésére és fekvésére vonatkoznak. Mindketten azt állítják, hogy a Ronsard márkiság, — honnan a

nagy költő őse Franciaországba költözött — ott terült el, hol a Duna legjobban megközelíti Tráciát, ez a pont pedig nem más, mint Szvistov (a nyugateurópai térképeken Szisztova) városa, ezen a vidéken kell tehát keresnünk a költő által emlegetett gazdag, népes és termékeny Ronsard márkiságot, vagyis a bolgár nyelven ennek megfelelő tartományt. Trácia nem egyéb mint a mai Rumili vagyis a volt Kelet-rumélia és az ettől délre fekvő közvetlen török birtok területe. Trácia északi határa (Balkán hegység) és Szvistov városa (azon pont, hol a Duna legközelebb van Tráciához) közt találjuk Trnovo városát (a nyugateurópai térképeken Tirnova), a régi bolgár királyok és csárok székhelyét.

Trnovot magyarul Töviskésnek, Tüskevárnak, Tüskésnek, Tövisnek stb. fordíthatjuk (ily nevű helységet akárhányat találhatunk). A szó eredetét illetőleg még ezt jegyzem meg: trn (bolgárul, szerbül és csehül), tern (oroszul) és tarn (lengyelül) tövist, tüskét jelent vagyis értelmé ugyanaz, a mi a francia «ronce»-é, ha tehát a rumének «maraczina» (tüske-tövisbokr) által képzett helyneveket hoznak föl a Ronsard család ősi lakhelyéül, én meg a «trn» (tövis, tüske) által képzett Trnovo vidékét tekintem a költő által emlegetett márkiságnak, annyival is inkább, mivel Trnovo városáról az egész Bolgárországot is «Trnovszka sztrananak», azaz «Trnovoi tartománynak, országnak» nevezték, lásd Starine I. p. 9, 38, stb. Így tehát végre odajutottunk, hogy azon a ponton, hol a Duna legjobban megközelíti Tráciát, csakugyan létezett olyan tartomány vagy vidék, melynek nevéből a Ronsard (vagyis a mai helyesírás szerint sokkal jobb volna Ronçard) név keletkezhetett. Ronsard őse, midőn az aldunai országokból Franciaországba költözött, a «trnovoi» (azaz «bolgárországi») nevet egyszerűen franciásította Ronsardra, azaz Tövisire. Ha tehát a költő által említett Ronsard grófság, márkiság vagy bármi néven nevezendő tartomány létezett, az nem lehetett más mint Trnovo környéke; a rumének hiába hivatkoznak Maraczini nevű bánságra, mert ilyesmi sohasem létezett és történelmi alapon ki sem mutatható. Egyébiránt a költemény világosan megmutatja a helyet, hol keressük a Ronsardok őseinek birtokát; Buzeo és Foksán (ezek közelében vannak a fentemlített Maraczineri és Maraczeszcei helységek) legalább is 8-szor, illetőleg 10-szer távolabb vannak Tráciától, mint Trnovo, pedig szerintem a költő őseinek hazája csak is ott keresendő, hol — mint maga mondja — a Duna legjobban megközelíti Tráciát. Mindezen érvekből következtetve, Ronsard Péter francia költő őseinek hazáját egyedül Bolgárországba, még pedig Trnovo környékére helyezem. Egyébiránt a kérdést még nem tekintem befejezettnek és mihelyt újabb adatokat találok, azokat nyilvánosságra fogom hozni.

SZAMOTA ISTVÁN.

HAZAI IRODALOM.

Latin stílusgyakorlatok a gymnasiumok felsőbb osztályai, különösen a VII. és VIII. osztály számára. Szerkesztették Cserny Károly és Dávid István. Kiadja Stampfel Károly. 1891. Ara 1 frt 20 kr.

Gymnasiumaink négy felső osztályában a kitűzött classicusok olvasása mellett szükséges, hogy magyarból latinra is történjék fordítás, annnyival is inkább, mivel a VIII. oszt. latin érettségi dolgozata csupán az utóbbi fajta fordítás alkalmazását kívánja. E végből, a mennyire én ismerem középiskoláink életét, a négy felső osztály mindegyikében úzik ugyan a magyarból latinra való fordítást; csakhogy legtöbb helyen csupán a mondattan gyakorlása czéljából. Ugyanis ismétlik a mondattan teljes rendszerét s ezzel összefüggőleg részint egyes mondatokon, részint összefüggő, praeprált darabokon gyakorolják be a szabályokat. Csakhogy több intézetben sem a mondatok, sem az összefüggő darabok nincsenek szerves összefüggésben a heti classicus olvasmányokkal — pedig az Utasítások (72—73. l.) nagyon szépen s ugyancsak meggyőzőleg fejtegetik s kötik szívünkre az olvasmányokhoz csatlakozó magyar-latin fordítások szükségességét! — úgy hogy a növendék ritkán próbálhatja meg erejét arra nézve, vajjon elsajátította-e elegendő biztossággal az olvasott író szavait, kifejezéseit és gondolkodása módját. Vagyis használunk gyakorló könyveket, a melyekben alig egy pár fejezet alkalmazkodik a szokásos olvasmányokhoz. Igaz ugyan, hogy a tanárookra van bizva, hogy az olvasmányokhoz csatlakozó, egyes darabokat maguk diktáljanak írásbeli dolgozatokul, s ez szükséges leszen ezentúl is; már csak azért is, minthogy alig fog valaha oly terjedelmes gyakorló könyv készülni, mely valamennyi olvasmányra kiterjeszkednék; másrészt pedig azért is, mert a tanár mindig maga ismeri legjobban osztálya készülségét s így hozzá alkalmazhatja a gyakorlat nehézsége fokát. Mindazáltal alig tagadható, hogy kész olvasmányok tapasztalt tanférfiak kezéből bőven megtermik gyümölcseiket. Úgyis kívánatos, hogy hetenkint legalább egyszer stílusképző órákat tartsunk; azonkívül főleg a fiatal tanárnak mindig jó útmutatóul szolgálhat ily gyakorló könyv saját szerkesztményei készítésében. Eddigél sem Vagács-Schiebinger, sem Kalmár-Sváby gyakorló könyvei nem alkalmazkodtak szorosán az olvasmányokhoz; egyedül Pirchalának a gymnasiumok V. osztálya számára készült gyakorlója volt az a könyv, mely minden kívánalomnak megfelelt. Cserny-Dávidéknak az V. osztály számára készült gyakorló könyve is kevésé alkalmazkodik a szokásos olvasmányokhoz; míg a VI. osztály számára való már jobban, a szóban levő rész pedig legjob-

ban. Elegendő darab van itt Ciceróra, Vergiliusra, főképp pedig Horatiusra és Tacitusra vonatkozólag; amazokra azért kevesebb, mivel már a VI. osztálynak szánt részbe jutott belőlük szép számú fejezet. A Tacitusra vonatkozó fejezetek — igaz ugyan, hogy Dávid-Pozder szemelvényes kiadása után haladnak; de használhatók bármely kiadás mellett; mert a szerzők mindig megjelölik az auctornak eredeti helyeit is, a melyekhez a fordítandó darabok idomulnak. — Mindenesetre szivesen láttam volna, ha a magyar történelemből is találhatnék néhány fejezetet könyvünkben, a mint Pirchala is czélba vette az ily nemű részleteket említett könyvének folytatásában. Kétségkívül az is emelné könyvünk becsét, ha egyes régiségtanba vágó fejezetet mellékeltek volna az auctorokhoz simuló részletek után, pl. mindjárt az egyszerű előadású Wilkinsből, a melynek néhány paragraphusa tapasztalatom szerint elég alkalmas a præparálásra. Szintúgy örömmel láttam volna, ha Vergilius 6-ik énekének paraphrasisát is olvashatnók művökben.

Könyvünk két részből áll, a szövegből és jegyzetekből, a melyeket csakugyan jó volt a szövegtől külön helyre tenni. A mi a jegyzeteket illeti, ezek a tapintatos utasításoknak valódi kincstárát teszik. Főképp az æstheticai kifejezésekre fordítottak a szerzők dicséretes gondot (v. ö. a 12. stb. §§-at). Nem hiányzik bennök talán egyetlen kifejezés sem, a mely egy középszerű deáknak szükséges; én legalább hiába kerestem olyat. Egyedül a 145. §-hoz kívánám a «pára» szó megfelelőjét. Sőt annyira nem fukarok e jegyzetek, hogy sokszor még oly kifejezéseket is kiírnak, a melyeket tán csak a leggyöngébbek nem tudnak. Ilyenek: *narrare, enarrare* (sokszor); úgynevezett, fönnemlített stb. jelzőket igen sokszor felhozzák, hogy körülírva fejezendő ki; idősebb = *maior natu*, vagyis = *seu*, értekezik, szól = *agere-vel* (minden lépten-nyomon, de e mellé többször kérdőjelet tesztek); *de nem* = *neque*, fölébredni = *expergisci*, boszut állni = *ulcisci*, kiváltok = *redimo*, *agg* = *senex*, emlékszik = *memor-ral*, irodalom = *litteræ* (igen sokszor); állítólag, tudvalevőleg, a nélkül, hogy — folytonos utasításokkal; *ipson* = *ipse* (számталanszor) stb. — Megtörténik az is, hogy könyvünk egy és ugyanazon dolgot megemlít több egymás után következő fejezetben, még hozzá olyanokban, a melyek egybefüggnek, úgy hogy egyiket a másik előtt értelemzavar nélkül nem is fordíthatni. Ilyenek vannak az 55. s köv. fej.-ben; l. még az 59., 61., 62., 64., 77. («elvállal» itt kétszer) stb. §§-t. Kevesebb a magyarázat azon darabokban, a melyek teljesen a classikus olvasmányokhoz igazodnak.

Magukról az olvasmányokról részben már föntebb nyilatkoztam. Szépen vannak fogalmazva, igazi elegantiával írva; bár egy némely kifejezés alig állhat meg a Nyelvőr ítélőszéke előtt. Pedig a ki olyan orthologus, hogy ügyvédöt ír s folyton a «tollvivő» szót használja, annak

nem volna szabad ilyeneket írnia: elüzetés, legyőzetés, építési emlék, buvárkodási vágy, modoros (ennek különben a latin megfelelője: usu receptus, sem üti meg értelmileg a mértéket, mert más a magyar «modoros»), titkár, győzelmet arat vki fölött, ítél vki fölött, érdemet szerez valami körül, vkinél v. valamiről (63.), kárpótolják, előszeretet, érdekében fekszik, súlyt fektet, jóáll, mi által, a mire (13.), azok erényeit (14.), látni engedi (15.), az «az» mutató névmás latinos alkalmazása az «ő» vagy a birtokos személyrag helyett (v. ö. Arany visszatekintését), minek következtében (a relativumot többször használja latinosan), tanítók által képeztet, egy olyan férfi (96.). Különös a «mindenelőtt» is (többször). — Magyartalan szórendekre is akadtam: mindig szerezni fognak (26.) arra is szólította fel (33.); így kevésbé magyaros szórend van még a 61., 69. (kettő is), 76., 92., 95. (több), 110., 114., 142., 144. stb. §§-ban. Megemlítem egyúttal azt is, hogy a 89. §-ban nem tudom elgondolni, hogy került bele a «sors» szó. — Helyesírás tekintetében először a görög szók kiírására van megjegyzésem. A szerzők ugyanis a Homerosra és Herodotosra vonatkozó darabokban a görögös írást használják; csakhogy akkor nem szabad Thuriit, Spartát, Metapontumot stb. írni. Feltűnt továbbá, hogy conditio-t irnak s csak egyszer condicio-t; pedig magának Dávidnak a latin helyesírásról szóló könyvecskéje tiltja amazt. Ép így vagyunk a solacium szóval is, melyet helytelenül irnak t-vel.

A vegyes gyakorlatok nagyon szépek, főképp az elsők; mintha csak a szentírást olvasnók. Ezekből láthatjuk, mily könnyedén ki tudjuk latinul fejezni a legmodernebb dolgokat is.

Egyéb megjegyzéseim a következők.

Jó volna a Germania czéljáról szóló nézeteket Thewrewkével is gyarapítani, szintűgy a Homeros költeményeizetek sorsáról az (ókorban) szóló részt kissé jobban idomítani az újabb kutatásokhoz. — Vergiliusnak érdemét, melyet Georgiconjával szerzett, az ifjak könyvünk jellemzéséből nem igen foghatják fel; pedig mit mond Jebb Görög irodalomtörténete! (Fináczy ford., 38. l.) — Kár, hogy Horatius életében (27.) ily gyanus kifejezés van: rossz hírvű személyek (a latint: infames homines, jobb másképp fordítani). — A 28. §. azt gyaníttatja, hogy Archilochos is vígjátékköltő volt; a 40. §-ban már helyesen lyricusnak van mondva. — A 44. §-ba föl lehetett volna veuni röviden azt a nagy hatást, a melyet Horatius a magyar irodalomra gyakorolt. — Nem találó az, a mit a szerzők Achilleus jelleméről mondanak: «Miként tör a nemeslelkű Ach. minden le-t megvetve ellenségére» (48.). — A «vezető út» helyett (53.) jobb, ha azt mondjuk: «vívő u.»; a mint hogy a magyar stílisztikák (pl. Góbié) figyelmeztetnek is reá; így aztán eltűnik a fero-ra való utalás. — Különös hangzölleszkedés az, midőn azt olvas-

suk: kimmeriok, cimbrok. — A 104. db. végén levő kifejezést jobb elhagyni, mert az egész tartalmat comicussá teszi. — A 142. dbban különös kifejezés ez: el ne hidd (bizd) magadat, melynek aligha felel meg a jegyzetbeli «in animm induco». — Az apud-ot is ajánlják (2.) a szerzők városnevek mellett; pedig az «ad» használtabb. (Nb. Dávid Herodotos-szemelvényeiben is mindig apud van.) — Nem helyes a «(vir) celeberrimus», szintűgy a «notatio» sem ajánlatos «jellemzés» értelmében (26.), sem a «sensus» «értelem» jelentésben (többször). — A 35. 74., 70. stb. §§-ban olvasható «auctore, teste aliquo» iránt alapos kétséget fejezem ki s utalok Krebs-Allgayer «auctor» szavára, meg Vagács 306. dbjának 3. jegyzetére. — «Tum temporis» sem ajánlatos. — «Mandatu» talán sajtóhiba, de néhányszor következetesen így fordul elő. — «Sponte» (77.) magánosan alig helyeselhető. — «Rationarium» (116.) helyett is jobb más szót keresni. — «Compressus» h. «compressio» kell. — Alig állhat meg «reliquiæ» «romok» értelmében és «ignoro» (148.) «nem törődöm» jelentésben. — Egyébként a jegyzetek igazi classicitásra törekszenek, s csak néhol lehetne rövidebb kifejezést is használni, pl. az epizód helyett (25.) digressio-t, a mint hogy Pirchala is ezt használja. — Sajtóhiba alig van. (Chrises.)

Meglehet, hogy aprólékos megjegyzéseimmel a kákán csomó-keresés vádját vontam magamra; de vigasztal az a tudat, hogy szeretettel foglalkodtam a szóban levő munkával.

Mondhatom, sokat tanultam az érdekes szerzők művéből. Olvasása arról győzött meg, hogy nagy önbuzgalommal, nagy fáradtsággal készült. S ha véleményt kell róla nyilvánítanom, azt mondom: az olvasott auctorokhoz ily szorosan alkalmazkodó s tanárra és tanítványra egyaránt igen hasznos gyakorlókönyvünk a 7. és 8. osztály számára még nincs.

A könyv kiállítása nagyon szemrevaló.

Pannonhalma.

BÓDISS JUSZTIN.

Télfy Iván, Ujabb hellén munkák és a hellén nyelvtanítás.

Akadémiai érték. a nyelv- és széptudományok köréből. Budapest, 1890. 73 l.

Érdekes veteránunk utolsó jelentését az újgörög irodalom nevezetesebb termékeiről 1887-ben adta ki. Ezuttal tehát az 1887 óta nyilvánosságra került főbb munkákat ismerteti nyolcz fejezetben a következő címek alatt: 1. classica és modern philologia; 2. encyclopædia; 3. föld-, néprajz és statisztika; 4. hadi tudomány; 5. jogtudomány; 6. közoktatás; 7. szépirodalom; 8. történelem.

Az első fejezet érdekesebb cikkei közül kiemeljük Korais Adamantios (élt 1748—1833) életrajzát *Therianos Dénestől* (Triest, 1889—

1890), a ki e kiváló férfit nemcsak mint a hellén nyelv és irodalom reformátorát, hanem mint a görög nép politikai feltámadásának egyik előkészítőjét is mesteri jellemzéssel mutatja be. *Typaldos János* a híres gortyni törvénytábláról írt értekezést (Athén, 1887), melyben sok helyt az eddigiektől eltérő megfejtését adja a kétes helyeknek. *Hatzidakis József* a krétai Herakleum városában fennálló múzeumot ismerteti (Herakleum, 1888) s a nem rég felfedezett Ilithya barlangját, melyről már az Odyssea (XIX. 185—187.) is említést teszen. *Az athéni archaeologiai társaság* 1888-ban kiadta jelentését 1887-iki munkásságáról, a mely idő alatt ásatásokat rendezett az Akropolisban, Eleusisban, a bœotiai Oropos közelében, Mykénében, Epidaurusban. *Misztriotis György*, athéni egyetemi tanár 1888-ban bő bevezetéssel és jegyzetekkel ellátva kiadta Sophokles Aiaxát, a mi éles polemiára adott okot közte és német bírálója, Wecklein közt (l. a Berliner Philologische Wochenschrift 1889 október 19-iki és a Παλλυγενεσία 7687. és 7689. számait). *Oekonomopoulos Dénes* »Alexandriai ékesség vagy az Alexandriában virágzott hellének és hellenisták táblái» czím alatt Alexandria irodalmi életét rajzolja 331-től Kr. e. 645-ig Kr. u. (Alexandria 1889). *Papadimitrakopoulos Tódor* a hellén nyelvnek erasmianus kiejtése ellen írt (1889) s főleg Blass Frigyesnek ide vágó ismeretes munkáját igyekszik megczáfolni. *Hellas* czím alatt az amsterdami philhellen egyesület 1889 óta egy évnegyedenként megjelenő folyóiratot bocsát közre Müller tanár szerkesztésében, melynek bevallott célja, Hollandiában az erasmusi kiejtést megszüntetni s helyette a jelenkori hellének kiejtését behozni; a cikkek, melyek jó részt e tárgy körül forognak, görög, angol, francia, német és olasz nyelven vannak írva.

A második fejezet *Politis* nagy encyclopædiai lexiconáról szól, melynek kimerítő és alapos cikkeit az ismertető nagy dicséretben részesíti.

A harmadik fejezetben minket csak két mű érdekelhet, *Lampridis* epirusi tanulmányai (Athén, 1887—1888) és *Oekonomopoulos Dénestől* Leros szigetének leírása (Athén, 1888), melyek a földrajzi és ethnographiai részeken kívül becses népköltészeti adalékokat is nyújtanak.

A negyedik fejezetben csak egy műről van szó, *Kallaris Konstantin* főhadnagy Περί τακτικής πολιτορκίας παρ' ἀρχαίοις (Athén, 1888) czímű munkájáról, mely bővebben tárgyalja Platónnak Thukydidesnél és Massiliának Julius Cæsarnál (De bell. civ. l. II.) leírt ostromát.

Az ötödik fejezetből *Montferratos Antal* »Elogia Leonis et Constantini» czímű munkáját emeljük ki, mely Athénben 1889-ben jelent meg s a nevezett császárok törvénytábláit tartalmazza, egy, az athéni könyvtárban őrzött XVI. századbeli codex után.

A hatodik fejezetben a *Parnassos* népnevelő egyesület 1884—1888.

évi működéséről szóló jelentése ragadja meg figyelmünket (Athén, 1889), mely érdekes világot vet a mai görög népoktatás állapotára.

A hetedik fejezetben ott találjuk *Lelékos Mihály* 'Επιδόριον (Athén, 1888) című munkáját, mely kiadatlan népdalokat és népies közmondásokat tartalmaz, *Milton* Elveszett paradicsomának *Kasdaglis Sándortól* való fordítását (1887), *Martzókis Endrének* 'Ο γούμενος τῆς 'Αναφωνήτρας (A boldogságos szűz zárdájának főnöke, Athén, 1889) cz. népnyelven írt költeményét, melyből Télyf tíz lapnyi fordítást közöl, a mi ugyan teljesen fölösleges; *Hamerling* Aspasziájának *Konstas Lysandertől* való (Athén, 1888—1889) fordításából pedig eredetiben közöl hosszabb helyet annak a bebizonyítására, hogy a mai irodalmi nyelv mily közel áll Xenophon nyelvéhez.

A nyolczadik fejezetből kiemelhetjük *Rankavis Kleon* a hellenismus erejéről (Philippopolis, 1889.) tartott felolvasását, melyben tanulságos visszapillantást vet a hellenismus ókori történetére is.

Miután az egészen végig mentem, eszembe jutottak boldogult Ábel Jenő szavai, melyekkel Télyf «Jelentés új hellen munkákról» (Budapest, 1887.) cz. akadémiai értekezésének ismertetését végezte: «Köszönettel tartozunk Télyfnek, hogy nem szűnik meg az úgjörög irodalom termékeinek ismeretét hazánkban terjeszteni. Nem hiszem, hogy volna Görögországon kívül ország, a hol az úgjörög irodalom összes jelentékenyebb termékeit oly hosszú idő óta s oly kimerítően ismertették, mint azt nálunk Télyf teszi». (Egy. Phil. Közl. 1888. 87. l.) E köszönetnyilvánításhoz mi is szívesen csatlakozunk, de két megjegyzésünket most sem hallgathatjuk el: először, hogy Télyf itt-ott néhány dicsérrő szót odavet ugyan, de érdemleges kritikát még a szorosán classica-philologiai tárgyú munkáknál sem gyakorol; másodsor, hogy egészen eltéved a részletekben, a könyvczímek és a tartalom felsorolásában, de általánosságban sehol sem szól a tudományok egyes ágaiban és az irodalomban uralkodó vagy egymással küzdő áramlatokról, ezeknek a többi európai irodalmakhoz való viszonyáról; pedig e nélkül se összefüggő képet, se ítéletet nem alkothatunk magunknak az úgjörög irodalom mai állásáról és jelentőségéről.

Az utolsó rész a hellén nyelvtanításról szól. Ezzel az egész fejezettel, hogy az igazat minden hímezés-hámozás nélkül megvalljuk, sehogy sem vagyunk megelégedve. Először is azzal vádolja a gymnasiumi tanárokat, hogy a hellén nyelvet holtnak hirdetik s az ellenkezőnek bebizonyítására idéz saját munkáiból 11-et, melyek a nélkül is köz kézen forognak. Nos hát mai nap már nincs oly görög nyelvtanár, a ki az iskolában legalább néhány szót ne szólna e nyelv történetéről s ki ne emelné, hogy a mai hellén irodalmi nyelv milyen közel áll a régi attikai dialektushoz. Áttér azután Télyf legkedvesebb témájára, s

követeli, hogy a görögöt «mint élő nyelvet az élő hellen nemzet kiejtése szerint a legszükségesebb, legrövidebb és legvilágosabb nyelvtani szabályokkal s az ezekhez alkalmazott példákkal tanítsuk, hogy később a tanuló, akár belép az egyetembe, akár nem, az életben is hasznára fordíthassa; mert *non scholae, sed vitae discimus*. Akkor nem lesz szükség a gymnasiumban 4—5 órát a hellen nyelv tanítására fordítani, *hanem elegendő lesz hetenkint legfőlebb két óra*». Hiszi ezt Télyf? Hiszi, hogy a mostaninál kevesebb idő alatt boldogulhatnánk az újjörög orthoepiával s hogy megtaníthatnók valaha a magyar fiút a δ és ϑ helyes kiejtésére?

Kikel azután volt tanítványai ellen, mert «fájdalom, ezek közül sokan, midőn tanárokká lettek, *becsületszarok megszegésével* az erasmusi kiejtéshez csaptak át, részint, mivel azt könnyebbnek tartották, részint, mivel a gymnasiumi igazgatók s kerületi főigazgatók rájuk parancsoltak».

Ez már kissé sok! Legalább a becsületszó emlegetése ellen nekem is szavam van, mint a ki Télyf tanítványa voltam ugyan, de a görögöt a gymnasiumban az Erasmus-féle kiejtés szerint tanítom; mert ha volt is idő, a mikor Télyf a tanárjelöltektől ilyen nyilatkozatot követelt — a mi, ha megtörtént, nem volt egyéb jogosulatlan presszió nál — annyit tudok, hogy tőlem és ismerőseimtől hasonlót nem kívánt. Azt se hiszem, hogy az igazgatók és főigazgatók a tanárok szabadságát e tekintetben korlátozták volna; itt van pl. a nagyváradai gymnasium, a hol magam is az újjörög kiejtés szerint tanultam s a hol mai napig is úgy tanítanak, noha a rövid idővel ezelőtt nyugalomba lépett főigazgató, Petrovich Ferencz, határozott erasmianus. A kérdés különben megint aktualissá vált, mert Haris budapesti görög consul memorandumot intézett a közoktatási miniszterhez, melyben felszólítja, hogy intézzen kötelező rendeletet az összes gymnasiumok görög nyelvtanáraihoz az újjörög kiejtés kizárólagos iskolai használatára vonatkozólag. A miniszter e memorandumot véleményadás végett a M. T. Akadémiának, ennek első osztálya pedig a classica-philologiai bizottságnak adta ki. E bizottságban majd lesz alkalmam a kérdésben elfoglalt álláspontomat kifejteni; itt tehát az értekezésnek ide vágó részéről, mely szinte úgy tűnik fel, mint a Haris-féle indítvány előkészítése, többet nem szólok, csak arra a jellemző ellentétre hívom fel az olvasó figyelmét, hogy míg az erasmianusok a tanároknak szabad választást engedtek, az újjörög tábor képviselője már hivatalból akarná rájuk parancsoltatni az «egyedül üdvöztető» kiejtést.

Áttér végül Télyf ama kérdésre, hogy a görög nyelv mint gymnasiumi tantárgy megtartandó-e? Itt azonban, legnagyobb sajnálatunkra, megelégedett azzal, hogy az antihelléneknek az országgyűlésen szóba-

került leghaszontalanabb, legsemmitmondóbb argumentumait czáfolgassa, nevezetesen, «hogy Deák nem tanult görögül, mégis nagy államférfiú lett, hogy a mostani hellenekről semmi említésre méltót nem tud a történelem, hogy a hajdani hellenek jellemvonásait nem tanulhatjuk meg mai utódaiktól, hogy Szerbiában nem tanítják a görögöt, hogy a gymnasiumból kikerülő ifjak semmit sem tudnak a görögből». Azután neki megy az e dologban egészen ártatlan *Strausz Adolf* «Balkán félsziget» (Budapest, 1888) cz. munkájának, mely igazán úgy kerül ide, mint Pontius a credoba, kimutatja historiai és geographiai botlásait, hogy a következő conclusióra juthasson: «Ha tehát azok, kik a gymnasiumban történelmet és geographiát tanultak, ilyen baklövéseket követnek el a történelem és geographia ellen, sőt úgy beszélnek és írnak, mintha sohasem tanulták volna, dobjuk ki a gymnasiumból a történelmet és földrajzot is.»

Hiszen nincs könnyebb dolog, mint az ellenfél leggyengébb argumentumait kiszemelni s ad absurdum vinni; de szerény véleményünk szerint a görög nyelvtanítás ügyének csak az tehet valódi hasznos szolgálatot, a ki meggyőző, positiv bizonyítékokat hoz fel a mellett, hogy e tárgy a humanisztikus nevelés nélkülözhetetlen kelléke.

DR. NÉMETHY GÉZA.

Görög állami régiségek, a gymnasium ötödik osztálya számára. Irta *Szerelemhegyi Tivadar*, a budapesti II. ker. kir. kath. főgymn. tanára. Budapest. Grill Károly ca. és kir. udv. könyvkereskedése. 1891. Ára 68 kr. (56 lapnyi szöveg és 12 lap melléklet.)

Csinos kiállítású könyv, mely már az első tekintetre megnyeri tetszésünket. Nyomása nagyon tiszta, nem szemrontó. Sajtóhiba is kevés van benne. Szóval a kritika a kiállítás tekintetében csak dicsérettel szólhat róla.

De ha tartalmát vesszük szemügyre, önkéntelenül is Gresits Miksa jeles cikke jut eszünkbe, mely a Pesti Napló karácsonyi számának mellékletén «Tankönyveink bakteriologiája» czím alatt jelent meg. Ebben ő a többi közt ezt mondja: «Vannak oly tankönyveink, melyek kidolgozás, szerkezet, felosztás stb. tekintetében megállják a sarat, más részről azonban hemzsegnek bennök a baczillusok, akarom mondani a magyartalanságok, a helytelen szórend». — Én nyelvi szempontból akarom Szerelemhegyi úr munkáját megbirálni.

A szerző munkája előszavának első sorában azt mondja, hogy: «könyve bizonyos tekintetben úttörő munka». Ha művét a hasonló czélt szolgáló, Dr. James Gow műve után írt s miniszteri rendelettel ajánlott kitűnő munkával hasonlítjuk össze, azt fogjuk találni, hogy művének úttörő része annak rövid fejtegetéséből áll, mint fejlődött a vallás alap-

ján a család, a nemzetség és az állam; továbbá, minő volt az időszámítás és minő a homerosi Görögország. Ez az egész úttörő rész, melyhez az eszközöket két magyar, két francia és négy német munka szolgáltatta, tizenöt lapra terjed. Ez az előnye a szerző munkájának a Gow után készült másik munkával szemben, mely hasonlíthatatlanul becsesebb szolgálatot tesz az iskolának, mint a szerző úr műve.

Jó iskolai könyvnek csak azt tartjuk, mely a tárgyat a célnek megfelelő terjedelemben, helyes módszerrel tárgyalja, s melynek nyelve egyszerű, rövid, világos és mindenkéfélt magyaros. — Az oly könyvet, mely magyarosság szempontjából kifogás alá esik, nem volna szabad tanulóink kezébe adni. Mert ha ezt teszszük, ne csodálkozzunk azon, hogy tanulóink hibásan beszélnek magyarul; hogy az iskolában elsajátított hibákat kiviszi az életbe s ily módon hova-tovább terjed a romlás. A legnagyobb kár azonban abból származik, hogy az idegen nyelvi sajátágoktól hemzsegő iskolai kézikönyv a folytonos használat folytán elrontja, meghamisítja a tanulók nyelvérzékét s ezzel együtt felfogásuk s gondolkozásuk magyaros voltát: szóval a németes gondolkozással irt magyar könyv közvetve még a sajátos magyar jellemnek, a magyar egyediség erejének is árt. Azért az olyan iskolai kézikönyvet, mely magyarosság szempontjából kifogás alá esik, mely hibás nyelven van írva, egyszerűen el kell vetni.

És most nézzük Szerelemhegyi úr művét.

Az 5. lapon ezt találjuk:

«A hit alakította meg és tartotta össze a családot, meghatározta a család viszonyait; az atyai tekintélyt, a házasságot, a birtok elidegeníthetetleniségét, az örökösödési jogot, a családban élők jogait, megállapította a rokonság fogalmát és fokozatait, összetartotta az ugyanazon hitűeket, azaz kiterjesztette a családot s így fokozatosan államot alkotott, melynek ép úgy mint a családnak, nemcsak föntartó alapja, hanem intézményeinek, jogi viszonyainak és szokásainak is egyedüli forrásává lön úgy, hogy az államok összes intézményei csak akkor és annyiban módosultak, a mikor és a mennyiben az emberi szellem értelmiségének haladásával a vallásos nézetek is változtak.» (10 nyomtatott sor.)

A 7. lapon így ír a szerző:

«Az ilyen sok tagot számláló család lassanként érezni kezdte azt a szükségét, mely a gazdagot és szegényt egymásra utalja, azaz *szolgákra* is volt szükség, de mivel a családi vallás oly kizárólagos volt, hogy nem engedte meg azt, hogy ez az új viszony kölcsönös szerződésen alapuljon és más vallású ember is eljen a családi birtokon, azért a szolgát egy szertartással némiképp részesévé tették a családnak, melyhez így most már oda volt kötve, úgy, hogy ha a családfő érdemeiért felszabadította is, mégis annak tekintélye alatt maradt és csak az ő engedelmevel nősülhetett, köthetett üzleti szerződést stb.» (9 nyomtatott sor.)

Magyar gondolkozási ember nem szokott így írni; ezek a négy méter hosszú mondatok német emberre vallanak, vagy olyanra, a ki ismereteit német könyvekből vette, de azok nem mentek át vérébe. A magyar ember vérmérséklete nagyon egyezik a francziáéval: mind a kettő élénk. Mind a két nép írói röviden, világosan fejezik ki gondolataikat; ott van nálunk Petőfi, ott van Arany János, Szász K., Greguss, Gyulai Pál, a kiknél hiába keresnénk tizenegy soros monstrumokat.

Növeli a bajt, hogy a szerző az interpunctiót nagyon sok helyen rosszul alkalmazza. A hol kettős pontot vagy pontos vesszőt kellene használni, oda többnyire csak vesszőt tesz: ez is egyik oka annak, hogy mondatai nehézkesek és könnyen félreérthetők.

Sajtóhiba a *huszonegy lapon*, melyet tüzetes vizsgálat alá vettem, van összesen hét.

Az 5. lapon, a 3. sorban: család*y* (család helyett).

• 7. • • 16. • alulról: melyekhez (melyek h.).

• 11. • • 9. • felülről: Ktesibius (Ktesibios h.).

• 11. • • 19. • • tekintetben (tekintetében h.).

• 12. • • 6. • alulról: melyeknek (melynek h.).

• 14. • • 4. • • nevezték után elmaradt a

zárójel.

A 16. lapon, a 8. sorban alulról: XII. (II. helyett).

És most térjünk át a nyelvi: szóvonzati, kifejezési és szórendi hibákra.

6. lap. Az a tűz, mely az áldozatul adott adományokat megemésztette, idők folyamán az istenség jelképévé lett, tehát folytonosan égett . . . (Itt a «tehát» helytelenül van használva «azért» helyett; és a főmondatot «minthogy» kötőszóval bevezetett mellékmondattá kellene átalakítani.)

A második kikezdésben: a «később» után «a», a harmadik sorban «nem» után «volt», a «céljából» helyett «végett» teendő. A második mondatot egészen meg kell változtatni, ilyenformán: «A birtokos család fő halálával a családi vallás folytatása az elsőszülött fiú kötelességévé lett, de mivel a család isteneinek áldozataihoz szükséges terményeket a föld adja, azért a föld az ő birtokába ment. Innen van» stb.

A 3. mondatban: és annak vallásához helyett: és az ő vallásához. Lejebb: «Ennek tekintélye» helyett: az ő tekintélye; az utolsó sorban és ez által helyett: és ezzel tulajdonképen kisebbedik stb.

A 7. lapon. A 3. sorban: ez pedig helyett: «az pedig» irandó. A következő mondat értelmi és nyelvi szempontból hibás és így alakítandó át: «E szerint az egész nemzetség minden tagja egyazon nevet viselt, a kiknek közös áldozási és temetkezési helyök volt s az élet» stb. A 2. kikezdés 4. sorában «azt», 7. sorában «így», a 8. sorban «annak» kihagyandó, a 6. sorban a «részesévé» helyett «tagjává» teendő.

A 8. lapon. A 3. sorban «*ezt*», a 4. sorban «*közel*», az 5. sorban «*idegen*» törlendő. Helytelen a 4. sorban e kifejezés: «*hozzá közel*» e helyett: «*közébe*». A 2. kikezdés 3. sorában «*mentek*» áll «*ment*» helyett. Itt meg kell jegyezni, hogy a szerző nagyon gyakran használja a «*constructio ad intellectum*»-ot, a mi bizony még a latinban is csak ritkán fordul elő. A 3. kikezdés 2. sorában a mondat alanyát «*A beronuló*» szó képezi, melynek értelme hiányos. Nagyon furcsa a mondat befejezése is: «*innen eredt a triumphus tartás(ának?) szokása s így tovább (!)*». A 4. kikezdés 3. mondata csakúgy hemzseg a sok hibától: «*A legyőzött(ek)re szomorú sors várt: tűzhelyüket feldúlták, vagyonukat elprédálták s a lakosság rabszolgává lett (ok nélkül új alanyt használ és a cselekvő átható állítmányt benhatóval folytatja, a helyett, hogy mondaná: s őket magokat rabszolgákká tették) stb.*

A 9. lapon. Az 1. kikezdés 6. sorában: «*az egymást kölcsönösen érdeklő (!) ügyekről*» áll a: «*közös érdekű*» helyett. Tehát a szerző úr szerint még az ügyek is kölcsönösen érdeklík egymást. . . ! — A 3. kikezdés 9. sorában a «*mellettük*» helyett «*A thetes mellett*» teendő; itt van egy szórendi hiba is: az «*alakult*» állítmánynak nem a «*bűnösökből*», hanem «*vagy olyanokból*» utáú kell állania; egy sorral lejjebb: «*és mindezeknek*» helyett «*s végre mind azok*» (utódaiból) teendő. A 4. kikezdés 2. mondata így javítandó ki: «*Innen van . . . , hogy . . . két részből állott: az egyik . . . a dombos részen ; . . . állottak.*»

A 10. lapon. Az első sorban «*alkalom által*» helyett: *alkalommal*; a 2. sorban: «*alakoknak*» helyett: «*alakulatoknak*» teendő. Az 1. kikezdés 1. sorában: «*úgy t. i.*» helyett: *t. i. úgy*, (hogy . . .), a 15. sorban: «*lettek vagyonosakká*» helyett: *meggazdagodtak*, a 16. sorban: «*szegényekké*» helyett: *elszegényedtek a helyes*. Ugyane kikezdés utolsó sora így alakítandó át: *végre (a köznép) valláshoz jutott és ő is emelhetett oltárt.*

A 11. lapon. A 4. sorban «*be*» h. *fel* (osztották fel) irandó.

A 12. lapon. 4. és 5. sor: «*Ezeket a hónapokat a görögök először a szabad természetet követve, évadokra osztották, . . .*» Ezt a mondatot jó lett volna kommentárral ellátni, hogy megérthessük. — Az első kikezdés utolsó mondatában szórendi és logikai hiba van; a mondatnak így kellene hangzania: *Ezt a naptárt Rómába Julius Caesar, mint pontifex maximus, hozta be, Kr. e. 45.* (A szerzőnél a többi közt ez áll: *Julius Császár is átvette Rómába!!!*)

A «*homerosi Görögországot*» tárgyaló, *hat lapra terjedő rész* csak úgy hemzseg a sok különféle mondat szerkezeti és kifejezési hibáktól.

Lássuk mindjárt az első mondatot: «*Abban az időben, midőn a görög néppel Homeros költeményeiben (Ilias, Odyssea) találkozunk,*

már átélte életének első korszakát» stb. A helyes constructio ez volna : *A görög nép* abban az időben, midőn *vele* Homeros költeményeiben találkozunk, már átélte stb. Stilus és szórend szempontjából hibás a 2. kikezdés második mondata is : «vallásos jelleggel» helyett *vallásos jellegű-t* kell írni és «politikai felosztást» elé jelzőnek kell tenni ; a második «mert» helyett «*a mennyiben*» teendő. Ez az egész mondat, úgy látszik, a német eredetinek rossz magyar fordítása (mit Character ; denn). A következő mondat így hangzik : «Egy démos területén több város (polis) is állott, melyek többnyire *nyitottak* voltak» stb. Azt akarja mondani a szerző úr, hogy «nem voltak falakkal körülvéve» ?

A 15. lapon. Az első kikezdés második mondatában *helytelen a szórend*. A mondat kijavítva így hangzanék : Mind a thes, mind az erithos szabad munkást jelent, azzal a különbséggel, hogy *az olyant, ki bérért elszegődött dolgozni, thesnek, azt pedig, ki általában vállalta fel valamely munka elvégzését, erithosnak nevezték*. A szerző úr mondatában öt szó van rossz helyen.

A 6. kikezdés első mondatában a zárójelben levő «isten szülötte» után ki kellett volna tenni a görög «*diogenes*» szót is, mert a nélkül a mondatnak alig van értelme. A stilizálásban való járatlanságra mutat az is, hogy *két*, egymásután következő *uliy egy-egy soros* mondatot ugyanazon szavakkal fejezi be : «áldozatot mutat be ; áldozatot mutat be».

A 7. kikezdésben : a király nem igazságossága által szerez égígható Jicsőséget — hanem : igazságosságával.

A 16. lapon. Az 5. és 6. sorban : «erre mutat a melléje adott aristokratia mint tanács (!) és a gyülekezési jog.» (Tán : a melléje *tanácsul* adott aristokratia . . .) A 7. sorban «jogok» áll *jojai* helyett. Hogy értse a tanuló a 13. sorban álló : «*karikákkal* (?) diszített páloza» kifejezést ? — A második kikezdés utolsó sorában áll : «ügyeiket» «*az ügyeket*» helyett. A 2. kikezdés 4. sorában «a szenvedélyes néző szerepet (szerepét) játszotta». A 4. kikezdés 4. sorában a «megjelölve» után «*az agora*» szó teendő, mely nélkül az egész mondat csupa zavar, mit az is fokoz, hogy a harmadik sorban pontos vessző helyett csak vessző áll. Ha az «*agora*» szót ki nem tesszük, «a kormányzási forma» alany ide is kiterjed ; ez okozza a zavart.

A 17. lapon. A 3. kikezdés első mondata, hogy világos legyen, így egészítendő ki : *A szokásjognak* hiánya azonban az, stb. — Hát ezt hogy érti a szerző úr : Az eposz nem tesz különbséget katona és polgár között, mert ennek a kornak jellemvonása a nyers erő becsülése, tehát minden fegyverfogható polgár *egyenlő mértékre tartott számot* (??) hadviselés idejében.

A 18. lapon. Az 1. kikezdés 2. sorának «háború» szava után

«mely» névmás teendő. Nagyon érdekes a 3. kikezdés második mondata: «*A kocsiharczosok a lovasságnak megfelelően a könnyebb fegyvernemet alkották, . . . s az arisztokratia és a fejedelmek fegyverneme volt*» (?!). A 8. sorban: «melyen a kocsis állhatott» mellékmondat egészen fölösleges. A 9/10. sorban: «Az egész fából és kosárfonó munkából (? !, Flechtwerk ?) volt készítve» fordul elő. *Sit venia verbo*; de ez már igazán pofozása a magyar nyelvnek. Három sorral lejjebb: «amannak» helyett *neki*, a következő sorban «segítségül» helyett *segítségére* teendő. Ugyancsak a 3. kikezdés utolsó sorában ezt olvassuk: a kocsin való harcolás szokása többé nem szerepel (!).

A 19. lapon. Az 1. sorban «készítették» helyett *készült* teendő. Az 1. kikezdés 2. mondatában stílus- és szórendi hiba van: «Bár a kynéé nevezet azt mutatja, hogy állat- (kutya-) bőrből való volt, ez már (! mégis) Homeros korában (már) nem lehetett szokásban» stb.

A 2. kikezdés 5/6. sorában ezt olvassuk: (a paizsot) *helsején keresztül húzott* sziójnál fogva balkarjokon viselték és használták.

A 3. kikezdés 2. sorában «melynek» után az «a» fölösleges (így kellene lenni: melynek nyele). Nagyon zavarólag hat az értelemre, hogy az egymással szorosán összefüggő második és negyedik mondat közé ezt szúrja közbe önálló mondat alakjában: Hektor lándsájának nyakát arany gyűrű ékesíté. Ennek a mondatnak legfeljebb zárójelben lehetne itt helye; habár így is zavarólag hatna. A 4. mondat egészen rossz, lássuk: A másik hegye arra való volt, hogy ha nem használták (mit ?), *annál foqva* (?!) a földbe szúrták. — Ez a mondat kijavítva így hangzanék: A *lándsá* másik hegye arra szolgált, hogy *vele* a *lándsát*, használaton kívül, a földbe szúrják.

A 4. kikezdés első két mondata igazi remeke a stilizálásnak és helyes nyelvhasználatnak: «A *kard* egyenes, hosszú és kétélű volt, melyet szúrásra és vágásra egyiránt használhattak. Bronzból készültek (! a kard ?), hüvelyük pedig valószínűen bőrből vagy bőrrel bevont fából (? ! !), egyszerű ezüst és elefántesont hüvely is van említve».

A 20. lapon. Egy mondatban két sajtóhiba (?): «A trójaiak ki-rohanásokat tettek s így apróbb csete-paték fejlődtek ki, *melyben* az fejedelmek az ellenség fejedelmeit keresik s közöttük gyakran párharcz fejlődik ki, *melyek* eredménye az összeütközésre döntő befolyású». Az alulról számított tizedik sorban a «tolmácsolójául s» után «a *jelt*» szó teendő. Az utána következő mondatban: «Az összeütközés *csatakiáltás* között történt» a határozó helytelen; így kellene mondania: «Az összeütközés *csatakiáltással* történt.» Hibás a következő mondat is: «A győztes ellenfelét fegyvereitől s *értékeitől* (?) megfosztotta, de a zsákmányt a vezér *osztotta el*» (e helyett: *elosztotta* . . .). A 20. lap utolsó két sorában két hiba van: «a leghevesebb» jelző a «folyt» után határozói alakban:

«leghevesebben», «azok megmentése érdekében» helyett: «azok megmentéséért» teendő.

És most befejezésül lássuk még a nem egészen 15 sorból álló utolsó lapot.

A 21. lapon. A 2. kikezdés 1. mondata: «A Trója alá vonult görög hadsereg százezernél több emberből állott, melyet (?) 1186 hajó szállított.» Itt a «melyet» helyett «kiket» névmást kell használni, mert a «százezernél több emberből» (állott) annyira ki van emelve, hogy mellette «a hadsereg» képzete egészen háttérbe szorul. Lássuk a 3-ik mondatot: «A hajóknak mind a két végén felgömbített alakjuk volt s a támadásra való orruk hiányzott.» Kiknek? (Tán ezt akarta mondani: A hajóknak mind a két végükön felgömbített (?) alakjuk volt stb. — Hogy mennyire idegenszerű a szerző gondolkozása és nem magyaros a felfogása, álljon bizonyítékul az utolsó mondat: «Hajtóerőül legnagyobbbrészt az evezés szolgált, de a vitorlázást is ismerték, horgonyokul pedig kötelekre kötött súlyos kövek szolgáltak.»

A 22-ik laptól a 55-ikig bezárólag csak a sorokat jelölöm meg, melyekben a hibák előfordulnak.

22. lap, alulról 10. és 16.; 23. lap, alulról 5., 7., 8.; 24. lap, felülről 1., 2., 12.; 25. lap, felülről 5., 7., 8., alulról 1., 6.; 26. lap, alulról 15., 16.; 27. lap, felülről 2., 11.; 28. lap, alulról 8., 9., 10., 17., 18., 26., 30. lap, alulról 2., 11.; 31. lap, alulról 2., 3., 7., 22.; 12., 19., 23.; 32. lap, felülről 7—8., alulról 6.; 33. lap, alulról 12., 14.; 34. lap, alulról 3.; 35. lap, alulról 7., 36. lap, 3—5., 7., alulról 8—9.; 37. lap, 3., 10. (v. ö. a 32. lap 13., 17. sorával); 38. lap, felülről 10., 15., 21—23., alulról 3 sor; 40. lap, felülről 15—16.; 41. lap, felülről 5—6. (? !), alulról 1., 10., 13. v. ö. a 42. lap 15. sorával; 42. lap, 4—6., alulról 12., 16.; 43. lap, 4., 11., 13.; 45. lap, 8., alulról 7.

Az egész munkának több, mint két harmadát vettem tüzetes vizsgálat alá és a hibákat, melyeknek száma a száznál is több meghaladja, lap és sor száma szerint idézem. — Ezt azért teszem, hogy e bírálat olvasóinak módjában álljon személyesen meggyőződni arról, hogy a munka szerzője nem bírja a magyar nyelvet tökéletesen, hogy stilizálni nem tud világosan és hogy felfogása, gondolkozásmódja idegenszerű, németes.

Végül ki kell jelentenem, hogy a szerző munkáját a fönnebb elősorolt hibák miatt semmi körülmények közt sem szabad tanulóink kezébe adnunk; hacsak nem akarjuk, hogy méltán érjen a vád, hogy a magyar nyelv rontását első sorban mi, tanárok, terjesztjük. *)

(Zombor.)

DANIELOVICS KÁLMÁN.

*) E könyvnek tárgyi megbirálását későbbre tartjuk fenn. — Szerk.

Győr színészete. II. Rész: 1849-től 1885-ig. Irta dr. *Koltai Virgil*. Győr, 1890 8° 240 lap. Ára 1 frt 50 kr.

Győr színészete történetének I. Része részletes bírálóunk tárgyát képezte e folyóirat hasábjain (1890. VI. f.). Előttünk fekszik nyomtatásban a II. Rész, mely amannak folytatásaképpen a legutóbbi félszáz színi eseményeit ismerteti. Az I. Rész jelentékeny fogyatkozásainak kimutatása mellett, jól esett megjegyezhetnünk, hogy az utolsó fejezetekben, az előadás élénksége kellemes olvasmánynná tette ama munkát, melynek különben tudományos becsét, nem egy jelentékeny fogyatkozása, alapjaiban ingatá meg. A folytatólag megjelent eme kötet tehát nemcsak tartalmánál és tárgyalási módjánál fogva érdekelhet, — becse és olvashatósága e kettőn fordul meg — hanem azért is, valjon mennyiben követte jószándékú figyelmeztetéseinket és mennyiben törekedett a szerzője maga is a hazai műveltségtörténetnek használható anyagát szaporítani s a gyűjtött anyag csoportosításával és az ebből levont következtetéseivel a győri színészet helyét kijelölni a hazai színészet és drámairodalom fejlődése történetében?

E könyv első átlapozása alkalmával is szembeszökő, hogy K. ezúttal nagyobb gondot fordított az irodalomtörténetileg is becses anyagra: a műsorra. A Függelékben közölt adathalmaz már terjedelmével is imponál. A munka első fele (a 108. lapig bezárólag) a győri szintársulatok történetével foglalkozik, a másik fele, a 190. laptól a 240-ig pedig nem egyéb, mint földolgozatlan adalék ez ötven év történetéhez. Ez az anyag azonban így, a hogy itt találjuk, csekély vagy kétes értékű, és vagy rendszertelen, vagy a mennyiben rendszerbe van szedve, rossz elrendezésű. A 111. laptól a 133. lapig pl. azon színészek és színésznők neveit kapjuk betűrendben, a kik 1849-től 1890-ig a győri színpadon vagy állandóan, vagy vendégképen szerepeltek. Ezt a névsort akkor mondhatnók használhatónak, valóban értékesnek, ha mindegyik névnél hivatkozás történnék a könyv megfelelő lapszámára és a névhez oda volna jegyezve az év mellé az időtartam is, melyet az illető a győri színpadon eltöltött, ha mindjárt nem mindegyik névhez is, de legalább a jelentékenyebb előadókéihoz. Fölöslegesnek tartom ez állítás színészettörténeti jelentőségét fejtegetni, csupán azt jegyzem meg, ha pl. egyik kiválóbb színészünk élettörténetét akarjuk megírni, valjon nem lényeges dolog-e azt tudnunk: mely időponttól és meddig működött egy helyütt? Szerepléséhez mennyiben fűződnek a műsor becsesb, classicus darabjai? Mennyiben tarthatjuk hatását vidéki színésztársaira futólagosnak vagy elhatározónak és így megmaradhatónak? E betűrendes névsor szerint ott van a vendégszereplők sorában Egressy G., id. Lendvay,

Szentpétery, László, Lendvayné, Jókainé stb. és hasztalanul keressük a megfelelő lapokon szereplésök pontos időtartamát és a műsor darabjainak teljes megnevezését, hogy levonhassuk magunk számára ebből is a következtetéseket, a mint azt Koltai csakugyan rábizza olvasóira. Ezen a 25 lapon tehát oly anyagot ad K., melynek értéke jelen alakjában csekély és semmiképen sincs arányban az összeállítására fordított fáradsággal. Dicséretes buzgalomra mutat, hogy a legjelentéktelenebb nevek is ott vannak a névsorban, de szívesen elengedtük volna a nevek felét, ha a javáról jobban gondoskodik. Lássunk csak egy-két példát. Lendvayról pl. az van írva a névsorban : (vendég) 1850—51-ben, és a szöveg (a 26. lapon) csupán az 1851-iki vendégszereplésről emlékezik; megnevezi az előadott darabokat, melyekkel «óriási lelkesedést kelt». Megemlíti, hogy 1852—53-ban is vendége a győri színpadnak, pedig tulajdonképen csak az 1853. évi január havi utolsó két darabban lépett föl (31. l.). Szentpéteryt is vendégszerepelteti nyolcz estén 1850—51-ben, pedig ő is csak 1851 márczius havában lép föl. Ő nála már a darabok neveit sem említi meg, a melyekben föllépett (26. l.). Bulyovszky Lilla vendégföllépteit és azok idejét fölemlíti ugyan (35 l.), de már Réti, Feleký és Jókainé szerepeiről egy szóval sem emlékezik ugyanott, pedig Jókainének csak kiválóbb szerepe van mint tragikának a m. színeszet történetében, mint Bulyovszkynének, még azon esetben is, ha nem tekintjük túlzásnak azt a magasztalást, a melylyel Jászai Marit (nem is említve Kántorné elsőségét) «a legnagyobb magyar tragikai művésznővé» lépteti elő (67. l.).

Próbálja meg valaki K. könyvében a főbbeknek, pl. oly kiváló színészeknek, mint Deézi Zsigmondnak, aztán Eöry Gusztávnak, Follinusznak, Gyulai Ferencznek, Hegedüs Lajosnak, Lukácsynak, Mándokynak, Molnárnak, Paulay Edének, Somló Sándornak, Tamásinak, Tihanyinak — győri szerepköréről egy útbaigazító adatot keresni; csalódni fog, mert csak neveket talál, de e nevek jelentőségét a győri színpadon csak sejtteni tudhatja. Mennyit ér tehát e kétségkívül fáradsággal összeállított névsor, azt könnyű a mondottak után kitalálni. Ily értelemben nyilatkozhatunk még inkább, figyelemmel a források hozzáférhetőségének nagyobb nehézségére, a pótlásul adott azon részről (235—240. l.), mely az 1811-től 1849-ig Győrött szerepelt színészek *kijavított* névsorával az I. Rész hiányait akarja helyrehozni! A szereplés éve keveset mond itt is, mert az időtartamra nézve tájékozatlanul hagy.

Mielőtt a Függelék legterjedelmesebb (80 lapot tevő) anyaggyűjteményére: az 1840-től 1890-ig terjedő műsorra áttérnénk, vizsgálat alá vesszük a munka első felét, mely a győri színeszet legújabbkori történetével foglalkozik. Az utolsó fejezet záradékával kezdhetjük, melyet a munka jellemzésére szószerint idézünk: «Kronikásai voltunk az ese-

ményeknek és körülményeknek, a melyek közt, a melyek által és a melyek daczára *ez* eredmény létre jött; a *tanulmány levonását olvasóinkra bizzuk* (180. l.). És valjon mi volna *ez* az eredmény? Nem más, mint hogy Győr városa csak 1885 novemberi közgyűlésén emelte határozattá, hogy a város többé színházát német színészeknek nem fogja bérbe adni. Tehát 74 évig kellett ezért a magyar színészetnek Győrött küzdenie? S valjon mi az oka, hogy ezt az eredményt oly későn éri el Győr? Az a Győr, melyet Kis János superintendens Emlékezéseiben, egész örvendezéssel *magyar városnak* nevez a mult század végével.

Egy-két ok ilyen késői eredményt nem magyaráz teljesen. K. egy-pár helyen (69., 70., 97., 101. l.) a legnagyobb határozottsággal a győri zsidóságot vádolja a német színészet föltűnő pártfogolásával s a magyar-nak szándékos elhanyagolásával. Nélkülök nem élhetne meg a német színészet, a magyar színi előadásoktól távolmaradásuk pedig válságba dönti a magyart Győrött. Megengedjük, hogy egy bizonyos fokig igaza van K.-nak, de mikor ily súlyos, ily hazafiatlan vádat emel egy felekezet ellen, azt hisszük mégis, hogy vagy túlbecsüli a zsidóság társaséleti jelentőségét Győrött, vagy nagyon kevesli a magyar érdekeket s így a magyar színészetet is gyámolító egyéb tényezők számát és jelentőségét. Azt hisszük, hogy a városi németajkú polgárság és az idegen nyelvű és érzelmű katonaság támogatása nélkül bizonyára a zsidóság egyedül nem tarthatta volna fenn Győrött sem a német színházat. De igen is ott látjuk K. krónikájában azt a sokféle más és nyomós okot, mely nem kedvezett a magyar színészet ügyének, a németnek ellenben előnyére vált. Értjük ezalatt főképen azt a körülményt, hogy Győr városa csupán 1885-ben veszi át a társaséleti úton alakult «Színpártoló egyesülettől» és a «Színházi részvény-egyesülettől» a színházi ügyet. Egész 1885-ig úgyszólván hivatalos pártolás nélkül éldegél a magyar színészet egy pár lelkes magyar érzelmű polgár társaséleti szövetkezése és nagylelkű pártolása kegyelméből. Ehhez járul, hogy 1850—1885-ig minden nyáron német színtársulat játszik Győrött (1870-től kezdve változó sikerrel), mely többnyire Bécsből szervezven össze legalább vendégszereplőit, jól szervezettségével, erőinek buzgalomával és tisztességével tudja látogatóit kielégíteni — de (és ez a nagyobb baj) úgyszólván kimeríti a színházlátogatók anyagi erejét, úgy hogy a magyarok számára, az őszi-téli időnyen át lelkesedésből jut ugyan elég (néha ez sem), de anyagi haszon vajmi kevés. Valjon ezek a folyton ismétlődő és így joggal fenyegető kilátások avagy egyéb okok is idézik-e elő, de tény az, hogy Győr magyar színtársulatai nem állanak mindig azon a színvonalon, melyet Győr közönsége megkívánhat. Nem tudom, volt-e a német színpadokon botrány? Koltai egyet sem említ. Annál többet — sajnos — a magyar színpadon. Ott van pl. a Tamási,

a Szabóné botránya külön-külön egy színi évadban (47., 48. l.); az Erős-, a Lászy-féle botrány, (74. l.), az Eöry-féle (76—77. l.), az Érczy-féle (79—80. l.). Néha nemcsak egyesek okozzák a botrányt, hanem az egész társaság magaviselete olyan, hogy a közönség elfordulását nem is csodálhatjuk. (42—43. l., 52. l., 105—107. l.)

Miként képzelhetjük, hogy a társaséleti tisztességről megfelelőező társulatokat azért támogassa egy város közönsége, mert a magyarosodás ügyének hamis prófétái? Hisz az ilyenek többet ártanak az ügynek, mint a német színészet, mert nemcsak az ellenségek helyzetét könnyítik meg, de mindennap egy régi, egy igaz barátot idegeníthetnek el. Aztán az igazgatók hol tapintatlanok, hol meg nem állanak hivatásuk magaslatán. Havi Mihály pl. 1850-ben németül is hirdette a m. színház bérletét, a mivel Győr magyar érzelmű lakosságát maga ellen haragítja (25. l.). Miféle társulat a Csabaié, melyet K. is így jellemez: «mascara hercegnők kopott ruhákban, teli vidéki szegletességgel; szegény márkik, grófok, hercegek, tanulmány és szereptudás nélkül, még a jó nevelés sem látszik rajtuk. Az ének rossz, sokszor botránysos» (42. l.)? Hát a Pázmán-féle, mely Bánk-bánt a Szigeti *átdolgozásában* adja elő, mire a győri kritikus is azt írja, hogy az ilyesmi több az apagyilkolásnál? És mindez az 50-es években történik, midőn a Bach-rendszer hivatalosan is germanizál. Valóban Győrött aligha találhatott jobb segítő-társakra az ilyen minőségű magyar színészeknél.

A győri m. színészet története azzal az elszomorító tanulsággal szolgál, hogy a vidéki színészet szervezetlensége többet ártott, mint használt a magyarosítás előhaladásának Győrött. Már 1858-ban fölveti a Győri Közlöny (az állapoton okulva és annak megjavítását óhajtva) a m. színészet szervezése szükségének életbevágó kérdését. Ezt az eszmét többször is föleleveníti (v. ö. 41., 44., 64. l.) és egyéb reformokat is javall, melyek tényleg valósulnak is az idők folyamán.

A magyar színészet szervezetlensége mellett a megélhetés külső nehézségei, a német színészek nyári sikerei, a hivatalos testületek egykedvősége, a város szegénysége, nyárspolgárius félelem mindattól, a mi a tüntetés látszatát hordaná magán, a politikai helyzet ridegsége, a zsidóság közönye, a katonaság idegen szelleme, ez mind külön és együttesen nem kedvezett a magyar színészetnek és lehetetlenné tette, hogy a magyarság biztos segítő-társat nyerjen Győrött a további cselekvésre egy meggyökeredzett, pártolásra méltó, mert kötelességeit ismerő, hivatását betöltő magyar színészetben. A hatvanas évek lelkesedése újlőkést ad itt is a magyar színészetnek és Hubai nem közönséges sikereket mutathat föl. Ekkor — 1862-ben — alakul meg a magyar színészetet biztosító «Részvényes egyesület» is, annak bizonyosságául, hogy a jó színészetért készek áldozatot hozni Győr polgárai. De ez az alap még nem

volt oly erős, hogy az állandósítást lehetségessé tehetné. A kiegyezés éve ismét új lendületet ad a m. színészetnek Győrött, csak az a kár, hogy 1868-ban a magyar színigazgató német bérlőnek adta át nyárára az általa kibérelt színházat. Ezen ügyetlenség és tisztességtelen haszonlesés daczára Kocsisovszky 3 idényen át tartós sikert tud elérni. Az általa megteremtett tisztességes alapokon még Lászy is 3 évig dicsőséggel állja meg helyét, de Győr közönségét nem hatotta még át minden rétegében a magyar színészet állandósítása szükségének érzete. Ekkor társaséleti úton alakul meg 1878-ban a magyar színpártoló egyesület, mely annál nagyobb sikerre számíthatott, mivel 1870 óta meg volt ingatva a német színészet ama 6 évi solid igazgatás folytonossága által. Ez az egyesület 1881-ben átalakul s mindaddig fennáll, míg tulajdonképi missióját a leghivatottabb testület, a városi tanács veszi át 1885-ben. E küzdelem sovány történetében a legáltalánosabb érdekek csupán Bószé Imre enesei birtokos végrendelete bír (1884), a melylyel 200 holdas birtokát a Győrött működő magyar színtársulatok segélyezésére hagyta. Megvolt tehát az állandóságot biztosító pénzalap, a város is a kezébe vette az ügyet e szerencsés pillanatban, — végre biztosítva lón ekként a magyar színészet sorsa Győrött is.

Mindezekből azt a tanulságot vonhatjuk le, hogy Győrött társaséleti úton biztosították a magyar színészetet. Egyesek hazafiúsága, nemes lelkesedése győzött a másik fél közönyén, ellenséges indulatán. Nem mondhatjuk, hogy a magyar színészet (kivéve a főntebb kiemelt 6 évet) valami csodálatraméltó buzgalommal járt volna ama néhány lelkes ember kezére, főleg az ötvenes években, midőn hazafiságból a méltányos elnézés határait szívesen átlépték mindenütt. Győrt nem a m. színészet hódította vissza a magyarságnak, hanem azon színházpártolásra szövetkezők egyesülete, mely még a gyöngye színészetben is szövetségesét kereste. Szerintünk ez magyarázza meg a *késői* eredményt. Jobb, lelke-sebb, tanultabb, ambítozusabb szövetségesek társaságában erre az eredményre bizonyára nem kellett volna 1885-ig várni.

Ezek volnának azon főbb tanulságok, melyeket levontunk Koltai krónikájából. Nem ártott volna, ha ez utóbbi következtetést maga is bővebben fejtegeti vala munkájában, mert nem lehetetlen (bár nem bizonyos), hogy magyar színész is el fogja a könyvét olvasni és azt hihetné (mert a tanulság levonása reá is van bízva), hogy a győri színház fennállása legfőbb érdeme őt illeti meg.

Hátra van még, hogy az 1840-től 1890-ig terjedő műsorról szövegezzünk egy-két szót. Ha a műsorból magából nem nyerhetünk arra nézve kellő tájékozást, hogy miként játszottak, de a színészekről jellemző képet alkothatunk abból, a mit játszottak. Szerettük volna, ha a könyv krónikás része legalább az első előadások, a classikus-műsor művészi

hatásával számolna be. Szerinte pl. Aesopust és Kanut grófot előbb adják Győrött, mint a Nemzeti Színházban (66. l.), de hogy milyen sikerrel, erre nézve Rákosi Jenő és Berczik Árpád eljövendő életírói nem fognak egy adatot sem találni e könyvben, sőt az előadás napját sem fogják följegyezve látni. Két ilyen kiváló drámaírónk első szereplése egy vidéki színpadon, ha mást nem, legalább krónikás pontosságú megemlést igényelhetne egy monographiában. De sem az eredeti drámák, sem a classicusok első előadásai nem részesülnek őket megillető figyelemben.

A műsor azonban 80 lapot foglal el és így előre is abban a reményben ringatódzhathatunk, hogy legalább ebből vonhatjuk le az olvasóra bizott tanulságokat. De micsoda rendszertelenség az összeállításban! Annyira rendszertelen, egyfolytába összegyömészelt adathalmaz ez, melyben még az sincs megjegyezve, hogy pl. az ősz elejétől az évad végeig előadott darabok közül melyikkel végződik a régi és melyikkel kezdődik az új év, nem is említve azt, hogy az előadás napja nincs egyhez sem odajegyezve, sőt még tájékoztatásul sincs az megjegyezve, hogy hetenkint hányszor játszottak. Vagy legalább az első előadások kelezése volna odajegyezve, avagy az eredeti meg a classicus műsor volna föltűnőbb betűkkel szedelve, hogy az érdeklődő olvasó előtt legalább typographicailag szembetűnő legyen a műsor jellemzőbb része! Sívár egymásutánban következnek a színi évadonként előadott színdarabok nevei és e névsor egyedüli érdeme, hogy az első előadásoknál legalább a szerző, vagy a szerző és fordítók neveit említi meg (bár ez utóbbi esetben adatai nem mindig hitelesek, mint alább látni fogjuk).

A tanulság érdekében megpróbáltuk e rendszertelen adathalmazból néhány kiválóbb drámaírónk szerepét kijelölni a győri színpadon. Nézzük csak példaképen, minő helyet foglal el ott 1840-től 1867-ig *Szjligeti Ede*, e legtermékenyebb és hatásában legáltalánosabb drámaírónk. Ime 59 darabját mikor és hány ízben adják?

Gyászvitézek (1840. 1852. 1857.). — *Micbán családja* (1841. 1843. 1850. 1851. 1860.). — *Cillei Fridrik* (1842 kétszer, 1852.). *Dávid* (1842. 1853. 1856. 1858.). — *Pókaiak* (1842. 1845.). — *Nagyidai cigányok* (1842. 1850. 1852. 1859. 1861.). — *Zsidó* (1844 [2]. 1845. 1846 [2]. 1847. 1849. 1852. 1855. 1857. 1859. 1860.). — *Szőkött katona.* (1844 [2]. 1845. 1846 [2]. 1847 [2]. 1848. 1849. 1850. 1851 [2]. 1852. 1854. 1855. 1856. 1857. 1858. 1859. 1860 [2]. 1863 [2]. 1865. 1867.) — *Két pisztoly.* (1844 [2]. 1845. 1846. 1847 [2]. 1850. 1852. 1854. 1857. 1859. 1860 [2]. 1861. 1862. 1865 [2].) — *Kinizsi.* (1845. 1851. 1853. 1862.). — *Czigány.* (1845. 1854 [4]. 1855. 1857 [3]. 1858 [2]. 1859. 1860. 1861. 1862 [2]. 1863 [3]. 1864. 1866.). — *Rab.* (1845 [2]. 1846. 1847. 1849. 1850. 1852. 1856. 1857. 1862.). --

Gritti. (1845. 1851. 1852. 1856. 1857. 1858 [2]. 1860. 1864.). — *Vándor színészek.* (1845.). — *Egy szekrény rejtelméi.* (1846 [2]. 1847. 1850. 1853. 1861.). — *Rózsa.* (1846. 1853.). — *Gerő.* (1846.). — *Zách unokái.* (1846. 1847. 1854.). — *Csikós.* (1847 [4]. 1850. 1851 [2]. 1852. 1854. 1855. 1856. 1857 [2]. 1858. 1860 [2]. 1861. 1862. 1864.). — *Mátyás fia.* (1847.). — *Egy színésznő.* (1847.). — *Liliomfi.* (1850. 1851. 1852 [2]. 1854. 1855. 1856 [2]. 1857. 1858. 1860. 1861. 1863. 1865.). — *Párbaj mint istenítélet.* (1850. 1852. 1853. 1856. 1860. 1862.). — *Vid.* (1851 [2]. 1853. 1854. 1856. 1857. 1860. 1863. 1865. 1866 [2].). — *Házassági három parancs.* (1851 [4]. 1853. 1855. 1858. 1860. 1861. 1863.). — *Agteleki barlang.* (1851 [2]. 1852. 1853 [2]. 1856. 1859. 1860.). — *Egri nő.* (1851.). — *Nagypó.* (1851 [2]. 1852 [2]. 1853. 1854. 1856. 1857 [2]. 1853. 1859 [2]. 1860. 1861. 1862. 1863.). — *Amerikai.* (1852.). — *Arckép.* (1852. 1853.). — *III. Béla.* (1853.). — *Lári-fári.* (1853.). — *Argyil és Tündér Ilona.* (1854 [2]). — *Fidibus.* (1854. 1855.). — *April bolondja.* (1854.). — *Csokonai szerelme.* (1855.). — *Vak Béla.* (1859. 1861. 1862.).*) — *Castor és Pollux.* (1855. 1857. 1862.). — *Pünkösdi királyné.* (1856 [2]. 1858. 1861. 1863 [2]). — *Nevelő kerestetik.* (1856 [2]). — *Dalos Pista.* (1856. 1857 [2]. 1858. 1859. 1860. 1861. 1862. 1863 [2]. 1865. 1867.). — *Tízezer forint.* (1856. 1857. 1861.). — *Pál fordulása.* (1857.). — *Mama.* (1857 [2]. 1859. 1860 [2]. 1862. 1863. 1866.). — *Obstitos huszár.* (1858. 1860.). — *Béldi Pál.* (1858. 1860.). — *Troubadour.* (1858.). — *Fenn az ernyő nincsen kas.* (1858 [2]. 1859 [2]. 1860. 1861 [2]. 1862. 1863.). — *Mátyás király lesz.* (1858 [2]. 1860 [3]. 1861. 1862. 1863.). — *Műszeretők.* (1859.). — *II. Rákóczi Ferencz fogsága.* (1861 [6]. 1862 [2]. 1865. 1866 [2]. 1867.). — *Titkos iratok.* (1862 [2].). — *Molnár leánya.* (1862.). — *Nőuralom.* (1863 [3]. 1864.). — *Rontó Pál.* (1864.). — *Lelencz.* (1864 [2]. 1865.). — *Üldözött honvéd.* (1867 [2].). — *Halottak enléke.* (1867.). — *IV. Béla.* (1867.).

Mennyi alkalom kínálkozik Szigligeti színészettörténeti jelentőségének méltányolására, valamint a győri színpad számbavehetőségének kiemelésére! Tartsunk szemlét többi kiválóbb drámaírónk győri szerepléséről. Vegyük őket betűrendben. *Csató Pál.* *Fiatal házások.* (1840. 42. 45. 49. 52. 56. 57.). — *Czakó Zsigmond.* *Kalmár és tengerész.* (1845 [2]. 48. 51. 52. 56. 59. 60. 62.). *Végrendelet.* (1845 [2]. 46. 51. 52. 56. 57. 59. 60.). *Leona.* (1846.). *Könnyművek.* (1848.). *I. László és kora.* (1856.

*) Egy korán elhunyt drámaírónak, Berényi Antalnak Vak Béla cz. drámáját 1855-ben játszták először Győrött K. szerint. De mivel Szigligetinek hasonló cz. drámáját a Nemzeti Színházban 1855. jun. 6-án adták először és K. a későbbi előadásokban sem a Berényi, sem a Szigligeti nevét nem teszi ki, nem tudjuk biztosra venni e 3 előadás hitelességét.

59. 60.). — *Degré Alajos*. Eljegyzés álarcz alatt. (1845.). Félreismert lángész. (1846.). Bál előtt és után. (1851. 52. 53. 54. 56. 58.). Rendkívüli előadás. (1856 [2]. 57.). *Dobsa Lajos*. Guttenberg. (1854.). Egy nő, kinek elvei vannak. (1857.). IV. László. (1857. 58. 59. 60. 62.). Károly úr bogara. (1858 [2].). V. László. (1861 [2].). Besztercezi gróf. (1863.). I. István. (1863 [2].). — *Dugonics András*. Bátori Mária. (1846. 52. 59. 62.). Macskási Juliánna. (1852.). Toldi Miklós. (1859.). — *Fáy András*. Régi pénzek. (1860.). Mátrai vadászat. (1863.). — *Gaal József*. Peleskei notárius (1841 [3]. 42. 45 [2]. 46. 49. 50 [2]. 51. 52. 53. 56. 57. 59. 60 [2]. 61. 62. 63 [2]. 64. 65. 66. 67.). Pazar fősvények. (1841.). Szerelem és champagnei (1842. 46.). Király Ludason. (1846.). — *Hugo Károly*. Báró és bankár. (1847 [2]. 53. 66.). Világ színjátéka. (1848 [2]. 52.). — *Jókai Mór*. Hulla férje. (1852.). Dalma. (1852 [2]. 56. 60. 62.). Könyves Kálmán. (1856 [3]. 58. 60. 61. 67.). Manlius Sinister. (1856.). Dózsa György. (1858 [2]. 59. 60. 62 [2]. 67.). Szigetvári vértanuk. (1860 [2]. 61. 63 [2]. 64.). — *G. Jósika Miklós*. Eccedi tündér. (1845.). Adorjánok és Jenők (1845.). Két Barcsay. (1847. 52. 54. 57. 58. 60. 62. 63.). — *Katona József*. Bánk bán. 1842. 46. 58. 59. 60 [2]. 61. 62. 63. 66.). Lucza széke. (1846. 51. 56. 59. 61.). — *Kisfaludy Károly*. Mátyás diák. (1841.). Kérők. (1842.). Leányórző. (1842. 45.). Stibor vajda. (1842. 52.). Csalódások. (1845. 52.). Tatárok M.-ban. (1853.). János kulacsa. (1857.). Kemény Simon. (1860. 65. 66.). Pártütők. (1863.). — *Kovács Pál*. Magának akart. (1841.). Művész álma. (1841.). Éva asszony unokája. (1842.). Nemesek hadnagya. (1844.). Nyomor oskolája. (1845.). Öreg kérők. (1847.). Bizalmatlanok. (1852 [2].). Három szín. (1853.). Pál fordulása. (1862.). Atya és fia. (1863.). Ne nyulj a királyné. hoz. (1864.). — *Nagy Ignác*. Tisztújítás. (1846. 60 [2].). — *Obernyik Károly*. Örökség. (1844. 45 [2]. 46. 47. 51. 52. 56. 58. 60. 63.). Nőtlen férj. (1846.). Brankovics. (1856 [2]. 57. 60 [2]. 61. 64. 66.). — *Szigeti József*. Toldi Miklós. (1842.). Jeggyűrű. (1846. 48. 50. 52. 56. 57. 61.). Szép juhász. (1851 [2]. 52. 54. 56. 57 [2]. 59 [2]. 60. 61. 62. 63. 64. 66.). Viola. (1851. 52 [2]. 53. 56. 57 [2]. 58. 59. 60. 62. 63. 64. 67.). Vén bakancsos. (1856 [4]. 57. 58. 59. 60 [2]. 61 [2]. 62. 63. 65 [2]. 66. 67.). Becsületszó. (1856 [3]. 59 [2]. 60. 61. 63 [2]. 65. 67.). Okos bolond. (1856. 57. 58. 61.). Csizmadia m. kisértet. (1856 57 [3]. 58. 59. 60 [2]. 61. 63. 64. 66. 67.). Két huszár. (1857 [2]. 61. 62 [2]. 65. 66.). Örökség és szerelem. (1858. 59 [3]. 61. 65. 66. 67.). Falusiak. (1859 [4]. 60 [2]. 61. 63 [2]. 66.). Szécsi Mária. (1863. 67.). Egy jó madár. (1867.). — *Vahot Imre*. Országgyűlési szállás. (1844. 45. 46. 60. 62.). Farsangi öskola. (1845 [2]. 46 [2]. 48. 50. 52. 54. 56. 57. 58. 60.). Még egy tisztújítás. (1845.). Zách-nemzettség. (1846.). Költő és király. (1847.). Bányarém. (1851 [2]. 52. 54. 56. 58. 60 [2]. 61. 62. 63 [3]. 64. 65. 66. 67.).

Éji zene. (1852.). Huszár csiny. (1856 [3]. 57 [3]. 58. 59 [2]. 61. 62 [2]. 63. 65. 67.). Álmos és Árpád. (1857.). Magyarok Törökönban. (1858.).—*Vörösmarty Mihály*. Áldozat. (1856. 62.). Marót bán. (1857. 61.). Árpád ébredése. (1862.).

Mennyivel tanulságosabb adatainak ridegsége mellett is ez az összeállítás. Ily módon legalább egy lelketlen adathalmaz a csoportosítás által megélenkül és lehetővé teszi azt, hogy az olvasó bizonyos következtetéseket vonhasson le belőle. Terünk nem engedi, hogy kinyomasuk az újabb generatio drámaírói működésének Gyórt illető felét; nem mutathatjuk be azon névtelen írók curiosumainak csoportját sem, mely hasonlóképen jellemző adaléku szolgál a kép teljességéhez. Az ilyesmi természetesen fáradságot igényel s jóval nehezebb annál, mintha kiírjuk egymásután az előadott darabok címzeit. De amugy legalább használható csoportokat alkotunk, melyekből az irodalomtörténet írója is hasznót méríthet, míg így csupán lapokat töltünk be teret pazarló, lelketlen anyaggal.

Még csak a classicus műsor két legnagyobb alakjáról, Shakespere-ről és Moliérről kockáztatunk néhány megjegyzést. Lássuk a győri Shakespere-műsort, némileg a győri színészet érdekében csoportosítva, hogy elhiggyék a magokra hagyott olvasók (a kik aligha fognak ebben a műsorban böngészgetni), hogy ez a színészet legalább teljesen nem feledkezett meg magasabb hivatásáról sem. Az előadások sorrendje szerint közöljük a darabokat. *Hamlet* (1841. Kazinczy fordítása szerint. Az 1855. 1856 [2]. 1857. 1860. 1861. 1864. előadásoknál a fordító nincs megnevezve. 1873. 1874. Arany fordítása szerint adják. A későbbi előadásoknál szintén nincs megnevezve a fordító: 1877. 1879. 1881. 1882. 1883. 1889.). — *Lear*. (1841.* 1857. 1871. 1876.). — *Romeo és Julia* (1846. Gondol D. fordításában. 1856. 1857. 1861. 1863. 1870. Az 1856—1870-ik évi előadások fordítójának nevét nem találjuk feljegyezve Koltainál, pedig irodalomtörténetileg is érdekes volna tudni, valjon a győri színészek mindig a Gondol-féle fordítást használták-e vagy pedig egyszer kísérletet is tettek Náray Antalnak 1848-ban megjelent verses fordításával is? 1874-től kezdve a Szász Károly-féle fordítás van a színen. Valószínűnek kell tartanunk, hogy az 1876. 1880. 1881. 1884. 1887-iki előadások alapjául szintén a Sz. K.-féle fordítás szolgált.) *Macheth*

* Koltai Lear fordítójának Kazinczyt tartja a 140. lapon. Tudomásunk szerint Kazinczy sosem fordította le Leart. Kár, hogy a fordító nevét nem kutatta ki pontosabban. Az 1857-iki előadás fordítójának már Vörösmartyt nevezi meg a 162. lapon. A győri színészek buzgalmát bizonyítja, hogy az 1856-ban Pesten nyomtatásban megjelent fordítást előbbre teszik az előbbi kontár, prózafordításnak.

(1848. Döbrentey fordításában. Hihetőleg az 1853. 1856. 1857-iki előadásoknál is ezt a fordítást használták. 1874-ben a Szász K.-féle fordítás szerint adják.) — *IV. Henrik* (1851. a fordító megnevezése nélkül.) — *Othello*. (1851. Vajda Péter fordításában. 1853 kétszer, valószínűleg ugyanazében: 1858.¹⁾ 1860. 1861. 1867. 1873. 1875. 1887 is.) — *Szerlelem mindent tehet*. (Komlóssy fordítása szerint 1852. Valószínűleg 1854-ben is ezt a kontárságot adják.) — *Tévedések vígjátéka* (1854. Egressy-Szigligeti fordításában.) — *III. Richárd* (Vajda P. fordításában 1856. Hihetőleg ezében később is 1857. 1863. 1866. Ellenben 1876. a Szigligeti fordítása szerint). — *Makranczos hölgy* (1861.²⁾ 1863. 1871. 1872. 1884. 1887.). — *Szentivánéji álom* (Arany J. fordítása szerint 1864. 1869. 1883.). — *Téli regye* (1871. Szász K. fordításában). — *Coriolanus* (1871. Petőfi fordításában).

Ime a shakesperei műsor Győrött egy félszázadon át! Fölötte tanulságos az által, a mit előadtak s az által is, a mit belőle kifejejtettek. Hogy csak egypárat említsék: Julius Cæsart, Antonius és Cleopatrá, A velencei kalmárt még 1890-ig sem adták a győri színpadon magyarul!

Mily kár, hogy a fordítók megnevezése körül ily pontatlanul jár el K. Mily jellemző adat volna megtudhatni a könyvből: hogyan, mely időponttal kezdi a Kisfaludy-társaság Shakespere-kiadása leszorítani még a vidéki színpadokról is a régi fordításokat? Ilyen becses tanulsa-

¹⁾ Koltai a 164. lapon *Othello* fordítójának Szász Károlyt nevezi meg. A Szász Károly *Othello*-fordítása 1858-ban nem volt készen és nyomtatásban is csak 1864-ben jelent meg. Olvasóját tehát tévedésbe ejti K., midőn az 1875-iki előadásnál (190. lap) kiírja újból Sz. K. nevét. Valószínű, hogy 1867-ig vagy 1873-ig mindig a Vajda-féle fordítás volt divatban a vidéken és 1873-tól a Szász-féle; az pedig kétségtelen, hogy Győrött nem adhatták már elő 1858-ban a csak 1864-ben kiadott Sz.-féle fordítást.

²⁾ K. itt ismét túl lö a célon és a 169. lapon Lévay Józsefet nevezi meg már 1861-ben a *Makranczos hölgy* fordítójának, — mikor tudvalevőleg a Kisfaludy-társaság Shakespere-fordításának az első kötete csak 1864-ben jelent meg s a Lévay-féle fordítás mint a VII. kötet egyik darabja 1866-ban került ki a sajtó alól. Miféle fordítást használhattak Győrött 1871-ig és mely időpontban kezdték divatba hozni a L.-féle fordítást, ezt K. munkájából nem tudjuk meg. — Az 1878-iki évi műsoron még egy ily cz. darab is előfordul: A makranczos hölgy vagy az ördögűző huszár tiszt! Tán csak nem az ördögűző Fábiánt támasztották föl halottaiból Győrött — 1878-ban!? Milyen jellemző dolog volna a győri színészetre, ha erre nézve csak egy sor fölvilágosítást találnánk a K. könyvében (v. ö. 196. l.)! Vagy tán a Lévay-féle fordításnak akarták keletét emelni ezzel a fura czímmel?

gok levonásával maradt a többi közt adósa K. a m. irodalomtörténetnek és a m. színészet fejlődése történetének.

A classicus drámaírók közül *Molièret* is ily könnyedén veszi és fordítóival közönnyel bánik el. Az első molièri darab a győri színpadon *Tartuffe* 1847-ben Kazinczy Gábor fordításában; később 1848- és 1852-ben is adják. Ez adat hitelességében van okunk kételkedni, mivel a K.-féle fordítás csak 1863-ban jelent meg.*) *A botcsinálta doktort* 1851-ben a Kazinczy Ferencz fordítása szerint játsszák; valjon 1880-ban is ezt a szöveget használták, nem találjuk kiemelve. *Dandin György* 1853 (?) és 1883. Kazinczy G. fordítása szerint került volna szívre. A *Mizantrop* 1873-ban Szász K. fordítása szerint adatott; ellenben *A nők iskolája* 1873-ban még mindig az Árvai Gergely fordítása szerint. *A nők iskolája bírálatánál* 1873. a fordító neve nincs kitéve. *A képzelt beteget* 1875-, 1876-ban már a Berczik Á. fordításában. Hihető tehát, hogy e két előbbi esetben is a győri színészek a Kisfaludy-társaság Molière-fordítását használták. Viszont meglepőnek tartjuk, a haladás eme kétségtelen jelei után, hogy 1880, 1884, 1885 a *Kénytelen házasságot* Kazinczy Ferencz fordításában adták volna.

Felsorolt adatainak melyikére mondhatjuk el, hogy egy későbbi feldolgozó, a ki pl. a magyarországi Shakespere- és Molière-műsorra nézve keres K.-nál *hiteles* adatokat, nem fogja fejét kételkedőleg csóváltatni, midőn e pontatlanul összeállított műsor kusza tömkelegében böngészget?

De legyen elég e hosszúra nyúlt ismertetésből.

Midőn K. művét olvasni kezdtük, azt hittük, hogy munkája jobb lesz az első résznél. Örültünk, hogy külön adja a győri színház-építés történetét és külön a színtársulatokét. Csakhogy a mit a 3. lapon olvasunk, azt ismételve találtuk a 49-iken, a 4—5-ik lapon olvasottakat az 50., 51., 52. lapokon, a 7. lapon levőt az 54-ik oldalon. Örültünk annak is, hogy alapos kritika alá vette Molnár Naplóinak nem egy fölületes megjegyzését (34., 35., 36., 39. lapon), — de minél közelebb jutottunk a befejezéshez, csalódásunk folyton növekedett és a függeléknél oly teljes lón, hogy álmélkodással idéztük vissza az előszó azon helyét, hol Koltai, névtelenségét megőrizni kívánó kiadó-mæcenásának forró köszönetet mond «még egyszer» azon megjegyzéssel, hogy «bizonyára hálával tartozik neki Győr városa és nemzeti irodalmunk is».

BAYER JÓZSEF.

---

*) Tartuffeöt (ford. Fekete Soma) a Nemzeti Színházban először 1847 decz. 15-én adják. Tehát Győr megelőzte volna Pestet is?

KÜLFÖLDI IRODALOM.

Cäsar Fleischlen, Otto Heinrich von Gemmingen. Mit einer Vorstudie über Diderot als Dramatiker. Stuttgart, 1890, Göschen.

E tanulmány kettős feladatot tűzött maga elé: 1. kimutatni a szálakat, a melyek Diderot «Père de famille»-jétől (1758) a Gemmingen «Deutscher Hausvater»-jéhez (1780) vezetnek; és 2. az irodalomtörténettől elhanyagolt Gemmingent érdeme szerint méltatni s egyuttal néhány öt illető téves adatot helyreigazítani. Hogy a szerző mily kedvvel foglalkozott a tárggyal, mutatja a legkisebb részletekre kiterjedő aprólékossága; mégis ítéletében elfogulatlan marad és részrehajlás nélkül jelöli ki Gemmingen helyét a polgári dráma történetében. Kifogás alá eshetik, hogy sokszor csak összehordja az anyagot, de fel nem dolgozza.

Szerinte Diderot befolyása a német irodalomra leginkább a «Père de famille» utánzásában nyilvánul. Ezek nevezetesen: Die Gefahren der Verführung (színmű 4 felv., 1778), Glück bessert Thorheit (vígját. 5 felv.), Der Fährdrieh (vígj. 3 felv., mind a három Schrödertől 1782), Der deutsche Hausvater (Gemmingen) és végre a Schröder-féle Fährdrieh-hez fűződve, de kissé távolabb állva: Das Kind der Verführung (Kotzebuetól, 1790). E darabok mennének vissza Diderotra, még pedig a felsorolás rendjének megfelelő fokban, úgy hogy a négy első közül a Gemmingen-féle a legönállóbb. Állításának bebizonyítására azonban szerző nem tesz egyebet, mint hogy egy függelékben e darabok tartalmi kivonatát összeállítja. Ebből éppen nem derül ki, hogy mily rokonsági viszonyban vannak Diderot drámájával. E scenarium alapján legfeljebb annyi hasonlóságot konstatálhatni e darabok között, hogy valamennyiben egy titkos vagy érdemetlen tárgyú szerelem motivuma szerepel. A részletekben való egyezés nincs kimutatva, — a mi szükségesebb volna mint a bevezetésben a Diderot theoriájának elég terjedelmes és mégis töredékes fejtegetése —, pedig egyedül a részletes összevetésből tűnnék ki, hogy Gemmingen mennyiben önállóbb Diderotval szemben, mint Schröder. Ha a motivumokat csak általánosságban megjelöljük, akkor nem világlik ki, miért kelljen csakis a felsorolt drámákat Diderot utánzásainak tekinteni. Hiszen tény, hogy Diderotra való reminiscenciák, még pedig igen erősek és számosak, Schröder előtt is találhatók az Emilia Galotti megjelenése előtti polgári drámák nagy részében. Sturznak Julie-ján (1768) pl. Diderot befolyása félreismerhetetlen.

S szerzőnek annál kevésbé lett volna szabad csak általánosságban jelezni e darabok egymással való rokonságát, mivel főbb vonásaik, hogy úgy mondjuk, themájuk egyezésére nézve maga is úgy vélekedik, hogy afféle tárgyat az élet minden nap szolgáltat, tehát nem volt szük-

séges, hogy azért akár Schröder, akár Gemmingen Diderothoz forduljon. Gemmingen darabjának forrásáról szólva, így nyilatkozik: «Az „Allgemeine Deutsche Biographie“ megjegyzi, hogy egy mannheimi bíráló a darab kimenetelét egy müncheni eseményre vezeti vissza. Én erre nézve semmi biztosat nem találtam, de a gondolat igen közelfekvő, mert akkortájt épp oly kevéssé volt ritkaság mint ma, hogy előkelő s gazdag családból való fiatal ember egy szegény polgári leányba szeretett, kit végre elhagyott. E csaknem mindennapi esemény számtalan színműnek s regénynek képezi vázát, a melyek Richardson Clarissájának és Lessing Miss Sara Sampsonjának befolyása alatt keletkeztek, és ez minden lehető variációban, tragikus és komikus feldolgozásban, igen gyakran tér vissza. Még ma is ez a tárgy, modern szabással, szint oly kedvelt. A végső nagy forrás, a melyre mind e költemények visszavezetnek, mindig a közvelen élet». (80. l.) Ezek után bátran kérdezhetjük, miért tartja éppen a felhozott darabokat a Diderotéval szorosabb összefüggésben állóknak? Sőt az egyik ide sorolt műnek (Die Gefahren der Verführung) alig van köze Diderothoz, de igenis megczáfolhatatlanul utal Lillóra.

Nagyobb köszönettel tartozunk szerzőnek specialis Gemmingen-tanulmányáért, a mely művének nagyobb részét teszi. Tanulságos a tárgynak mindenoldalú*) fejtegetése által, noha a kivétel nem felel meg mindig a jó szándéknak. A mi adatot Gemmingen életéről és irodalmi tevékenységéről megszerezhetett, azt mind összeállítja, több tévest kiigazítva, több bizonytalant megállapítva. Összegezzük fejtegetéseit:

Gemmingen (Otto Heinrich) szül. Heilbronnban 1755. november 5-ikén mint Gemmingen (Otto Heinrich) császári valóságos titkos tanácsos első (és első házasságából való egyetlen) fia. Jogi tanulmányainak elvégzése után 1777 óta Mannheimban él s az ottani Német Társaság buzgó, tevékeny tagja. Felolvasásokat tart irodalmi kérdésekről, fordítgat (Rousseau Pygmalionját, Shakespeare III. Richardját, később II. Richardját is), 1779-ben kiadja színi bírálatait, a «Mannheimer Dramaturgie»-t, megír egy háromfelvonásos színművet («Die Erbschaft») és benyújtja Dalbergnél azt a darabját, mely nevét fentartja: «Der deutsche Hausvater». Miután a választófejedelem udvari kamarai tanácsossá kinevezte, megházasodik (Sickingen Mária Karolina Saroltával);

---

*) Ime a tartalom jegyzéke: Gemmingen élete. — A mannheimi dramaturgia. — Der deutsche Hausvater. — Forrása. — Tartalma. — Kiadásai. — A kiadások kritikája. — Sikere. — A korabeli kritika. — Párhuzam Diderotval. — Viszonya a Sturm- és Dranghoz. — Közlebbi vonatkozások. — Kihatások. — Történeti kritika. — A függelékben kivonatok színművekből és a Gemmingen által kiadott folyóiratok tartalomjegyzéke.

1782-ben Bécsbe költözik és egy ideig folytatja irodalmi működését, de többé nincs sikere. Folyóiratait: *Der Weltmann* (1782), *Magazin für Wissenschaften und Literatur* (1784), *Wiener Ephemeriden* (1786) rövid megjelenés után kénytelen beszüntetni. E vállalatok kudarcza után lemondva az irodalomról, visszatér hazájába és gyermekei nevelésének s a politikának szenteli magát. Mint politikai személyiség, t. i. Károly Frigyes badeni örgróf képviselője, jön 1797-ben még egyszer Bécsbe, a melyet négy év múlva újra elhagy. Ez időtől fogva jószágain él teljes visszavonultságban egészen haláláig (1836. márcz. 15-ikén), az irodalomban annyira elfeledve, hogy még életében, 1831-ben a *Hausvater*-nek egy kiadása, a mely persze szülőéve gyanánt 1738-at idéz, már 1800-ra teszi halálát. (66. l.)

Gemmingen főjellemonása az erős nemzeti érzület, a mely csaknem összes irataiban mutatkozik, sőt gyakran zavaros rajongásba, az úgynevezett *Deutschthümelei*-be átmegy. A *Mannheimer Dramaturgie*-ben is, a színpad feladatának morális hangsúlyozása mellett, egyik vezérelve a nemzetiség követelménye. A nemzetire irányított e törekvése jelentkezik drámájában is, a melyet egyenesen azon vágya hozott létre, hogy a Diderot-féle *Père de famille*-jel szemben egy a német nemzeti jelleg bélyegét magán viselő színművet alkosson. Szerzőnk szerint e darab háromszori átdolgozásai*) mind jobban közelítik meg az ideált. Azonban ez állítás részletes bizonyításával, a mely egyedül tanulságos és bizonyító volna, szintén adós marad, míg egyéb pontokra nézve, milyenek az eltérések a személyek névjegyzékében, a színi beosztásban, néhány jelenet kihagyása vagy változtatása stb. bőven részletez.

Gemmingen darabja mindjárt megjelenése után, még az 1780. év folyamán több helyen került színre, így Hamburgban, Münchenben, Salzburgban, mindenütt a legnagyobb tetszéssel és ettől fogva repertoiron maradt még századunkban is egészen a huszas évekig, a mihez bizonyára nagy részben az járult, hogy a színészeknek igen hálás szerepeket nyújt. A kritika is kevés kivétellel nagy elismeréssel fogadta. Kezdetben szeretik Diderotval párhuzamba állítani, az utóbbinak előnyére; a későbbi bírálatok inkább mint eredeti alkotást ítélik meg, különben joggal, a mint a két darab összehasonlításából kiderül. Gemmingen ha nyert is némi impulsust Diderottól, de egészen önnálló. Apró reminiscenciákon kívül a két darab csakis annak a problémának felvetésében egyezik, hogy a családfő mikép viselkedik, fiának nem az atya tetszése szerint való szerelmi viszonyával szemben. Minden egyéb, a jellemek, cselekvény, a *motivatio*, a bonyodalom, a megoldás, a gondolkodásmód lényegesen

*) Első kiadásai 1780, Mannheim, Schwan; és 1780, München, Strobl; az átdolgozott végleges kiadás 1782, Mannheim, Schwan.

különböző. Diderot egy elmélet megvilágítására írja darabját, a mi drámáját tönkre teszi; Gemmingennél előtérben áll a tárgyi érdek; kompozíciója, a mese szövése ügyesebb; persze stíljében nincs meg a Diderot eleven, genialis pezsgése, és ha moralizál, sokkal nehézkesebb. Figyelemre méltó a megoldásban való eltérés. Diderot D'Orbessonja csak akkor nem ellenzi többé fia házasságát, midőn kistül, hogy Sophie, a kedves, rangra nézve fiához méltó; míg Gemmingennek családátya, Wodmar, megtudván, hogy fia a szegény leányt, a kit szeret, anyává tette, maga követeli, hogy fia tegye meg kötelességét és vegye a leányt nőül. Általában igen nagy a különbség a gondolkodásmódban. Diderot darabja abból a korból való, midőn a múlt századi beteges sentimentalismus árja emelkedőben volt; midőn Gemmingen a magáét írta, már lepadt. Az irodalom ekkor a Sturm és Drangból már kifelé gázolt. E kor utóhatása még erősen látszik a német darabon; határozottan a Sturm és Drang, valamint Lessing hatása alatt áll, sokkal inkább, mint a Dideroté alatt. Ezen elődökre utal a darab stílje, számos motívuma, mint pl. a rangkülönbség, gyermekgyilkosság (Wagner), a divatos nevelés satirizálása (Götz), az individualitás elismerésének követelése, a konvenczió és a társadalmi kényszer elleni zúgolódás stb. A darab személyei közül Amaldi grófnő az Emilia Galotti-féle Orsinának erőtlen utánzása. Több specialis vonás emlékeztet még Miss Sara Sampsonra, Emilia Galottira s Wertherre.

Flaischler azokkal a darabokkal is foglalkozik, a melyekre Gemmingen kihatott. A Hausvaterrel többé-kevésbbé rokonságban álló darabok: Die deutsche Hausmutter (ismeretlen szerzőtől, Mannheim 1790), Die deutsche Hausmutter (Sodentől 1797), Die deutsche Hausfrau (Kotzebuetől 1813?), igen lazán: Der Landesvater (Brandestől 1782) és végre «Kabale und Liebe». Ez utóbbival való egyezést a korabeli bírálók is kiemelték és a párhuzam, melyet vonnak, nem egyszer Gemmingennek kedvez.

GÄRTNER HENRIK.

J. Methner, Poesie und Prosa, ihre Arten und Formen. Halle a. S. 1889.

Előszavában a szerző szükségesnek látja indokolni, hogy művét kiadta. A költői és prózai írásművekről, úgymond, oly tömérdek könyv van a német irodalomban, hogy némi bátorság kell hozzá, a könyvek e tömegét még növelni. Műve azonban nem úgy keletkezett, mint sok e tárgygyal foglalkozó munka: hogy valaki elolvas tíz könyvet s azokból megcsinál egy tizenegyediket. Methner munkája eredetileg négy program-értekezés alakjában látott napvilágot, melyek a szerző igazgatása alatt álló gneseni gymnasium 1883., 1884., 1886. és 1887. évi értesítőiben jelentek meg. E dolgozatok anyagát pedig nem annyira az

elméleti könyvek, mint inkább a szerzőnek a tanítás terén egy emberöltő alatt szerzett tapasztalatai s önálló foglalkozása a tárggyal szolgáltatták. Nem is akar e mű a költészettan és retorika kimerítő kézikönyve lenni. Célja csupán az, hogy azokban, kik ily tárgyak iránt fogékonysággal birnak, fölébressze az ösztönt és kedvet, hogy azokkal behatóbban foglalkozzanak és azokról gondolkozzanak.

Van aztán a műnek egy aktuális tendenciája is, melyet a szerző így fejez ki: „Ma, midőn a német költészet ismét forrongásban van s oly annyira különböző törekvések igyekeznek érvényre jutni, talán nem lesz hiábavaló, mustralást tartani az elődöktől reánk maradt költői művek felett s megállapítani, mik a fényoldalai, mik a gyöngéik. Mert itt is áll: Was du ererbt von deinen Vätern hast, Erwirb es, um es zu besitzen! Lehet, sőt biztosra vehető, hogy ebből az újfajta Sturm und Drangból idővel a német költészetnek egy új, a megelőzőtől egészen elütő virágzása fog megszületni, de az új költészetnek, bármennyire más eszmetartalomtól leszen is áthatva, mégis éppen mivel költészet, alkalmazkodnia kell e művészet örök törvényeihez. Nem kell attól tartanunk, hogy valaha majd oly idő fog jönni, mely Grabbe *Gothland*-ját többre becsülné Goethe *Iphigenia*-jánál, oly idő, mely semmit sem akar s tud majd tanulni Lessing igazságszeretetétől és világosságától, Goethe életbölcességétől és kellemétől, Schiller erkölcsi fenköltészetétől és mélységétől, oly idő, mely elfelejtené, hogy a művészetek főtörvénye a szép!»

A könyvben azonban ez a polemikus irányzat nem nyilvánul erősebben, a mit bizonyára senki sem fog sajnálni. A szerző fejtegetései tartalmasságuknál és világosságuknál fogva sokkal meggyőzőbbek, sem hogy szükség volna a „legújabb Németország” szölvivőinek nagyobbára zavaros elméleteivel hosszasan foglalkoznia.

Methner, mint előbb idézett szavaiból is kitetszik, nem tartozik azokhoz, kik a poetikát lehetetlen vagy legalább nem létező tudománynak mondják s értéktelen lomnak tekintik mindazt, a mit eddig a műfajok elméletéről írtak. Az ellenkező végteltől: a merev dogmatizmustól szintén távol tudja magát tartani és egészben véve szerencsésen eltalálja az álláspontot a költészet és próza alkotásainak helyes megítélésére vagy jobban mondva, megmagyarázására. E tekintetben csak az a kifogás érheti, hogy itt-ott nagyon problematikus értékű osztályozásokat állít fel. Egyébként mind az anyag megválasztásában, mind annak feldolgozásában jó érzék vezette.

Csak nagyjában vázolólok a könyv tartalmát. Az első fejezet a nyelvet tárgyalja, mint az érzelmek és gondolatok kifejezőjét. A második fejezet a költészet és próza közt mutatkozó különbségeket fejtegeti. A harmadik fejezet a művészeti tevékenységről általában, a negyedik az egyes művészetekről és azok osztályozásáról szól. E négy bevezető feje-

zet igazán mintaszerű módon ismerteti a költői és prózai műalkotások lélektani feltételeit és nyelvi sajátosságait. A következő fejezetek az egyes műfajokat veszik sorra: az épost, az epikai-lirai vegyes fajokat, az epikai alakú tanköteményeket, a lírát és a drámát, s egy fejezet a verstant tartalmazza. A tanköltészetet nem tekinti Methner külön műfajnak, hanem a szerint, a mint elbeszélő, lírai vagy drámai mezben jelenik meg, e fajokkal együtt tárgyalja.

Annak megvilágítására, hogy az egyes költői fajok ismertetésénél a szerző mily eljárást követ, azt hiszem, elég lesz, ha az eposról szóló fejezet tartalmát körvonalozom: Elmondja, hol keresendő a költészet első csirái s mily viszonyban van a mithos, a monda és állatmese az eposhoz; fejtegeti a nép-epos keletkezésére vonatkozó elméleteket; ismerteti az epikai tárgyköröket történeti sorrendben; jellemzi a különböző korok kedvenc epikai hőseit; megmutatja, miként válik a mithos az istenek anthropomorphismusa útján mesévé s mint váltja fel az epost a népkönyv s ezt a regény és novella; ismerteti a regényköltészetet, főképp tartalmi szempontból; majd áttér a műeposra, ennek tárgyaira s fajaira, megemlékezvén az újabb eposi kísérletekről is. S mindez a 25 lapra terjedő fejezetben nemcsak érintve van, hanem elég részletesen tárgyalva is.

Említettem, hogy Methner kelleténél jobban szereti a műfajok aprólékos osztályozgatását, a mi egyes helyeken szőrszálhasogatónak teszi. Semmiesetre sinos helyén egy szélesebb köröknek szánt műben az epikai és lírai vegyes fajoknak ily felosztása (88. l.):

I. *Lirai epika* (episch-lyrische Dichtungen):

1. legenda,
2. a) rege, b) románcz, c) idyll,
3. tanmese; komikus költemények.

II. *Epikai líra* (lyrisch-epische Dichtungen):

1. dalolható: ballada,
2. nem dalolható: hangulatkép, allegoria.

Mindkét csoportot külön fejezetben tárgyalja a szerző (•Episch-lyrische Dichtungen• 62—72. l., •Lyrisch-epische Dichtungen• 73—83. l.), valamint külön-külön fejezet szól a tanító irányú epikai költeményekről (•Episch-didaktische Dichtungen• 84—86.) és az epikai alakú tankölteményekről (•Didaktische Dichtungen in epischer Form• 87—89.). Epikai líra, lírai epika, didaktikai epika, epikai didaktika — ezek oly tudákos megkülönböztetések, melyek csak nehezítik az áttekintést, a helyett hogy megkönnyítenék.

Éppily tarthatatlan osztályozást kísérel meg Methner a prózai műfajoknál. Ezeket így csoportosítja (278. l.):

I. *Tárgyias próza :*

1. leíró.
2. elbeszélő.

II. *Alanyias próza :*

1. tanító (gondolatok közlése),
2. levél (érzelmek közlése).

III. *Alanyias-tárgyias próza :*

1. szónoki beszéd,
2. dialog.

A prózai írásműveknek ez a felosztása szemmel láthatólag a költői műfajok szokásos osztályozásának mintájára készült, de oly szerencsétlenül, hogy bizonyára senkinek sem lesz kedve ezen új felosztás kedvéért elhagyni a régit, mely az írásműveket egyszerűen leírókra, történetiekre, értekezőkre és szónokiakra osztja fel.

E szórészálhasogatások Methner könyvében annál kirívóbbak, mert egyebekben nem lehet a szerzőt pedánszággal vádolni s fejtegetései, a munka céljának megfelelőleg, mindig oly átlátszóak és szabatosak, hogy bárki megértheti s élvezettel olvashatja. A könyv hibái dacára is alkalmas arra, hogy az irodalmi termékek iránt érdeklődőknek biztos tájékoztatást nyújtson s mint oly munka, mely nagyrészt az iskolában keletkezett s a tanítás közben nyert tapasztalatokon és benyomásokon épült, az irodalmi tárgyak tanításával foglalkozóknak is ajánlható.

KELEMEN BÉLA.

Die letzten Schicksale der Krimigoten von F. Braun. St.-Petersburg. 1890.

A krimi gótok, a hatalmas és tehetséges gót nép utolsó töredékének történetéről és nyelvéről Braun Frigyes a fenti cím alatt hosszabb tanulmányt bocsátott közre.

A taurisi Chersonesus délnyugati részében, a mely az egész középkoron át *Gothia* nevet visel, meghúzódó érdekes néptöredék sorsa iránt már Leibniz érdeklődött (1692), az arra vonatkozó tudományos kutatás azonban csak 1841-ben kezdődik (l. Massmann cikkét, Haupt-féle *Zeitschrift f. d. Altertum* I. k.), újabban Tomaschek foglalkozott vele részletesen és alaposan (*Die Goten in Taurien* 1881). Braun az előttünk fekvő dolgozatban összefoglaló képét adja a krimi gótok történetének, kiegészíti — főképp orosz forrásokból — és továbbviszi Tomaschek fejtegetéseit. Procopius az első író, a ki bővebben szól ama félsziget gót lakóiról; az ő adatai kapcsán Braun mindenekelőtt arra utal, hogy a krimi gótok nem azonosak a gót tetrazitákkal, a mint azt másokkal együtt Tomaschek is hiszi; a húnok elszakították az utóbbiakat fajrokonaitól

s Taman félszigetére szorították őket. Ez idő óta a krimi gótok — mint külön fejedelemség ugyan — mind más meg más népek uralma alatt állottak. A keletrómai birodalom főnhatóságát a kazárok, majd a norman rós-törzs felsősége váltja fel; az orosz protectorátus után a kúnok, majd a tatárok s végül a törökök hódoltsága alá kerülnek; 1475-ben teljesen megszűnik politikai önállóságuk. Fenmaradásuk bizonyítékaira azóta már csak egyes utazók irataiban akadunk; mindezek megemlékeznek nyelvükről is, melyet németnek mondanak. Ily adatokat szolgáltatnak a régibb utazókon — a XIII. századbéli Ruysbroek, a XIV. sz. Schildbergeren — kívül a XV. században a velencei Barbaro, a kinek német szolgája állítólag minden nehézség nélkül társalgott a gótokkal, a németalföldi származású Busbeck, a ki a gótok két követével találkozott Konstantinápolyban s közléseik alapján összeállított egy gót szójegyzéket, a számnevek sorát s feljegyzett egy dalt, melynek nyelvét gótnak tartotta; végül megemlékezik a Krim-félsziget «gót gyarmatáról» 1683-ban Kempfer (l. erről Kluge cikkét, Paul és Braune-féle *Beiträge* XI, 563). Később arra járt utazók már nem tudnak róluk, sőt vannak köztük, a kik kételkednek Busbeck szavahihetőségében, és századunk elején némelyek már azt a véleményt kockáztatják, hogy a krimi gótok nem egyebek mint «elűzött lengyel és magyar zsidók.» Épp e század elejéről van azonban még egy hiteles tanunk, Szesztrenczevics Bogus metropolita, a ki megemlékezik róluk, igaz hogy már mint tatárokról, de hozzát teszi, hogy e tatárok nyelve hasonlít a német platt-hoz. Annyi bizonyos, hogy a gótok utolsó ivadékai már a XVII. század folyamán eltávoztak, azonban megtartották keresztyén hitüket. Braun a szentpétervári táborkari levéltárban tett kutatásai alapján minden kétséget kizárólag kimutatja, hogy az 1778-ban Oroszországba, az azovi tenger mellékeire kivándorolt keresztyén tatárok spen ama krimi gótok egyenes utódai voltak s bizonyára jogosult az a feltevés, hogy a kivándorlók, a kik a kimutatások szerint magukkal vitték templomi kincseiket is, megőriztek egyes tárgyakat, esetleg kéziratokat is a gót korszakból, mint a hogy másrészt a krimi gótok régi területén is, a hol pl. egy falu sírkertjének még mindig «gót temető» a neve, ásatások útján valószínűleg rá lehetne még akadni a gótok történeti nyomaira.

Braun munkájának egy külön fejezete a krimi gótok nyelvéről szól. E részben főforrásunk Busbecknek ismeretes szógyűjteménye (1562), mely többször volt már nyelvészeti kutatás tárgya. Braun a Busbeck közölte állítólag gót nyelvű dalra nézve (melyből Mannhardt már germán mythologiai alakok neveit olvasta ki), Radloff fejtegetéseire támaszkodva megerősíti Kuun Géza grófnak már régebben nyilvánított ama nézetét, hogy e dal nem is gót, hanem — török nyelven van írva (v. ö. *Codex Cumanicus*, Budapest 1880 p. 243). Busbeck krimi-gót szójegyzéke

azonban magában is érdekes világot vet Wulfila nyelvének továbbfejlődésére. Az adatok megítélésében persze a legnagyobb óvatossággal kell eljárunk: nézetem szerint Braun sem járt el eléggé szigorú kritikával egyes következtetéseiben. Így az *e*: *i* és *u*: *o* hangok váltakozása, a miben a Busbeck-féle szavak közelebb állanak a német hangállapothoz mint a Wulfila-féle góthoz (v. ö. krimi-gót' *reghen*, ném. *Regen*, Wulf. *rign*; kr. g. *schwester*, W. *swistar*, — ellenben kr. g. *singhen*, ném. *singen*; kr. g. *Wunsch*, ném. *Wind*; és kr. g. *brunna*, ném. *Brunnen*, — ellenben kr. g. *boga*, ném. *Bogen*, Wulf. *buga) nézetem szerint onnan magyarázandó, hogy Busbeck a hangok leírásában befolyásoltatta magát az előtte ismeretes német szók alakja által s nagyon merésznek tartom pusztán az efféle adatokból azt következtetni, hogy «a krimi gót nyelv a Wulfilánál régebb hangfokot őrzött meg» (Braun 62. l.). A krimi-gót *fyder* számnév pedig a többeli *i*-hangra nézve éppen közelebb áll a g. *fidwôr*-hoz mint a német nyelv megfelelő alakjához, mely egy germ. *fedur, *ferur folytatása. — Az *é*-nek *i*-vé, az *ô*-nak *ü*-vá válását azonban (W. *mëna*, kr. g. *mine* hold; W. *stôls*, kr. g. *stul* szék) igenis elhihetjük, e hangváltozással már a Wulfila-féle bibliafordítás szövegében is (főleg a Lukács-evangéliumban) találkozunk. — A consonansváltozások közül legérdekesebb és kétségbe nem vonható a gót *sk*-nak az azonos német hangéval párhuzamos elváltozása *sch*-sé (Busbecknél nemcsak a *schwester* szóban, a hal a német alak okozhatta volna a kezdőhang ilyenén írását, hanem a *schwalth* «mors» szóban is, v. ö. g. *swiltan* meghalni). A *goltz*, *tzo* stb. szókban a *tz* valószínűleg csak a régi interdentalis spirans megjelölése akar lenni, nem új hang (*affricata*), a mint Braun hiszi. A nom. sing. *s*-je a krimi gótban úgy látszik már elenyészett (*stul*, *tag*, *wingart*). Megjegyzem, hogy Sievers legújabbban is (Paul-féle *Grundriss der germ. Philologie* I, 416) a nominativusi *s* megmaradására következtet a Busbeck-féle *wint[s]ch* szél (Wulf. *winds); *bar[d]s* szakáll (W. *bards, vagy *n-tô barda?*), *fers* férfi (*wairs, Wulfilánál *wair*), *ieltsch* «vividus sive sanus» (W. *hâils* üdv) alakokból, — csakhogy az első három szóban vagy a Busbeck- vagy a Wulfila-féle alakon kell változtatnunk, hogy a szókat teljes párhuzamba állíthassuk, az *ieltsch* melléknév pedig nem lehet a *hâils* főnév egyenes megfelelője, ez utóbbit Busbeck külön említi *s* nélkül (*iel* «vita»); amaz valószínűleg egy *hailisks-féle alakból való és a *tsch* < *sk*.

Braun könyve érdekes adalékokat nyújt a harcziás gót népfaj ivadékaik tragikus sorsának ismeretéhez és némely nem csekély fontosságú nyelvtudományi kérdés felderítéséhez. Tanulmányának majd minden lapja bizonyosságot tesz arról a szeretetről és lelkesedésről, melylyel tárgya iránt viselkedik. E lelkesedésnek legékebben szóló tanúsága azután a szerzőnek az az elhatározása, hogy magán a helyszínén, a

Krim-félszigeten folytatja tudományos vizsgálódásait. Hogy e kutatásait siker koronázza, az nemcsak a régi jó barátoknak, hanem a tudomány érdekét szíven viselő szaktársnak is őszinte kívánsága.

Dr. PETZ GEDEON.

VEGYESEK.

— Schiller mint dramaturg. Ily címmel (*Schiller als Dramaturg. Beiträge zur deutschen Literaturgeschichte des XVIII. Jhts. von Albert Köster, Berlin 1891. 343 l.*) igen érdekes és értékes könyv jelent meg, melynek fő-, osaknem egyetlen hibája a címe, melynek helytelenségét a szerző is belátja és «kényelmes rövidségével» kimenti. Schiller ugyanis egyetlen egyszer volt igazán dramaturg, t. i. 1783-ban Mannheimban, s így az olvasó azt hiszi, hogy a jeles költőnek e korszakabeli működése teszi könyvünk tárgyát. Pedig erről szerzőnk csak a bevezetésben szól igen röviden; ellenben behatóan és igen tanulságosan tárgyalja Schillernek a weimari színpad számára készített legfontosabb fordításait és átdolgozásait. Ezek: *Macbeth*, *Bölcs Náthán*, *Turandot*, *Phädra*. És a szerző nem elégszik meg azzal, hogy Schiller eljárását az eredetiekkel szemben pontosan kimutassa és megbírálja; hanem terjedelmesen tárgyalja a kérdéses színművek eredetieit és azoknak összes német (sőt eshetőleg még külföldi) átdolgozásait és fordításait is, úgy hogy e könyv igen fontos adalék első sorban Shakespeare, Gozzi és Racine jellemzéséhez, azután a műfordítás és a színtípus egyetemes történetéhez. h.

— Hermann és Dorothea színhelyét Huther (*Zeitschr. für den deutschen Unterricht* II. 73.) Artern thüringiai kis városkában vélte felismerhetni, mivel e helynek fekvése és jellemző elemei feltűnően hasonlítanak a Goethe eposzában föltételezettekhez; mivel a költő nagatyja Arternből való volt és Goethe maga is valószínűen (?) többször járt itt; mivel itt egy «arany oroszánhoz» címzett vendégfogadó és egy «angyalpatika» van. E föltevással szemben kimutatja Linsenbarth (a krenznachi gymnasium 1889-iki értesítőjében), hogy Goethe valószínűen soha sem volt Arternben; hogy e városka fekvése stb. egyáltalában nem oly jellemző, hogy számos egyéb német városénál jobban hasonlítana az eposzban föltételezett helységhez; hogy az említett gyógyszerár és vendégfogadó csak 1810 után vették föl czimerül az arany oroszánt és az angyalt, miután az a vélemény kezdett elterjedni, hogy Goethe talán Arternt rajzolta szép művében. Egyáltalában nem valószínű, hogy Goethe egy bizonyos várost rajzolt művében, az pedig kétségbevonhatatlan, hogy a Hermann és Dorothea színhelyét a Rajnához közel képzelte, úgy hogy thüringiai helység egyáltalában nem jöhet szóba. h.

— Az albán nyelv etymologiai szótára jelent meg Meyer Gusztáv jeles gráciai nyelvészről (*Strassburg, 1891. Trübner, XV, 526 l.*),

ki már évek óta behatóan foglalkozik e keveset ismert és tárgyalt indogermán nyelvvel, melyet nemcsak a rendelkezésre álló összes (persze nem nagy számú) irodalmi emlékekből, hanem Török- és Görögországban, valamint déli Olaszországban és Sziciliában tett ismételt utazásai alkalmával a hely színén is alapos tanulmányai tárgyává tett. Könyvében 5140 albán szó van tárgyalva, melyek közül, szerző fejtegetései szerint, 1420 szó román, 1180 török, 840 új görög, 540 szláv eredetű és csupán 400 származik a régi indogermán szókincséből; 730 szó eddigelé egyáltalában nem volt megfejthető. Ez adatok is igazolják az albán nyelvről, főképp Miklosich kutatásai alapján elterjedt véleményt, mely szerint e nyelvet tekintik a keveréknyelv valóságos ideáljának. — Az albán nyelv mellett az indogermán családnak legkevesébbé ismert ága az örmény nyelv, melylyel Bugge Sophus christianiai tanárnak legújabb tanulmánya foglalkozik: *Etruskisch und Armenisch* (Christiania, 1890. XVIII, 171. l.) Bugge az etruszk nyelvet akarja az örmény nyelv segítségével, azaz az egyik talányt a másikkal megfejteni, a mi eleve is kevés sikerrel kecsegtető kísérlet. A Lit. Centralblatt bírálója csakugyan teljesen eltévesztettnek tekinti is a jeles nyelvésznek e tanulmányát, melynek főhibáját egyebek mellett abban találja, hogy Bugge minden aggály nélkül egybeveti az etruszk és örmény szokat, dacára annak, hogy a legtöbb etruszk szónak jelentését nem ismerjük s így e nyelvre nézve a tudományos összehasonlításnak egyik nélkülözhetetlen elemével nem rendelkezünk. A bíráló abban sem ért egyet Buggéval, hogy ez az etruszk nyelvet elsatnyult, úgy szólván modern nyelvnek tekinti s azért a reánk maradt etruszk szokat legtöbbször valamely modern-örmény nyelvjárással anyagával törekszik megmagyarázni. Az etruszk nyelv Bugge ezen tanulmánya után is rejtvény marad, melyet a rendelkezésünkre álló eszközökkel bajosan fogunk valaha igazán megfejthetni. h.

— A drámai hármas egység eredetét és történeti fejlődését gazdag anyag alapján kitérően tárgyalja Otto Rikhárd a *Jean de Mairret* «*Silvanire*» cz. pásztorjátékának új kiadásához (Bamberg, 1890) csatolt, közel száz lapra terjedő rendkívül tanulságos bevezetésben. Egyelőre csak a legfontosabb adatok kiemelésére szorítkozom. A hármas egység elmélete (melyről tudvalevőleg Aristoteles nem tud, ki csupán a cselekvény egységét tanítja, az időre vonatkozólag csak annyit jegyez meg, hogy a drámaírók szeretik az oly cselekvényeket feldolgozni, melyek a napnak egy forgása alatt vagy nem sokkal hosszabb idő alatt lefolynak, — a hely egységét pedig meg sem említi) olasz eredetű s teljességében először Castelvetro Aristoteles-fordításában (Bécs 1570, Basel 1576 és 1582, sőt még Milano 1831 is!) található. Castelvetro a fordításához csatolt magyarázatokban megköveteli, 1. hogy a cselekvényhez semmiféle epizód ne járuljon (ez is ellenkezik Aristoteles tanával); 2. hogy a cselekvény tizenkét óra alatt lefolyjon; 3. hogy a színhely az egész darabon keresztül változatlan maradjon. Ez elméletet az olasz tudósok és a renaissance szellemében író költők magukévé tették, — a kik ellene szegültek s nem akarták a görög tragédiát kizárólagos mintának elismerni, azokat «indotti poeti» (tanulatlan költők) elnevezéssel bélyegezték. De a tanult költők sem vették a hely

egységét egészen szigorúan, az idő egységét pedig kétszer tizenkét órára terjesztették ki, sőt még azt is megengedték, hogy e kétszeres tizenkét óra közé egy éjjel essék, a mivel természetesen harminczhat órára terjesztették ki az idő egységét. A francia poétika legbefolyásosabb dictatora, Scaliger, kinek nagy műve (*Poetics libri septem*, Lyon 1561) a XVII. század elejéig döntő befolyással volt, nem követeli a hely egységét, csak korlátozni kívánja a színhely gyakori változását; ellenben az időre vonatkozólag ajánlatosnak tartja a cselekvénynek hat, legfeljebb nyolcz óra alatt való lefolyását. A francia classicus iskola feje, Jodelle (*Cléopâtre* 1552), szigorúan megköveteli a tizenkét órai időt, míg Ronsard, korának legtekintélyesebb theoretikusa, megengedi, hogy a cselekvény huszonnégy órát vegyen igénybe. E sokaktól megtámadott és kigúnyolt elméletek azonban csak a XVI. század végén jutottak Franciaországban igazán nagyobb érvényre, midőn az olasz pástori költészet nagyobb szabású befolyást kezdett gyakorolni. Ehhez járult Heinsius Dániel Aristoteles-magyarázata és a tragédiáról írt könyve (*De tragica constitutione liber*, 1611), melyben e híres németalföldi tudós és költő a hármas egységet szigorúan megköveteli. De még most is számosan akadtak Franciaországban, kik e szabályokról hallani sem akartak, pl. Larivey Péter, Molièrenek egyik előzője, és Ogier Ferencz, ki még 1628-ban is arra hivatkozott, hogy az «Antigone» cselekvénye két napig tart, — míg Hardy Sándor, korának legtermékenyebb drámaírója, nagyszámú darabjaiban nemcsak az idő- és hely-, de még a cselekvény egységével sem törődik. Nagyobb tekintélyt szerzett a hármas egység törvényének Jean de Mairet, ki «Silvanire» cz. pástordrámájához (Paris 1631) terjedelmes dramaturgiai bevezetést írt, melyben e törvényt kifejti (az időre nézve 24 órát állapítva meg), — de általánosan érvényűvé még most sem lett s az ellenzék még most sem hallgatott el. Erélyesen nyilatkozott e törvény ellen Mairet legnagyobb kortársa, Corneille Péter is, ki három évvel a «Silvanire» megjelenése után adta ki «La veuve» cz. vígjátékát, melynek előszavában az idő és hely egységét is tárgyalja. Az előbbire nézve elégségesnek mondja, ha minden egyes felvonás egy-egy napig tart, a hely egysége ellen pedig nem talál vétséget, ha a cselekvény színhelye nem nagyobb, mint az a város, melyben a cselekvény lefolyik, tehát mint pl. Páris. Csak a «Cid» megjelenése után (1636) megindult vita folyamában közeledik Corneille mind jobban a hármas egység törvényéhez, melynek inkább az elméletben, mint a gyakorlatban lesz lelkes védőjévé. De 1636 után is még a Corneille ellenesei sem mind e törvény védői, sőt pl. a nagy író legszenvedélyesebb ellensége, Georges de Scudéry (a Madeleine testvére), nem pártolja az úgynevezett Aristoteles-féle törvényt, melyet még 1635-ben is nevetségessé tett volt. E rövid áttekintés kétértelmé teszi, hogy a hármas egység szabályát nem a francia nemzeti szellem, nem is annyira Richelieu zsarnoksága vagy az Akadémia korlátolttsága, hanem első sorban Corneille férfiatlan gyöngesége és félénksége emelték szent törvénynyé, mely azután a francia irodalom rendkívüli tekintélyénél és befolyásánál fogva egész Európában uralkodóvá lett. h.

KÖNYVÉSZET.

- Olcso Könyvtár.* Szerkeszti Gyulai Pál. Budapest, Franklin-t. 1890.
- (16-r.) Legújabb füzetek:
276. sz. *Sandl György.* Indiána. Francziából Récsi Emil. (408 l.) 80 kr.
277. „ *Gyulai Pál.* Arany János. Emlékbeszéd. (56 l.) 20 kr.
278. „ *Barsi József.* Utazás ismeretlen állomás felé. 1849—1856. (414 l.) 80 kr.
279. „ *Dumas Sándor.* A Saint-cyri kisasszonyok. Vigj. 5 felv. Francziából ford. Fái J. Béla. (33 l.) 30 kr.
280. „ *Csiky Gergely.* A szokoli uraság két leánya. Elbeszélés. (112 l.) 30 kr.
281. „ *Szász Károly.* Horatius. Élet- és jellemrajz (131 l.) 30 kr.
282. „ *Peard Frances Mary.* Molly mama. Regény. Angolból fordította Sz. E. (262 l.) 40 kr.
283. „ *Kis János* superintendens emlékezései életéből. Maga által fellejegyezve. 2. kiadás. (702 l.) 1 frt 20 kr..
284. „ *Csiky Gergely.* A nagyraemelt. Vigj. 3 felv. (175 l.) 40 kr.
- Ovidius Naso* műveiből való szemelvények. A IV. és V. osztályban használt anthológiák és olvasókönyvek alapján. Ford. és magy. Kaposy Luczián. III. füz. (Szemelvények a keservekből, a naptárból, a pontusi levelekből, a szerelmi dalokból.) (Tanulók könyvtára. 53. füzet.) Pozsony, Stampfel K. 1890. (16-r. 129—192 l.) 30 kr.
- Szamosi János.* Latin olvasókönyv a gymnasiumok I. és II. osztálya számára. 2. kiad. Budapest, Eggenberger, 1890. (8-r. 160 l.) 1 frt..
- Szamosi János.* Görög nyelvtan gymnasiumok számára. 3. rövidített kiadás. Budapest, Eggenberger, 1890. (8-r. 299 l.) 1 frt 50 kr.
- Szana Tamás.* Petőfiné, Szendrey Julia. Budapest, Grill, 1891. (8-r. 238 l.) 4 frt 50 kr.
- Szemerei Szemere Pál* munkái. Születése százados emléktűnépének alkalmából közrebocsátja a Kisfaludy-társaság. Szerkeszti Szvorényi József. I—III. köt. Budapest. Franklin-t. 1890. (8-r. 294, 325, 349 l.) 6 frt.
- Szerelenhegyi Tivadar.* Præparatio Livius XXI—XXII. könyvéhez. I. II. füz. XXI. könyv. 1—52. fejezet. (Latin præparatiók I. VI. füzet.) Budapest, Singer és Wolfner, 1890. (8-r. 112 l.) Egy füzet 30 kr.
- Szilasi Mórincz.* Præparatio Horatius válogatott ódáihoz. I. füz. Od. I. 1. 3. 4. 6. 8. 10. 11. 14. 18. 19. 20. 22. 24. 31. 35. II. 1. 3. 6. II. füzet. Od. II. 6. 7. 10. 14. 15. 17. III. 1. 2. 3. 4. 9. 13. 16. 23. 24. 28. (Latin præparatiók 3. 4. füz.) Budapest, Singer és Wolfner, 1890. (8-r. 96 l.) Egy füzet 30 kr.
- Tacitus* évkönyvei (Annales) III. füzet. I—II. 42. fej. Ford. és magy. Fodor Gyula. (Tanulók könyvtára 55. füz.) Pozsony, Stampfel K. 1890. (16-r. 129—192 l.) 30 kr.
- Tipray János.* Magyar-német és német-magyar zsebszótár. Budapest, Franklin-t. 1890. (16-r. 258 l.) 1 frt 40 kr.
- Tomor Fer.* és *Váradai Ant.* Magyar olvasókönyv a középiskolák I. osztálya számára. 7. változatlan kiadás. Budapest, Lampel R. 1890. (8-r. X. 200 l.) 90 kr.
- Tóth György.* Præparatio Vergilius VI. énekéhez. I. füz. VI. 1—337. v. II. füz. V. 6. 337—752. v. (Latin præparatiók 2. 5. füz.). Budapest, Singer és Wolfner, 1890. (8-r. 96 l.) Egy füzet 30 kr.
- P. Vergilii Maronis* Aeneidos libri XII. Bevezetéssel és magyarázatokkal ellátta Pirchala Imre. 2. kiad. I. köt. I—VI. ének. Budapest, Eggenberger, 1890. (8-r. 171 l.) 70 kr.

Philologiai programmok 1889/1890.

- Albrecht János.* A francia nyelv tanítása a gymnasiumban. (Pozsonyi kath. főgymn. 1—21. l.)
- B. Balogh Szilárd.* A rómaiak kegyes házi istenei. (Debreczeni kath. algymn. 3—43. l.)
- Bánfi Zsigmond.* Alceste és a mizantropia. (Budapesti II. ker. áll. reálisk. 3—21. l.)
- Barla Kálmán és Paulay Ödön.* A magyar nemzeti irodalomtörténelem rendszeres áttekintése. (Jászberényi kath. főgymn. 1—38. l.)
- Bárseanu, A.* Cinci-deci de colinde, adunate de scolari dela scolele medii romane din Braasov sub conducerea lui —. (Brassói rum. felsőbb isk. 3—38. l.)
- Bloch Mózes.* A mozaiko-talmudikus örökösödési jog. (Budapesti orsz. rabbiképző int. 1—64. l.)
- Bódis Jusztin.* Észrevételek a latin nyelv tanítására vonatkozólag a harmadik osztályban. (Kőszegi gym. 3—50. l.)
- Borsos István.* Az areopag eredete és szerepe az athenai államban Perikles koráig. (Pápai ref. főiskola 27. l.)
- Briebrecher Rudolf.* Der mutinensische Krieg. (Felső-lővői ág. ev. tanintézetek 3—24. l.)
- Buridn János.* Livius phraseológiája XXI. és XXII. könyvében. (Losonci áll. főgymn. 3—38. l.)
- Czapáry László.* Makári György egri író. (1798—1857.) Egri ciszt. r. kath. főgymn. 3—42. l.)
- Czirbusz Géza.* Goethe Hermann und Dorothea-jának tartalmi fejtegetése a VII. osztályban. (Kolozsvári kath. főgymn. 1—15. l.)
- Daichendt Gottfried.* Die Lectüre des Cornelius Nepos mit Bezug auf die Charakterbildung der Schüler. (Besztercei ev. főgymn. 3—41. l.)
- Fejér Adorján.* Horatius hatásának nyomai a magyar klasszikus kor költészetében. (Bajai főgymn. 1—29. l.)
- Ferenczy Alajos.* Utmutató tanítványaimnak szünidei olvasgatására. (Zentai közs. gymnas. 3—19. l.)
- Fröhlich Róbert.* Herodotos keleti útja. (Budapesti ág. ev. főgymn. 1—30. l.)
- Gärtner Henrik.* A német polg. dráma eredete. (Nagyváradai főreálisk. 5—19. l.)
- Gellért Jenő.* Ney Ferencz emlékezete. (Budapesti IV. ker. főreálisk. 3—30. l.)
- Greksa Kázmér.* A Zrinyiász és viszonya Tasso-, Vergilius-, Homeros- és Istvánffyhoz. (Székesfehérvári kath. főgymn. 3—158. l.)
- Györök Márton.* Schimkoianum. VI. közl. Római érmek. (Pozsonyi ág. ev. lyceum. 1—110. l.)
- Háhn Adolf.* Schiller Telljéről. (Székesfehérvári áll. főreál. 3—13. l.)
- Homeros Odysseája.* I. ének. Ford. Kutrucz Dezső. (Pozsonyi kath. főgymn.)
- Jurkovich Emil.* A rómaiak mezőgazdasága. (Besztercebányai kath. főgymn. 1—43. l.)
- Kapás Aurél.* Néhány szó Simai «Mesterséges Ravaszság» című vigjátékáról. (S.-A.-Újhelyi kath. gym. 3—18. l.)
- Kirdly Pál.* Micia (Veczel) rövid ismertetése. (Dévai főreáliskola. 3—20. l.)
- Kovács Antal.* A magyar nép érzelem- és kedélyvilága dalaiban. (Kecskeméti főgymn. 3—56. l.)
- Kovács Dániel.* Herodotos szerepe a vallás-erkölcsi nevelésben. (Székely-udvarhelyi ref. coll. 16—26. l.)
- Mácska Lajos.* Erdélyi János mint kritikus és philosophus. (Podolini kath. algymn. 3—41. l.)

- Majoros József.* Az írásjelék használata. (Veszprémi kath. főgymn. 3—39. l.)
- Mészáros F.* Demosthenes. (M.-szigeti kegyesr. gym. 3—20. l.)
- Nagy Ferencz.* Ilosvai-Arany Toldija. Népszerű ismertetés. (Kecskeméti ref. főgymn.)
- A nagybecskereki k. főgymnasiumban 1889—90. tanévben iskolai használatra elfogadott *nyelvtani és mennyiségtani megnevezések.* (Nagybecskereki főgymn. 3—53. l.)
- Nikolics Ignác.* Az amphitheatrum és az amphitheatralis játékok. (Budapesti II. ker. főgymn. 3—21. l.)
- Parcselitich Vincze.* Harcz az ikés igékért. (Újvidéki kath. magyar főgymn. 3—31. l.)
- Pausinger Sándor.* A német főnevek ejtegetéséhez. (Kolozsvári polg. fiúiskola.)
- Perényi Adolf.* Egy kis lecke a nyelvtanból. (Temesvári főreálisk.)
- Porubszki Pál.* Szintügyi viszonyaink Bessenyei koráig. (Nyiregyházi ág. főgymn.)
- Richter László.* Chateaubriand. (Nyitrai főgymn. 3—30. l.)
- Románecz Mihály.* A szibinyáni-románckör a szerb népköltészetben. (Pancsovai áll. főgymn. 3—24. l.)
- Rupp Kornél.* A magyar Mária-hymnusok. (Keszthelyi kath. gym. 3—38 l.)
- Schmidt Attila.* A latin nyelv a reáliskolában. (Kassai főreáliskola 10—14. l.)
- Schuber Mátyás.* Tropusok és figurák. (Rozsnyói ág. ev. főgymn. 3—20. l.)
- Stark Vilmos.* Az ének és zene fontossága a növevelésben. (Brassói polg. leányisk. 3—13. l.)
- Szabó Szilveszter.* A rabszolgaság az ókorban s különösen a rómaiaknál. (Esztergomi főgymn. 3—54. l.)
- Szalay Gyula.* A magyar nyelv rokonai. (Lévai k. rend főgymn. 2—42. l.)
- Takáts Sándor.* Péteri Takáts József. (Budapesti kegy. r. gymnasium. 1—165. l. Különnyomatban is.)
- Telmányi Emil.* Vonások a görög eposzok külső kulturájának megértéséhez. (Aradi főgymn. 1—28. l.)
- Theiss Johann.* Der Lateinunterricht an unsern Gymnasien mit besonderer Berücksichtigung der Anfangsklasse. II. Theil. (Medgyesi ev. gym. 3—35. l.)
- Thúry József.* Ősköltészetünk. (Halasi helv. hitv. főgymnasium.)
- Ujvári Béla.* A XIX. század francia költészetének alapvetői. (Lamartine, Victor Hugo.) (Soproni áll. főreálisk. 3—38. l.)
- Váczy János.* Kazinczy Ferencz mint epistolograph. (László-féle intézet. 7—14. l.)
- Varjú János.* Az ó-classicai irodalmak művelődéstörténeti hatása és szerepe a középiskolában. (Szegedi főgymn. 3—30. l.)
- Viciu A.* Din vocalismulu limbei române. (Balázsfalvi rumén felsőbb gym. 17. l.)
- Vojtás Mátyás.* A lengyel nép ősmondái. (Selmezbányai kath. gym. 3—23. l.)
- Zlamál Ágost.* Pythagoras és szövetkezete. (Gyulaférvári r. kath. főgymn. 3—53. l.)
- Zlinszky Aladár, dr.* «Szondi két apródja» az iskolában. (Zombói áll. főgymn. 3—32. l.)

NYILT TÉR.*)

Válasz dr. Csengeri János úrnak.

Aeneisem bírálatára nem azért felelek, hogy védekezsem; a hiba hiba marad, akár kíméletesen, akár élesen vagy épen malitiose mutattassék ki; csak némely pontokra akarom magamat kimagyarázni s egy-két megjegyzésnek az élet megtompítani. Valeant, quantum valere possunt.

Bíráló sablonszerű bevezetése után mindjárt a *reticentia* figurájával él, azaz, hogy nem ad számot arról, mily hatással volt reá az egész: *ut maiora legentibus cogitanda relinquuntur*; várjuk be hát a végét, ha vajjon kétségbe fog-e hagyni bennünket felőle.

Kezdi az első énekkel, nem is tartja szükségesnek tovább menni; itt mindjárt az első versen felakad, rossznak találja, én pedig, ha tehetném is, még akkor se változtatnék rajta. — Az *avidus colonus*: *telhetetlen* földművelő se tetszik neki, inkább a *kapzsi* szót találja helyénvalónak; erre megfelel egy kis anekdota. — Gratuláltak egy jómódú gazdának ismerősei tele csűrjéhez és tele pinczéjéhez; az csak sopánkodott: «De mák nem termett!». *Kapzsi* volt-e vagy *telhetetlen*? — Kedvelt mű a gazda *kezén*, nem azt teszi-e, hogy olvassa a művet, vagy talán csak azt, hogy kezében tartja? — *Riadalmas* harozokról s a *vitéZRől* énekelek; ez a kezdet csak így van jól magyarul; én is *Harczokat és férjít* írtam, de hivatalos bírá-lóm, *Szarvas*, megrovása szerint *férjít énekelni* nem lehet, az a névelő pedig okvetetlen szükséges a reá következő *ki* miatt; igaz volt, s a szerint javítottam meg. — *Égi hatalmak*: igenis; különösen *Aeolus* és *Juturna*, úgy-szinte *Iris* és *Allecto* is, istenségek, s a bősZ *Junónak* készséges boszú-eszközei. — A *memorem*: kiszorított, igaz, de magától értetik. — *Isteneket* *Latiumba* hozott: úgy értendő, hogy *új isteneket, új cultust* hozott *Itáliába*, a miket ott előbb nem ismertek. — *Dicső Rómának* *bástyái eredtek*: bíráló szerint az *eredtek* által a kifejezés prózává lett lapítva; beh szép is volna *Vergilius* ünnepies rövidsége a magyarban ige nélkül! egy délczeg *paripa* *töbül levágott farkkal*. — *Add műzsám* okait: mi *komázás* van ebben? ha *valaki* *felfohász* *komázik*: *Uram! Teremtőm!* *komázik-e* az *istennel?* vagy így *sohajts*: *Úr! Teremtő!* — *Regina deum*, *Fényes Olymp úrnője* = *Juno*. Kérdi bíráló, mi igazolja az ily eltérést és szükségtelen *compazást*? Az, hogy *egyértelmű* és *nem rout*; más a *hiábavaló pompázás*, sokat hozhat-nék én fel bíráló fordításaiából, de csak egyet mutatok be magyar *utul-lusából* (*l. Peleus és Thetis lakodalma* 22. 23. v.), a hol egy szó: *Heroes* így van adva: *Oh hős fiak! Haza-edzette bajnokok ti, s mi lett a követke-zése?* az, hogy az *O bona mater!* egészen *kimaradt*. — Több *apróság*ot, *valóságos zabhegyezéseket* *mellőzve*, *attérek* a fontosabb *rosszallásokra*. *Progeniem sed enim Troiano* a *sanguine duci Aulierat*: *Mert hallá . . .* a *gondolat* *menete* ez: *Juno* már *Karthágo* *alapításakor* *kedvelt púnjait*

*) E rovat tartalmáért nem vállalunk felelősséget.

Szerk.

akarta a népek urává tenni, *miért?* azért, mert hallotta, hogy Karthágo elpusztításával a gyűlölt tros fajra száll a világ uralma; *ettől féltében* üldözöbe vette őket stb. Rendén van ez így, nem szükség beleokoskodni: *de félt*; a *sed* e helyen csak *cheville* a metrum miatt; míg az *Id metruens* nagyon világosan kifejezi Juno félelmét, de Vergilről se lehet feltenni, hogy őt sorban akár *occulte*, akár *aperte* ismételve magát. — Már a *spretas* iniuria formæ méltán kifogásolható, de mit tegyen a fordító egy oly lényegesen szükséges szóval, mint *męgvętętt*, mely hexameterben *versu dicere non est* (Hor. V. Sat. 87. v.) — *Aeolus erre viszont* stb. bíráló itt őt verset idéz s mesterségesen kikerekített hexameterekről szól; úgy van, a keresek kerekét keraken kerekíti kerekre; vagy tán az a bökkenő, hogy *üdvlakomát* írtam a mennyei tor helyett, a mi igen csinosan beillett volna a versbe; de a tor csak alkalmi vendégség, Aeolusnak pedig rendes helye volt az istenek asztalánál; vagy tán nyomorék ez a vers: *És a vihar hogy hódol nékem urának?* Ugyan mivel épebb bírálónak e verse: *Drága étek volt fel azon halmozva temérdek* (l. P. és Th. lak. 306. v.). — Hullámokat fűznek a parthoz: *vastos fluctus*; a magyarban a *vastos* kimaradt; hát hiba, de tán mégsem oly nagy, mint a hogy bíráló megfosztja Thetist tündéri szépségétől: *pulcherrima Neptunine*, s csak annyit mond, a *szép Thetis*, mintha mondaná: a szép czukrászleány (U. o. 29. v.). — Azután felsalauzozásról beszél e versnél: *Hirtelen a tengert komor éj gyászleple borítja: Fonto nox incubat atra* s hozzáteszi: kár Vergiliust így javítani! Én kitörölöm a Vergilius nevét, s a Catullusét from helyébe, hozzá téve: kár e nagy klasszikust úgy marczangolni, mint a hogy fordítója bánik vele; lássuk! *Saepe pater Divum Conspexit terra centum procurrere currus*, bíráló így adja: *Az Úr is gyakorta Nézte mint hull dldozatúl száz bika le sorba.* Tehát nála a *centum currus* = száz bika, s a kocsi robogása = *hecatombe!* (U. o. 389. 390.). Fából vaskarika. — Kárhoztatja az efféle szavakat: műlapok, dísztemplom, fénykapu, de van-e ok rá? E szavak nem fűlsértők, összetételök nem szabálytalan, hiszen van díszruha, dísztér, fénymáz, fénybogár, sőt egy helység neve Fényszaru; fegyelem, megidéz, méltó felháborodás, kötelem, szinte bátran használhatók versben úgy, mint prózában, s éppen nem kirívók; főgondom az volt, hogy triviálitásba ne essem, mint a hogy beleesett bíráló *Catullus* magasztos poémájában (*Peleus és Thetis lakodalma*) *Hejfehujjds sokaság: laetans coetus* (34. v.). *Fennhęjző Minos = magnanimus* Minos (85. v.) *Csingilingi érczlemezzel = tereti tenuis tinnitus aere* (264. v.). — Hát az ilyenek: vőm, vűn, mindjárás, örökkéig, tésis stb. nem kirívóbbak-e, mint az én helyén kívüli ékesszólásaim?

A summa fastigiák közt első: Tündérek hajléka ez itt, hol semmi kifáradt gálya ki nem köthet, nem vág be fogával a horgony. Kérdi bíráló, ha ott nem köthet ki, hogy van, hogy Aeneas hajói könnyű szerrel bejutnak a révbe? (NB. nem volt ott rév, csak sziklapart). Hát igen egyszerűen ugy, hogy a hajók beveztek az öbölbe, s ott kikötés vagy horgonyvetés nélkül a csendes víz partjához állottak. — Jön az *ob Italiani*: nálam az *ob* kimaradt; bizonyára jobb lett volna így írnom: hogy ezernyi veszély s baj után is Zárva Italia miatt az egész föld színe elöttök; de eléggé ismeretes a *fatum*, hogy egyedül Italia volt a trójaiak ígértföldre,

s így egy kis csorbával meg-megállhat a vers a *miatt* nélkül is. — Ezután bíráló ismét komázásról beszél e versnél: ajkira csókokat ád, s így vigasztalja leányát; hát a *nata* nem leánya Jupiternek? vagy helyesebb lett volna, ha *from*: s így vigasztalja a leányt. — Most következnek a *hattyúk*, a tudós interpresek fejtörő csimbókja; én így értem: A mint Aeneas a *partra lép*. Venus az *erdő szélén* elébe kerül, s onnan megmutatja fiának az elzavart, de visszatérő (*reduces*) hattyúkat; természetesen a tengerpartra, mert a hattyúk nem erdei madarak, ezt tehát láthatták, azt is a mi történik a parti távolban; azok, a melyek alászálltokban szemeik elől eltűntek, bizonyára valamely tisztáson elhelyezkedtek, a melyek pedig még a légben keringenek (*ludunt*), az előbbieket követni látszanak; arra, Pirchala és bíráló szerint, nem volt szükség, hogy nyakukat nyujtogassák, úgyis kinyujtott nyakkal repülnek, jobban ki se nyujthatnák, hiszen a hattyúk nyaka nem látosó, vagy látó cső, szemosó, kukucs, látkukucs stb. — Aeneas anyját felismervén, így szól *iramodva* utána; igenis, iramodva, hogy a szaladó (*fugientem*) utólérje; a hibáztatott iramodás, a mennyiben helyből való távozást jelent, talán még is jobb, mint bírálónál a nekiiramodott orsó, mely csak akkor iramodhatik, ha a pergető ujjak közül kiperdül. (U. o. 136. v.) — *Zátonyról zátonyra vetett*. Sziklás zátonyon törést szenvednek a hajók; a *fővenyes zátonyról* (*vada coeca*) a vitorlások árdagálykor elszabadulhatnak. Akárhogy áll a dolog, jobb szerettem volna, ha ez a vers így kerül vala tollam alá: *Zátonyos ár fővenyére vetett*. — Vajha Aeneas is itt volna, kit *egy szél hajtott errefelé veletek*; honnan tudja ezt Dido? Onnan, hogy — a mint Ilioneustól hallotta — együtt indultak, egy szél szórta őket széjjel s vetette Lybia felé, sőt még gyanítja is, hogy Aeneasnak valahol partot kellett érnie. — A szerelem vészét kebelébe *fogant* hölgy: *pesti devota futurae*; igen, van eltérés; de az is igaz, hogy Dido már előbb szerelmes lett Aeneasba, mint a költő maga mondja: *ardescit tuendo*. Heyne szerint: *amore iam contacta*, s én a szerelem e foganzásának adtam kifejezést. — Mily roppant buzgalommal búvárkodott bíráló munkámban, semmi sem bizonyíthatja jobban, mint a *h* betű, melyet a szó elején mindössze *kétszer* nem vettem mássalhangzónak; a néma és folyékony mássalhangzókat pedig — ha jól emlékezem — csak *egyszer* vettem rövidnek e szóban *ápród*.

Már most ennyi rengeteg hiba után egyetlenegy énekben rést tör magának a *reticentia* s az a fentebbi *«ex uno disce omnes.»*. Nos, hibát találhatni minden műben; közmondássá vált *«a ki keres, az talál»*, különösen oly nehéz és nagy műben, mint a szóban levő; de azt, hogy egy-egy kalász helyett kévéket vagy *plane* asztagokat lehessen benne összetarlózni, vagy azt, hogy az egész aratás csak tiszögös kalászokkal fizetve, tagadom. *Anch'io sono pittore!*

Rossz tehát a fordításom, hexameteireim igen messze állanak a Vörösmartyéitól, s Vergiliushoz csak olyanok volnának méltók stb. — Sajnálja bíráló, hogy a *Bevezetésen* kívül a jegyzeteket is nem *dr. Némethy Géza* írta, s tömjént gyűjt neki; ehhez az incensatióhoz én is szívesen hozzájárulok, *Euhemerus* reliquiáinak remektollú ismertetője azt méltán megérdemli; de miért kellett volna a jegyzeteket is megírnia? azért-e, hogy

dr. Csengeri János ne boszankodjék, vagy ne nevéssen nagyon is — naiv — mythosi elbeszéléseimen? — Én nem tudván, hogyan értsem ezt a szép új magyar szót, beletekintettem az ő magyar Catullusába, de olyfélént nem találtam sehol, hanem találtam mást, és pedig nem is a jegyzetek közt hanem magában a szövegben; becses leletem e vers a 125. lapon: *Tenuam Tethys concessit ducere neptem Oceanusque!* Birálóm ezt így adja: *Anyja nem-e neked adta haza rinned lányát s Okeanos?* — Ugyan kérem viszonyszeretettel, hát a neptis nem nőnoka, hanem leány? S Okeanosnak a felesége, Thetys, nem nagyanyja-e Thetisnek, hanem édesanyja? Hiszen ez méltó párjával, a fentebbi hecatombéval virágzó galimatias.

Elvégre is, hogy Csengeri elítélte Aeneis-fordításomat, azon nincs mit csudálkoznom, hát nem-e ő az a legszigorúbb *magister in artibus*, ki *irodalmi tanulmányban* (I. Catullus. Bevezetés) rásíti Horácra a *filizterség* bélyegét, s kerekén kimondja. *«Félre a Horatius-cultus mysteriumával!»* éppen mint az egyszeri huszár, ki odarugva a pocsolyának, felkiáltott *«Czoki tenger!»* . . . . Rumpitur invidia quod amamur, quodque probamur.

Dr. BARNA IGNÁCZ.

Válasz a válaszra.

Dr. Barna Ignác úr védelmére kél az ő Vergilius-fordításának; ezt nem lehet tőle rossz néven venni. Ám tartsa jónak a fordítását, e privát passiójában többé sem zavarni, sem naiv hitében megingatni nem fogom. Egy-két dologra azonban figyelmeztetnem kell: válogassa meg jobban a védő és támadó szerszámait, úgysis bővében van mind a kettőnek. Ő ugyanis Vergiliusa védelmére az én Catullusomból idéz szerinte hibás helyeket. *Azt talán a gyerek is belátja, hogy akármilyen rossz az én Catullusom, arval az ő Vergiliusa jobbd nem válik.* De ha mégis kívánja használni ezt a kétes fegyvert is dr. Barna, akkor támadása közbe ne dobja el a pajzsát, jobban mondva: dobja el régi salabakter Catullus-kiadását s nézzen meg egy újabbat is. Ha t. i. dr. Barna oly nagy figyelemre méltatta tíz esztendővel ezelőtt megjelent Catullusomat (első kiadott művem), hogy abból látta jónak szedegetni argumentumait, akkor azt is olvashatta volna benne, hogy az a *Bachrens* kiadása szerint készült s ha aztán a *Baehrens* kiadását megnézte volna, abban nem *centum... currus*-t, hanem *centum... taurost*-t talált volna s belátta volna, hogy a *száz bika* nem *«fából vaskarika»*. Az *«O bona mater»*-t sem így találta volna meg benne. Végre, ha jegyzeteimet megnézte volna, látta volna, hogy Thetist én sem tartom Okeanos leányának, s ha anyát és leányt említettem, épen a miatt történt, mert *modern alakú* fordításomban sem fontosnak, sem simán belefoglalhatóknak nem találtam a *nagyanya* és *unoka* említését; de meg jellemzőbb is és mai fordításban a mai olvasóra nézve nagyobb a közvetlenség, ha az *anya* adja oda lányát, nem a *nagyanya*. Többi megjegyzését bátran mellőzhetem, a látszólag valamit mondókat nem hagyhattam szó nélkül.

Végre a magam nevében tartozom annak kijelentésével, hogy megjegyzésem szerint dr. Barna Ignác általam hibáztatott helyei közül egyetlenegyet se tudott megvédelmezni.

Dr. Cs. J.

A Franklin-Társulat kiadásában Budapesten megjelent:

GÖRÖG ÉS LATIN REMEKÍRÓK.

Kiadja a m. tud. Akadémiának classica-philologiai bizottsága.

ANAKREON

Fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta

PONORI THEWREWK EMIL.

Ára füzve 1 frt 60 kr. — Görögül és magyarul. Ára füzve 2 frt.

CICERO A KÖTELESSÉGEKRŐL.

Fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta

CSENGERI JÁNOS.

Ára füzve 1 frt. — Latinul és magyarul. Ára füzve 1 frt 60 kr.

GAIUS RÓMAI JOGI INSTITUTIÓINAK NÉGY KÖNYVE.

Magyarrá fordította s jegyzetekkel kísérte

Dr. BOZÓKY ALAJOS.

Ára füzve 2 frt. — Latinul és magyarul. Ára füzve 3 frt.

THUKYDIDES

fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta

ZSOLDOS BENŐ.

I. kötet. I., II. és III. könyv ... 1 frt 40 kr. Görögül és magyarul 2 frt 40 kr.
II. kötet. IV. és V. könyv ... — frt 80 kr. Görögül és magyarul 1 frt 40 kr.
III. kötet. VI., VII. és VIII. könyv 1 frt — kr. Görögül és magyarul 2 frt — kr.
Mind a három kötet egy kötetbe füzve magyarul. Iskolai kiadás 2 frt 40 kr.

PUBLIUS VERGILIUS MARO ÆNEISE.

Fordította és jegyzetekkel ellátta

Dr. BARNA IGNÁCZ.

Bevezetéssel ellátta

Dr. NÉMETH GÉZA.

Ára füzve 2 frt. — Latinul és magyarul. Ára füzve 3 frt

Theophrastus jellemrajzai. A görög eredetiből fordította *Hunfalvy János.* Füzve 20 kr.

Tibullus elégiái. Fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta *Csengeri János.* Diszkiadás kis 8-rét alakban kötve 1 frt 40 kr.

A «Franklin-Társulat» kiadásában Budapesten megjelent és minden könyvtárbanál kapható:

FILOZÓFIAI IRÓK TÁRA.

A magyar tudományos akadémia támogatásával szerkesztik
ALEXANDER BERNÁT ÉS BÁNÓCZI JÓZSEF.

I. FÜZET. DESCARTES.

I. Értekezés az értelem helyes használatának s a tudományos igazságok kutatásának módszeréről. — II. Elmékedések a metafizikáról.

Fordította s magyarázatokkal ellátta Alexander Bernát. Ára füzve 1 frt 20 kr.

II. FÜZET. SCHOPENHAUER.

I. A halálról. — II. A faj élete. — III. A tulajdonságok öröklése. — IV. A nemi szerelem metafizikája. — V. Az élethez való akarat igenléséről. — VI. Az élet semmiségéről és gyötrelméről.

Fordította s magyarázatokkal ellátta Bánóczy József. Ára füzve 1 frt.

III. FÜZET. HUME.

VIZSGÁLÓDÁS AZ EMBERI ÉRTELEMRŐL.

Fordította és magyarázatokkal ellátta Alexander Bernát. Ára füzve 1 frt 20 kr.

IV. FÜZET. TAINÉ.

FRANCOIAORSZÁG KLASSZIKUS FILOZÓFUSAI A XIX. SZÁZADBAN.

Az eredetinek negyedik kiadása után fordította Péterfy Jenő. Ára füzve 1 frt 40 kr.

V. FÜZET.

A XIX. SZÁZAD PESSZIMIZMUSA (SCHOPENHAUER ÉS HARTMANN.)

A Magyar Tudományos Akadémia által a Gorove-díjjal jutalmazott pályamű.

Irta Alexander Bernát. Ára füzve 1 frt.

VI. FÜZET.

A BÖLCSÉSNET MAGYARORSZÁGON.

Irta Erdélyi János. Ára füzve 80 kr.

VII. FÜZET. BACON.

A NOVUM ORGANUM ELSŐ RÉSZÉ.

Fordította és magyarázatokkal ellátta Balogh Károly. Ára füzve 80 kr.

VIII. FÜZET. KANT

PROLEGOMENÁI MINDEN LEENDŐ METAFIZIKÁHOZ, MELY TUDOMÁNY- KÉNT FOG SZEREPELHETNI.

Fordította s bevezetéssel ellátta Alexander Bernát. Ára füzve 1 frt.

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDAJA.